

7119

BIBLIOTHECA JAVANICA

uitgegeven door het

KON. BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN

7a

**AANTEKENINGEN
BIJ HET
OUD-JAVAANSCHĖ BHĪSMAPARWA**

door

Dr. J. GONDA

B

8

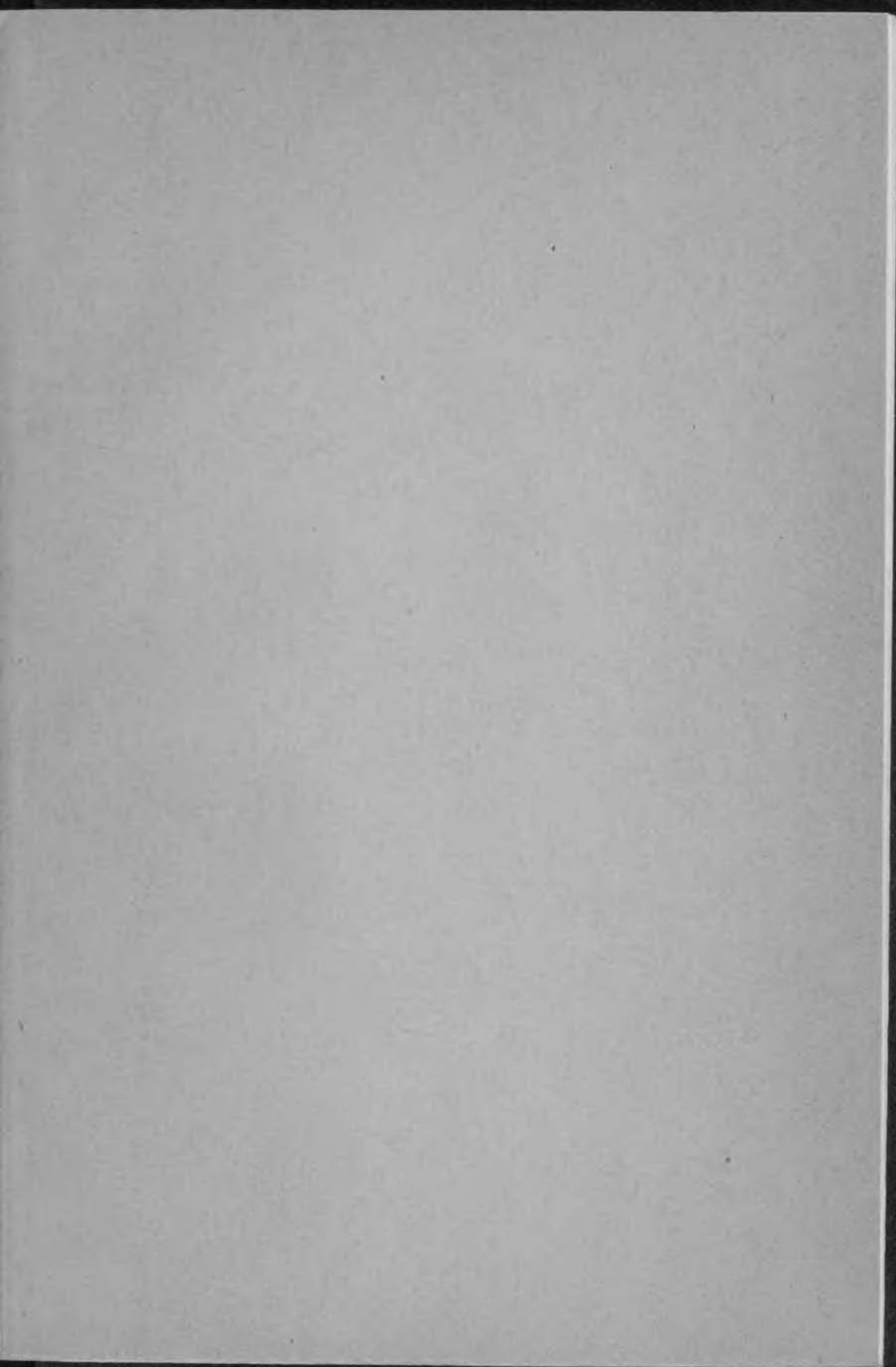
A. C. NIX & Co. BANDOENG
1937

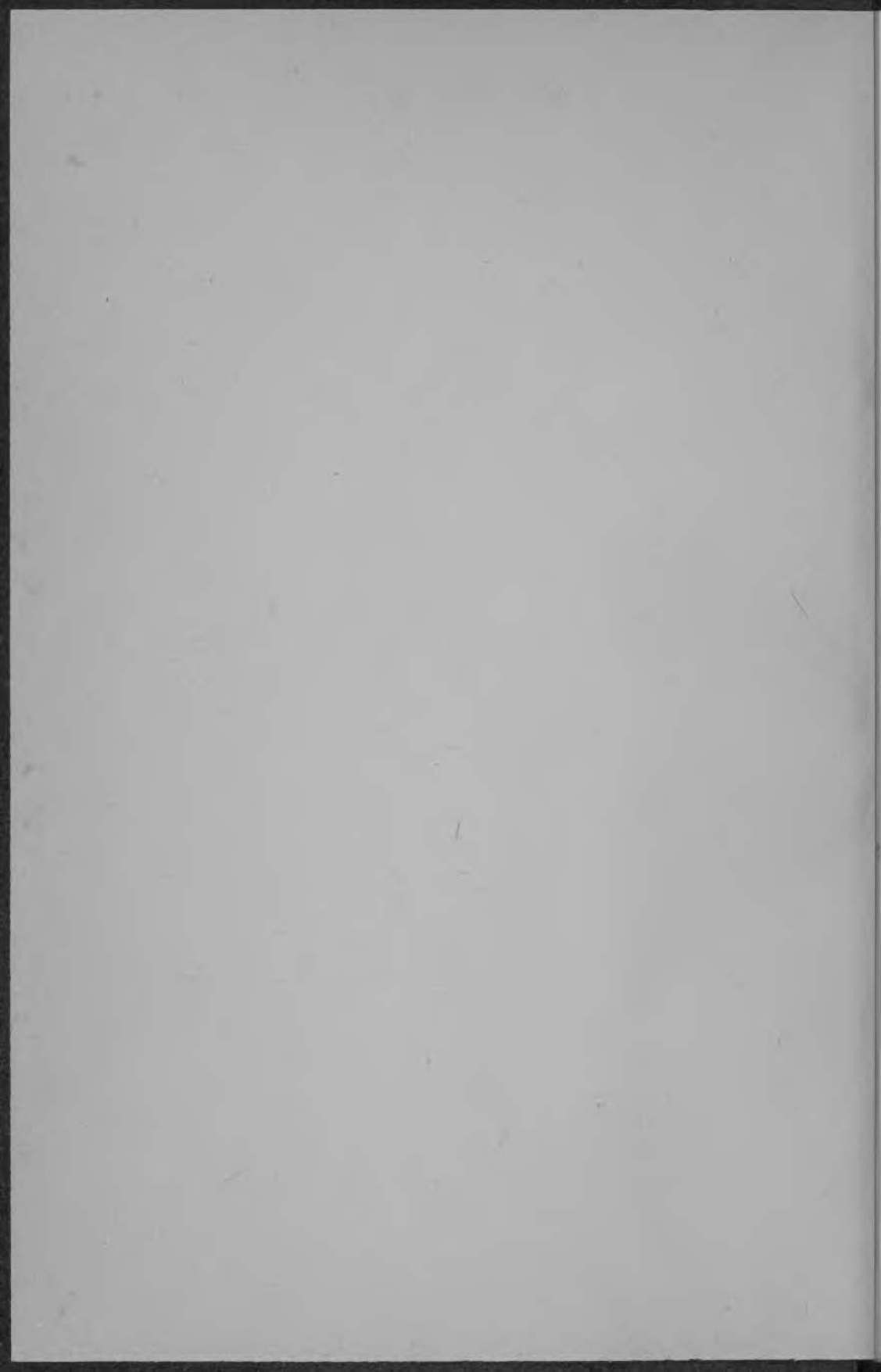
7119 B38

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0478 1495

L635

7A

AANTEKENINGEN
BIJ HET
OUD-JAVAANSCHĖ BHĪSMAPARWA

THE
JOURNAL OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND
PUBLISHED BY THE
EDUCATIONAL SOCIETY OF GREAT BRITAIN

- 9 FEB. 1938

BIBLIOTHECA JAVANICA

uitgegeven door het

KON. BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN

7a

**AANTEKENINGEN
BIJ HET
OUD-JAVAANSCH E BHĪMAPARWA**

door

Dr. J. GONDA

A. C. NIX & Co. BANDOENG
1937

Woord vooraf.

In dit deeltje, supplement bij mijn tekstuitgave van het Oud-Javaanse Bhīṣmaparwa, zijn twee verhandelingen, resp. over het derde (laatste) en eerste gedeelte van die tekst, vereenigd. Aanvankelijk lag het in mijn bedoeling ze afzonderlijk in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde te doen verschijnen, wat enkele eigenaardigheden in de vorm en redactie verklaart. Hoofdstuk I (Bhīṣmavadhaparva) is geschreven eind 1933 — begin 1934, toen de uitgave van de Zuidelijke recensie ¹⁾ nog niet verschenen was. In de tweede verhandeling, geschreven zomer 1933, doch omgewerkt en uitgebreid Januari — Maart 1937, is ook deze recensie vergeleken. In een kort addendum wijs ik op enkele punten die bij vergelijking van deze Southern Recension (S) en de O.-Jav. tekst in het oog springen.

September 1937.

J. GONDA.

¹⁾ The Mahābhārata (Southern Recension). Critically edited by P. P. S. Sastri, vol. VIII, Bhīṣma Parvan, Madras, 1934.

THE

THE

THE

THE

Hoofdstuk I

Het Bhīṣmavadhaparva in het Oud-Javaans

Collatie met de gedrukte Sanskrit teksten

In vervolg op mijn vertaling van en inleidende en verklarende opmerkingen bij het middengedeelte van de Oud-Javaanse versie van het zesde Mahābhārata-boek, te vinden in deel LXXV van het Tijdschrift (blz. 36 vlgg.), geef ik, nevens de uitgave van de tekst, hier enige beknopte opmerkingen over het derde en laatste onderdeel van het Bhīṣmaparva, in het voornemen binnenkort weer op enigszins andere wijze ook het eerste deel te bespreken ¹⁾. Het is mijn bedoeling hier in de eerste plaats een korte, doch doorlopende vergelijking te geven van de Oud-Javaanse tekst enerzijds, de verschillende Sanskrit teksten anderzijds, ongeveer op dezelfde wijze, doch meer gedetailleerd, als dit voor het Oud-Javaanse Brahmanḍa-purāṇa ²⁾ gedaan is, zij het, dat hier uit den aard der zaak de daar ingevoegde vrij talrijke verklarende aantekeningen kunnen achterwege blijven. Lezers die over de feitelijke inhoud van het werk toelichting wensen zij naar Jacobi's Inhaltsangabe ³⁾, Sørensen's Index ⁴⁾, Hopkins' Epic Mythology ⁵⁾, werken over Indische literatuurgeschiedenis enz. verwezen; bij Sørensen, p. XXVI vlg. vindt men een concordantie van edities en Roy's vertaling.

Het is zonder twijfel zeer gewenst, dat een dergelijke overzichtelijke vergelijking wordt vervaardigd, in de eerste plaats, omdat deze voor 'n onderdeel van het O.-Jav. Mahābhārata nog niet bestaat — de uitnemende dissertatie van Wulff ⁶⁾ immers beperkt

¹⁾ Vergelijk voorlopig daarover Verslag Zevende Congres Oost. Gen. in Ned. 1933, p. 29. ²⁾ Bibliotheca Javanica, dl. 5; vgl. bldz. 226 vlgg. en Acta Orientalia, XI, 218 vlgg. ³⁾ H. Jacobi, Mahābhārata, Inhaltsangabe, Index usw., Bonn, 1903. ⁴⁾ S. Sørensen, An Index to the names in the Mahābhārata, London 1904-1925. ⁵⁾ E. Washburn Hopkins, Epic Mythology (Grundriss), Strassburg, 1915. ⁶⁾ K. Wulff, Den oldjavanske Wirāṭaparwa og dens Sanskrit-original, Diss. København 1916.

zich vooral tot de citaten, de śloka's en delen van śloka's, in de tekst —, maar ook als hulpmiddel bij ander onderzoek.

Tevens kan dan naast de genoemde publicatie van Wulff voor het Wirātaparwa en die van Hazeu voor het Ādīparwa¹⁾ ook voor het Bhīṣmaparwa, hier althans voor het laatste onderdeel, een nadere beschouwing over mogelijke samenhang met de Indische redacties gegeven worden.

Hoewel ik in het onderstaande getracht heb al wat voor de beoordeling van de tekst van het O.-J. Bhīṣmaparwa en zijn geschiedenis van belang is te verzamelen, heb ik — om niet al te veel plaatsruimte in beslag te nemen — een aantal details gesupprimeerd.

Voorts heb ik mij beperkt tot een vergelijking met de gedrukte Mbh.-teksten, hier en daar met inbegrip van wat Kṣemendra biedt²⁾. Het leek mij, waar de bekende nieuwe editie van Sukthankar in voorbereiding is, niet noodzakelijk een moeizame collatie van vele handschriften te vervaardigen. Bij het verschijnen van het VIe Boek in de nieuwe editie zal van zelf menig interessant detail in het oog springen, wanneer men bovenstaande collatie vergelijkt. Deze is derhalve eensdeels als voorarbeid bedoeld, anderzijds echter ook als een wegwijzer voor hen die zich met de Mahābhārata-stof in de Archipel bezig houden.

De aan de eigenlijke vergelijking voorafgaande inhoudsopgaven zijn er op berekend naast die van Jacobi, Das Mahābhārata, gelegd te worden.

¹⁾ Vgl. T. B. G. dl. XLIV (1901), bldz. 289-357. ²⁾ Vgl. Hazeu, t.a.p.

GEBEZIGDE AFKORTINGEN EN TEKENS:

- afw. = afwijkend, afwijking;
 afz. = afzonderlijk;
 bel. = belangrijk;
 besch. = beschrijving;
 bijz. = bijzonder, bijzonderheid, -heden;
 corr. = correctie, soms corrupt;
 dez. = dezelfde;
 ens. = enigszins;
 merkw. = merkwaardig;
 par. = parafrase;
 śl. = śloka;
 tgr. = tegenover;
 uitbr. = uitbreiding;
 verm. = vermoedelijk;
 vert. = vertaling.
 Bhag. = Bhagavadgītā;
 Kṣ. = Kṣemendra, Bh. VI;
 O.-J. = O.-Jav. Bhīṣmaparwa (= Jav.);
 a, b, c, d = de 4 pāda's, kwarten van een śloka;
 2014 etc. = in C 2014, en de corresponderende verzen in B en Z.
 == volledig overeenstemmend;
 ± = nagenoeg overeenstemmend;
 ~ = voor 't grootste deel overeenstemmend.
 cf. = te vergelijken met, bij geringere mate van overeenstemming.
 B = Bombay-ed. van Mbh. VI;
 C = Calcutta-ed. van Mbh. VI;
 Z = zg. Zuidelijke ed. van Mbh. VI ¹⁾).

¹⁾ Zó en niet K (= Kumbhakonam) wegens mogelijke verwarring met Kṣ(emendra). Zie bv. Winternitz, Geschichte der altindischen Litteratur, III, 628.

VERGELIJKING DER TEKSTEN.

p. 65, IV, adhy. 43 — 44; 1533 — 1669.

Arjuna, onder de indruk van Kṛṣṇa's woorden, neemt z'n boog; krijgsmuziek weerklinkt. Yudh. legt z'n wapens neer en begeeft zich met z'n broers en Kṛṣṇa naar 't vijandelijke kamp, zonder op de opmerkingen van Arj. e.a. acht te slaan.

Hij heeft achtereenvolgens een onderhoud met Bhīṣma (z. ben.), Droṇa (z. ben.), Kṛpa en Čalya; Kṛṣṇa tracht tevergeefs Karṇa tot de Pāṇḍawa's over te halen. Yuyutsu loopt tot hen over. Yudh. grijpt zijn wapens weer. Schildering van de slag, zonsondergang.

p. 65, IV. *Iti, nahan*, afw.; na Arj.'s woorden Mbh. 6, 42, 73 (1527); Bhag. 18, 73 (vgl. T. B. G. 75, p. 82) 5 verzen woorden van Sañjaya BCZ; a. 43 begint met 5 verzen van Vaiṣampāyana, lof der Gītā BZ; *atēhēr*, afw., niet BCZ; merkwaardig is, dat, waar BCZ 42, 73 niet Kṛṣṇa, doch Acyuta hebben, O.-J. daar Kṛṣṇa als aanspraak heeft (p. 65, 11), Kṣ. 179 *Bhagavan; agirañ*, niet BCZ; *piñ*, niet BCZ; *enak*, vgl. C 533; BZ 43, 6; *harṣa*, ook Kṣ. 180; *paḍahi*, 1534, 7 *śaṅkhān*; cf. ook 1535, 8; waar andere instrumenten; *mawu*, 1536 vlg. niet O.-J., evenmin Z. 11, 12; vgl. 1538 etc. (13 Z), Yudh. subjeet *drṣtvā... te sene; mapa*, O.-J. verhaaltrant, zó niet BCZ; *tumurun*, 1539 C etc.; *maluput*, id. I; *ndan*, afw., id. d vlg. *kṛtāñjalih* en *vāgyataḥ*; Kṣ. 181 *utsukadhīḥ; mañawetan*, 1540 d etc.; Kor., *ripwāhinīm*, ibid.; *tan*, niet BCZ, waar *Pitāmāham abhipreksya; katon*, 1541 a etc., *sanḍeha*, niet BCZ. *tum.*, id. c; *Kṛṣṇa, Vāsudeva* 2542 a etc.; *tēka, bhrātrbhīḥ*, 1541 d etc.; *kapwa, utsukāḥ*, reeds bij de andere vorsten 1542 d etc.; *tumon*, geen tegenh.; *yodham.*, *mukhyāś ca*, Z 17 c; B 15 c.

p. 66, r. 3, *irika*, ± B 43, 16; C 1543; Z 43, 18 (b *apah°*); *mary*, vgl. 1544 etc. (BCZ woorden van Bhīma; *keśap°* enz., niet BCZ; *ndo*, cf. 1545 d, afw. (woorden van Nakula); *tēka*, ieder zegt een vers, O.-J. vermeldt dit samenvattend; *ndatan*, cf. 1547 etc.; *tuhun*, 1548 etc., *tumon*, BCZ niet; *meñēt*, id. II vlg., O.-J. uitvoeriger; *anumānya* = B 24, C 1550 II/1 I, Z 26; *kahēñhan* enz., niet BCZ, *irika*, afw., BCZ *Dhārtarāṣṭracamūṇ prabī hāhākāro mahān āsit niḥśabdās tv apare 'bhavan; uḍuh*, vgl. 1553 II/4 I; *takut hetu*, afw., niet BCZ, *do*, cf. 1555 II etc.; *yogyā*, O.-J. korter, cf. 1557 II etc., *vyanindanta* etc.; *taha*, 1559 II etc.; *apan*, afw., geen tegenh.; *kapwa*, cf. 1558 II etc. *dhikṛtvā; ndatan*, niet BCZ; *kahanan*, enz., vgl. 1561 II vlgg.; *carayareṇu*, 1562 d etc. *pāḍau karābhyāṇ piḍya*, Kṣ. 183 *tatpāḍalagnamukulaḥ; āmantraye*, ± Z 39; ~ B 37, C 1564; de parafrase wijkt af: *sājñā* enz. anders, *omintāśraya* enz., hier dus 'n uitnodiging aan Bh. om zich aan de zijde der P.'s te scharen, BCZ en citaat vraagt Y. aan Bh. excuses wegens z'n plan met hem te strijden; vgl. daarbij *apan* enz., waar echter Bh. subjeet is. Niettegenstaande de plaats van deze woorden in de par. is 't mogelijk dat ze 'n andere śloka (niet in BCZ staande) weergeven; eveneens echter interpolatie veroorzaakt door het volgende (p. 68,4 vlg.).

p. 67, r. 5 v.o., *uḍu*, vgl. ens. 1566 I etc.; *prayatna* afw.; *yady*, abc = 1565 etc., d afw., (*parābhāvāya Bhārata BC, parī° Z*), O.-J. = 1567 d etc.; par. ens. omslachtig; *kunañ* afw., geen tegenh.; *sañka*, cf. 1568 d vlg.; *atas*, ~ BCZ 1569 etc. (c *blerto CZ, baddho B*); *iku*, afw., weer over Yudh.'s verzoek (z. boven); *kadi lñ*, afw., verder par.; *sāññā*, afw.; *hana juga*, afw., cf. echter 1571 etc. Bh.'s woorden „wat kan ik voor U doen!"; *apa deya*, cf. 1572 vlg.; *yan hana*, afw.; *a*, *mañka*, afw.; *nora enz.*, cf. 1574 etc.; *patē-mwakēñ*, afw.; *kunañ*, geheel afw., BCZ 1575 etc. herhaalt Yudh. z'n vraag, hoe Bh. gedood zal kunnen worden, waarop Bh. (1576 etc.) *na sma tam tāta paśyāmi samare yo jayeta māñ|na tāvat mṛtyukālo me* ('pi BZ) *punar āgamanam kuru*, waarop Yudh. heengaat; uit de par. in de O.-J. tekst blijkt de afw. eveneens; *haywa*, geen tegenh.; vgl. echter 1566 etc.; *enak*, kl. afw. in bijz. (1577 etc.) *vākyañ Bhīsmasya... śirasā pratijagrāha; mawah*, BCZ *prāgāt (prāyāt)*; *mare* 1578 vlg.; *mañkana*, BCZ directe rede, 1580 etc., evenwel afw., daar Yudh. BCZ nu vraagt: *yotsye vigatakalmaṣaḥ katham jaye ripūn; sahur ḍ. h. D.*, inderdaad zo BCZ; *kunañ*, niet BCZ; *tad y.*, ± BCZ 1582 (*yudhyasva, °āpnuhi*); *sojar*; BCZ volgt nu: Y. 1 śl., Dr. 2, Y. 1, D. 1, Y. 1, D. 3; hier één langere vraag van Y. en één antwoord van D.; *tumibakēñ*, zó niet BCZ, cf. echter B 63 II, C 1591 II, Z 65 II: *ācārya praṇipatyaiṣa pṛcchāmi; ri tan wruh*, cf. 1589 etc., cf. ook 1591 I etc.; *apan hanojar*, niet BCZ; *apa yan*, niet BCZ; *yato*, = 1585 I, enigszins afw. par., i.p.v. *dharmas; puyanta; kunañ*, vgl. 1590 etc. *na te 'sti vijayas tāvad yāvad yudhyāmy aham rañe; kunañ*, vgl. 1593 etc., waar *prāyagataḥ*: O.-J. *wis. m.*; *riñ apa*, niet BCZ; *śrutvā*, = B 66 b, Z 68 b; ± C 1594 b (*sum°*); par. van 't gehele vers; *t inētakēñ*, afw., niet BCZ; *kami*, id. d.

p. 70, r. 9 *enak*, 1595 etc.; *tēka*, 1596 etc.; *kadi*, BCZ directe rede, inderdaad gelijk in inhoud aan Dr., cf. 1597 etc.; *ndatan p.*, inderdaad, BCZ dir. rede; *abadhyo*, ± B 74 II, Z 76 II, ~ C 1602 II; par. uitvoeriger; *satya°*, cf. 1603 d; *harṣa enz.*, niet BCZ; *tumuluḥ enz.*, cf. 1604 etc., 1605 etc. (dir. rede); *kadi*, BCZ dir. rede, nu 5 verzen; *sa eva*, ~ B 86, C 1614, Z 88, waar a *ṣalya* (cf. O.-J. vert.!) en *tv. kṛtaḥ; bheda*, niet BCZ; *uḍu*, cf. Z 89 etc.; *tēlas*, afw., cf. 1616 *anumānya..... Madreṣvaram nirjagāma mahāsainyād bhrātṛbhīḥ parivāritaḥ; Kṛṣṇa*, cf. 1617 etc., waar slechts *Pāṇḍavārthe; krutam*, ± B 90, Z 92 (c *varaya*), ± C 1618; par. met enige omhaal; *kunañ*, cf. 1619; *i mahār*, de vraag wsl. O.-J. stijl; verder enige afw. van 1620 etc.; *apagēñ*, niet BCZ; *luñha*, cf. 1621 etc.; BCZ 1622 etc., uitnodigende woorden van Yudh. in 't algemeen, niet O.-J.; *Yuyutsu*, cf. 1624, afw. formulering; *uḍu*, afw. van 1625/6; *na bh°*, ± 1627 II etc.; *ndah*, afw.; *enak* (r. 11), niet BCZ; *tumut*, 1628 d etc. *viśravya dundubhīm; harṣa* etc., vgl. 1629 etc.; *manek*, 1630 I etc., waar geen *wāhana* en *astra*; *vyūha*, id. II; *bheri*, BCZ *dundubhī* en *puṣkara* (1631 I), *siṃhanāda*, id. II; hierna BCZ nog 6 verzen; *mañkanātaḥ*, vgl. 1639; 44, 2; *pramukhataḥ*, id. c; *sira ta*, 't volgende veel korter dan BCZ, Dury. 1654, met vele anderen; *apa ta twir*, afw., *ambēk*, niet BCZ. De volgende slagschildering is beknopter dan en wijkt in bijzonderheden zeer af van a. 44 (in C 32, BZ 30 śloka's), ook Kṣ. 185-7 wijkt van

O.-J. en Mbh. af; *wahu manda* etc. misschien te verg. met C 1664 II vlgg. (niet BZ); *surup n. ā.*, niet BCZ; *lēbu*, vgl. C 1663 II (niet BZ); *aluwaran*, niet BCZ; afwijking in de tijdsbepaling (zie V begin); BCZ Ks. geen tijdsopgave. — In dit hoofdstuk, ondanks overeenstemming in de hoofdzaak, dus zeer vele afwijkingen in detail.

p. 73, V, adhy. 45 — 48; 1670 — 1984.

Er hebben een aantal afzonderlijke gevechten plaats.

Het strijdtafereel wordt geschilderd, Bhīṣma valt aan en strijdt met Abhimanyu. Gevecht tussen Uttara en Čalya, waarin de eerste sneuvelt.

Daarop vecht z'n broer Čweta met Čalya en doodt diens zoon Rukmaratha. Een lange wisselvallige strijd tussen Čweta en Bhīṣma volgt. Tenslotte sneuvelt Čweta.

Irikaṇ, dus 's morgens, op de 3e dag, hervatting van de strijd; afw., BCZ 45,1: *pūrvāhṇe tasya... yuddham ahno... | prāvartata; ri kapiṇ°*, afw., BCZ hier geen opgave van de dag, adhyāya-eind C *prathamadivasyuddhe*; ook bij Ks. pas na 214: *prathame yuddhadivase; ūka*, afw., 45, 1-7 evenwel ook slagschildering; *Bhīṣma*, cf. 1677; 45, 8, uitvoeriger; *Sātyaki*, cf. 1680, 11, uitv.; *Abh.*, 1683, 14; *Duḥś.*, 1690, 21; *Wṛkodara*, 1688, 19; *Sah.*, 1694, 25; *Yudh.*, 1697, 28; *Dhṛṣṭ.*, 1700, 31; *Dhṛṣṭaketu*, 1707, 38; *Ghaṭ.*, 1711, 42; *Čikh.*, 1714, 46; *Wir.*, 1717, 49; *Kṛpa*, 1720, 52; *Drup.*, 1723, 55; *Wīk.*, met *Sutasoma* BZ 58, Ks. 193, *Črutas*. C 1726; *Suś.* met *Cekitāna*, 1729, 61, Ks., 194; *Čak.* met *Prativindhya*, 1731, 63; *Sutasoma*, BZ 66, C 1735 *Črutakarman*, merkw.: niet Ks., waar volgt (194 II) Irāvan's strijd met *Čatāyuh* (sic), vgl. 1737, 69 I. en *Črutāyuh*; *Vinda°*, 1740, 72; *Kek.*, 1744, 76; *Utt.*, 1745, 77. Ks. geeft een kort overzicht als O.-J., heeft niet *Wṛkodara* en *Dury.*, en na *Čalya* (191 II) *Somadattaś ca Vairāṭiṃ Bāhlikaś Cedābhūpatim. Evam.* = C 1749 II/50 I, BZ 81; *noreman°* etc., afw. van de slagbeschrijving BCZ, 1751, 82 vlgg., Ks. weer anders (196 vlgg.), details anders; bij p. 74, r. 13 'te verg. 46, 13/4; 1769/70? na *putraḥ*, ± BZ 46, 2 (b *pitā vā*), ~ C 1758 (d *°yo na ca °am*); *māt.* (zonder *na*), ~ id. 1759a, 3a; *na*, = 3b; *maṅkana*, cf. ens. a. 46, 1 en de gehele adhy. 46; *hana sayat*, cf. 1793 II/4 I, 37 II/8 I, waar ingewanden, dijen, armen, zij; *makap.*, geen tegenh.; *anyat*, cf. 1790; 46, 34 vlg. *śaṅkubhir dāritāḥ kecit sambhinnāś ca paraśvadhair* (BZ), *hastibhir mṛditāḥ; cakra:* BCZ *rathanemi*; *len t.p.*, enz., geen tegenh.; *ketunā*, = 1806 I/7 I; 49 I/III; *tapwan w.*, *kāncana* niet in 't citaat, uit 1806 II etc.: *rājatena mahābāhur...*? p. 75, r. 9 *bhawiṣya*, hier dus de middag, vgl. de vlg. par., BCZ *gatapūrvāh-ṇabhūyisṭhe... ahanś; tataḥ* ~ BCZ 1808; 47, 1 (z. boven; d C *rājan narav°*; BZ *mahāvīrav°*); *muwah* 1809, 2 a-e, andere volgorde der namen; *yatika*, vgl. de vlg. śloka's, afw. in bijz.; *Abhimanyu*, vgl. 1814, 7; *capala* cf. 1816, 9 (*kaṅkap°*, BCZ *patrīṇā*), waarbij echter: *puṅgēl: cicheda, papāta*, 1831/2, = 24/5; *ya ta m.*, afw. van 1833, 26, waar geschreeuw; *ya ta, astrāṇi divyāni... prādus cakre*, 1834, 27; *salwir*, niet BCZ, uitbreiding?; *ya ta*, 1835, 28; *prayatna*, 1836/7 etc., 10 P.'s, *Virāṭaḥ saha putreṇa Dhṛṣṭadyumnaś ca*

Pārṣataḥ | *Bhīmaś ca Kekayāś caiva Sātyakiś ca*; *Uttara*, 1842, 35; *mattam°*, BCZ *pragṛhītāgrahastena daninā*, Kṣ. 206 *madakun̄jaram*; *sahasā°*, niet BCZ; *yeka* (de olifant), 1843/4 etc.; *droṇas°*, afw.: 1845 etc. *śaktim..... bhuja-gopamam*; *tatan*, 1846 etc., *daḍa* afw., BCZ *bhinnatanutrāṇaḥ*, Kṣ. 209 echter *bhinnahrdayaḥ*; *yeka n*, 1847 etc., afw., BCZ hakt S. de slurf van U. 's olifant af; *wēkasan* 1849 etc.

p. 76, r. 7 *Uttaram*, I = C 1850 I, ± BZ 47, 43 I; II cf. BZ. id. II, niet C; *Çveta*, BCZ 1850 II, 44 I; *ya ta* C wijkt hier af van BZ, 44 II vlgg.; *Çaraw°*; 46 a *bāṇamayam varṣam*; *sagila*, BZ 46 II vlgg.; *kanya*, BZ 48/9 noemen 7 namen, O.-J. de 3 eerstgenoemde ervan; *Wr̥hadbala* enz.: *B. ca Kausalya J. ca Māgadhaḥ* (48 I), de komma's in de O.-J. zijn van de hss. (vgl. B. Y. 11, 2); *tēkwan*, niet BCZ; *ya ta*, afw.; *pējah*, hier, evenals B. Y. 11,2 vlg., sterft R. dus, Mbh. valt hij 7, a. 45 door Abhimanyu's hand, hier wordt hij gewond en valt bewusteloos op z'n wagen neer, 59; C 1858; z'n wagenmenner draagt hem weg, 60 etc.; *muwah*, vgl. 62, 1861; *prayatna*, vgl. 64 etc.; *maṅkana*, BCZ uitv.: een vinnig gevecht, waarin Bhīṣma Saubhadra e.a. met pijlen bestookt (1865 II vlg.; 66 II vlg.); BCZ meer namen; *Çvetaḥ*, ~ 1892; 48, 27 II/8 I; *kadī nāga*, in het citaat gestaan?; *iwu*, andere getallen BCZ 1893 etc. vlgg.; *añhin*, cf. 1897, 33 vlgg.; speciaal 1900. Kṣ. is ineens tot a. 49 overgegaan na wat met O.-J. p. 76, 7 correspondeert (vs. 210 I); *Pāṇḍ.*, cf. 1603, etc.; *harṣa*, 1909 II; 45 I *praharṣam..... jagmuḥ*; *Korawa*, cf. ens. 1910 etc.; *winṣati-sāyaka*, cf. 1918; 54 *vivṛādha pañcaviṃśatyā*; *daśa*, 1919 etc. treft Ç Bh.'s boog met 10 pijlen ¹⁾; *tāla*, 1920; 58; *harṣa*, vgl. 1921 II etc.; *Korawa*, afw.; id. I denken de K., dat Bh. gesneuveld is; *Dury.*, 1922 II etc. vlg.; vgl. ook vlgg., gedetailleerder met namen, niet alleen *ari!* *Çveta*, *śiñha*, cf. 1928 II *kesari kṛn̄jarān iwa*; *prayatna*, zó niet, vgl. echter 1929 II etc. *anyad dhanur ādāya*; *kañkapatraiḥ* 1930 I etc.; *muwah p. c.*, vgl. 1936 I; 74 I, dus O.-J. veel beknopter; *amet*, 1937 I etc.; *daṇḍa niñ K.*, 1943 I; *wāk°*, id. II etc.; p. 77, r. 2 v.o. *Çvetasya*, cf. 1947; 85; *ndatan*, cf. ens. *asambhrāntas*, BZ 86 c. (*su-s°* C 1948 c); *matañña*, cf. 1949 etc., doch afw. details; *gadā*, 1952 etc.; *Daṇḍapāyir ivāntakāḥ*, BZ 90 d; *D. ivāparas*, 1952 d; *jalaugha*, ± 1953 d etc., (*parvatam*); *ratham*, ± 1955 a (*rathe*); geen par.; *kawaca*, niet BCZ; daar vliegt de wagen in brand; *katon*, vgl. 1956 II etc. vlgg.; *tatan*, cf. BZ 95 d *dhanur visphārya* (*°sphurya* C).

p. 78, r. 19 *etasminn*, I = BCZ, II cf. BZ 97 I, cf. C 1959 I; par. geeft *vipulām* weer met *pawanagambhīra*; *aha*, O.-J. nitvoeriger, BCZ zegt de stem: voc. + *śighraṃ yatnaṃ kuruṣva vai* + *eṣo* etc. 1959 II etc.; *eṣo*, cf. 1960 I; *añ-m.*, id. II vlg. etc. *patya*, ibid.; *amr̥iḥ* BCZ uitv.; *Bhīmasena*, enz., 1969 II etc., vlgg.; *Abhimanyu*, S., Dh., 1972 I; 110 II; *brahmas.*, vgl. 1975 I etc.; *tērus*, BZ gaat 't wapen door de kavaca en 't hart van Çw. en dan als de bliksem in de aarde; zie cit. (113 II/4 I), C niet door 't hart; *ndatan*, niet BCZ; *jagāma*, ~ BZ 114 I (*j. dh. bāṇo*), ~ C 1976 II (id. + *ivojjv.*); *astam*, cf. 1977 I etc.; *evam*, ~ id. II (*Çvetadehūj*, BZ *ha*); *aśocan*, cf. BZ 116 II/7 I, cf. C 1979; zeer afw.

¹⁾ Lees bhalla° (p. 77, r. 12).

p. 79, VI, adhy. 49 — 55; 1985 — 2401. Zonsondergang; Yudhiṣṭhira begeeft zich naar Kṛṣṇa met klachten over de gang van zaken: niemand kan Bhīṣma weerstaan. Kṛṣṇa spreekt hem moed in.

(Lacune?). Dhṛṣṭadyumna wordt tot aanvoerder gezalfd; hij stelt het leger op in Kroñcarathaslagorde; ook de Korawa's stellen zich op. Bhīṣma treedt succesvol op; Arjuna strijdt met hem. Andere gevechten. Optreden van Bhīma, Dhṛṣṭadyumna, Abhimanyu, Arjuna. Men trekt zich 's avonds terug.

In BCZ volgt rede van Dhṛtarāṣṭra, dan verhaalt Sañjaya de aanval van Virāṭa's zoon Çaikha en het woeden van Bhīṣma (a. 49); dit niet O.-J., wel Kṣ. (210 vlgg.). Bhīṣma, afw.; beschrijving van Bh. na het bovenstaande a. 49, 45 vlgg.; 2025 vlgg., afw. in bijz.; *āditya*, 2031; 52; *ya ta*, vgl. vlg.; *ir. pituā t.*, BCZ: „toen op de 1e dag van de strijd de rust intrad”, dus afw.; Kṣ. (215) *dinānte*; Yudh., toespraak 2036 etc. vlgg.; *ri k.*, vgl. 2037 I etc.; *so 'ham*, ~ BCZ 2040 II, 8 II (*evam gate m.*); *syapa*, dit en 't volgende korter en in afw. bewoordingen; *apa* enz., is in O.-J. wel lacuneus, afw.; *madamēla*; BCZ houdt Y. op, 2058; 26 vlgg., dan spreekt Kṛṣṇa hem moed in, en wijst er op dat anderen, *Sātyaki*..... Dhṛṣṭadyumna aan zijn zijde staan; O.-J. dus afw.; *Çikhaṇḍi*, ook Ç. wenst uw welzijn (2063 etc.) *Bhīṣmasyāntakarah kila* (cf. cit.) C b; B 30 d, Z 31 b = O.-J.

p. 80, r. 10 v.o. *An-m.*, hier begint naar alle waarschijnlijkheid ook O.-J. de repliek van Y.; Dhṛṣṭ., BCZ direkt toegesproken: „let op mijn woorden; gij zijt tot legeraanvoerder aangewezen der P.'s, zoals Kārtikeya van de hemelse scharen (cf. p. 81, r. 2); ik e.a. zullen U volgen.” Dh.: „ik zal nu strijden met Bhīṣma, Droṇa e.a.”, gejuich van de P.'s; Y. tot Dh.: „vorm de Kr.-slagorde” (2072; 39); O.-J. dus belangrijk afw.¹⁾: zalving van Dh., optreden van Domya (= de purohita der P.'s Dhaumya) en Sahadewa Kṣ. noemt Dhṛṣṭ. zelfs niet; *so 'bhiṣikto*, afw., niet BCZ, vgl. echter 2066; 33; p. 81, r. 5 v.b. *ya ta*, vgl. 2071; 38, *brāhm.*, afw.; *ri t.*, afw.; *narūrya*, cf. boven (2072 etc. sqq.); *Kroñcaratha*, *Krauñcārūṇa* BCZ, *Krauñcavyūha* Kṣ. 221; *tumaḍaha*, afw. van 2074 I waar „laat deze nooit vertoonde slagorde zien”; *tinīñkah*, vgl. 2075 etc. vlgg., behoudens 't volgende eender, doch BCZ uitvoeriger: *Çewya*: *Çaivya* C 2079; *Çaidya* BZ 47; *Dāsārṇakāḥ Prabhadrāś ca Dāseraka*..... *Anūpakāḥ Kirātāś ca* BZ (47 vlg.), *Dāśārṇakāḥ Prayāgāś ca* etc. C. 2080; *Pat.*, BCZ *Paṭ.*; *Huṇḍa*, C 2081 a; *Pauṇḍra* BZ; *yapwan*, BCZ staan *pakṣau Bhīmasena*, Dh., *Pārṣata*, *Draupadeyāḥ*, Abh., S., *Piśācāḥ*, D., *P(a)uṇḍrāḥ*, *Kuṇḍivīṣa*, M. (BZ, C afw.), *Dhenukāḥ* (BZ, C. afw.) e.a., en zonder onderbreking *Bāhlikāḥ*, T. C. P. (in C: *Pāṇḍyās Coḍhrāś ca*), dan BZ; etc..... *daḥṣiṇam pakṣam āśritāḥ*, *A-sāḥ*..... *Mālavāḥ*..... (van hier C weer, die dus 1 śl. minder heeft) *Çabarāḥ* (*Çaravāḥ* C), *Uḍbhasāḥ* (*Tumbumāḥ*), *Vatsāḥ saha Nākulāḥ* | N. Sah. *ca vāmam pakṣam* (*pārṣvam* C); *sāyuta*, *sanīy.*, *arw.*, id. BCZ; *sewa*, BCZ

¹⁾ Vgl. bv. de uitvoerige beschrijving van Karṇa's koningswijding, Ādip., p. 134: Mbh. 1, 5415.

170000; *ratha*, BCZ 2087; 55 slechts olifanten; *kunañ*, id. vlg.; *Dh.*: BCZ *Çaiwya* (.b-); *evam*, ± C 2089; — BZ 47 II/48 I; *maka*°, cf. vlg.

p. 82, r. 12 *mulat*, 2091; 51, 1; *Dur.*: *tanayas tava* BCZ; *āścaryam*, geen tegenh.: *D.*: *ācārya*, *K.*: *Kṛpa*; *S.*: *Saumadatti* + anderen BCZ; *irika*, 2094 a vlgg.; *tēlas*, enz., niet BCZ; *malēkasa*, afw. van id. II; *watēk*, vgl. 2095 etc.; *bhag. Bh.*, afw. van 2096 vlg.; *an-m.*, BCZ spreekt D. door, tot en met 2099 etc.; *Bh. Dr.*, cf. 2100 etc. *pīra*, geen tegenh.; namen: BCZ: *S.*, and., *Vetrikāḥ* (*Veṇikāḥ* C), and., *Arocakāḥ* (*Recakāḥ* C), *T.*, *Madrakāḥ*, *Y.*; e.a., dan *Bhīṣma* e.a. stelden de slagorde op; *Droṇa* volgde hem met..... en *Vidarbha* (tot V., 2098-2102 niet O.-J.); *Malaka*, *Mekala* BZ, *Melaka* C; *K.*; *G.* (2104 a etc.), *Sindhussauvirāḥ*, anderen, dan *Dury.* met z'n broers en A.¹⁾ (2105 c), 5 afw. namen, *Ks.*, *Māl.*, die (2106 II) *abhyarākṣata* (**adravata* C)..... *Saubaleyaśya*, (*Pāṇḍaveśya* C) *vāhinām*; *Bhūriśrava*, *Çala*, *Çalya*, *Bhag.*, links; anderen, (2108 b) *Kāmb(h).* *Sud.*, e.a. rechts; *Aśv.*, *Kṛpa*, *Kṛt.* de achterzijde, daarachter vele anderen, *Ketumān* etc.; *Çaṅkha*, 2111 c (21 c); *siṃh.*, id. d; *larap*, geen tegenh.; *gum.*, cf. ens. 2113; *Pāṇḍ.*, BCZ nitv. 2114 vlgg.

p. 83, r. 10 *atha*, — B 52, 2 I/III; — C 2122; — Z 52, 2; als O.-J. te lezen is vlg. de ed., niet volledig; *ri den.* etc. afw.; *wur.*, cf. 2125 I; *Bhīṣma*, 2127 II; bijz. afw.; *Arj.*, cf. 2132; 12; 't volgende BCZ zeer uitv.; *dewatā* r. ā., vgl. 2183; 63, bijz. afw.; *irika*, optreden van *Bhīma*, 2228 vlgg. 53, 35 vlgg., zeer uitv., bijz. afw.; *aneka*, hij strijdt BCZ met *Bhānumān*, kg. der *Kālīṅga*'s, *Ketumān*, prins der *Niṣāda*'s, *Çrutāyus*, (2239 vlgg.; 54, 5 vlgg.), *Çakradeva*, zoon van *Bhānumān* (2253 vlgg.; 54, 19 vlgg.); *Çakr.* sneuvelt (2258; 24); *Bh.* sneuvelt (2273; 39); *Bhīma* heeft (2351; 117) alle *Kālīṅga*'s gedood; *Kāla*°, vgl. 2338; 105.

p. 84, r. 3 *tataḥ*, I cf. BCZ 2339 I; 106 I; II = id. II; *mañk.*, geen vert. van 't cit.; *nināda* (cit. b) slaat BCZ op 't geroep der *Kaurava*'s „*Bhīma* is *Kāla*”; O.-J. par. schijnt 't op *sīnhanāda* van *Bhīma* te doen slaan; par. verder ens. vrij; *Sāty.* met *Bhīma* en *Dh.*°), 2340 etc.; *rēmēk*, BCZ doodt *Bhīṣma* de paarden van *Bhīma* (2343 etc.), deze springt even later van de wagen, *rēmēk*, *sārathi* geen tegenh.; *pinanah*, cf. ens. BZ 112 (C 2345 afw.); *sañka*, afw., rest zie boven; *tiemandañ*, BCZ doodt *Sātyaka* nu *Bhīṣma*'s wagenmenner (2348; 114), C 2347: *Dhṛṣṭadyumna* neemt *Bhīma* op z'n wagen, niet BZ, O.-J.; *mundur*, cf. 2349; 115; de rest wijkt in allerlei details af; *tasmims.* I cf. B 55, 1; C 2359; Z 55, 1; II — id. II; *muwah*, afw.; *Droṇaputra*, *K.*, ś., vlg. a; *Lakṣ.*, 2366; 55, 8; *Dhṛṣṭ.*, *Abh.* 5; 6; (p. 85, r. 1) *kunañ*, afwisselende strijd tussen L. en A., 8 vlgg.; L. *pīḍita*, 14 c; *Dury.*, 14 a; *Kṛṣṇatulyaparākramah*, 16 d; *Arj.*, vgl. 2375; 17; *Korawa*, cf. 2376; 18; *udbh.*, = C 2377; — BZ 19; *Dhan.*, 2378; 20 sqq., in detail afw.; *tapwan hana*, cf. 2391; 33 geen durfde tegen *Arj.* optrekken; *Bhīṣma*, 2394; 36 *Devavrata*s..... *abravīt*..... *Bhāradvājaṃ smayann iva*; *çsa* = C 2395, ± BZ 37, waar *vīra*, merkw. O.-J. par. met aanspraak; par. vrij; *tatan*, cf. vlg. I; *saṃd.*, cf. id. II *yathāśya dr̥ṣyate rūpaṃ Kālāntakayamopamam*; *kunañ*, 2399; 41; *apan*, cf. 2397; 39; *towin*, etc., afw.;

¹⁾ I. *Aśwātaka*. ²⁾ I. *Dhṛṣṭadyumna*.

eṣa, I = C 2398 I, BZ 40 I; II cf. id. II; *arah*, afw., niet BCZ; *maṅkana*, afw. in detail B 42/3; C 2401/2; Z 42-45.

p. 86, VII, adhy. 56; 2402 — 2424. Vierde dag van de strijd. Bhīṣma, alsook Arjuna en Dhr̥ṣṭadyumna stellen hun legers op, resp. in Garuḍa- en Ardhaçandrawyūha.

prabhātāyām, tu als C 2402, ca BZ 56, 1; *sthītoḥ* (?): *tataḥ* C, BZ *tadā*; *anu* = BZ, *atha* C; *parantapaḥ* C, *atha Bhārata* BS. „Vert.” vrij; *ri kapiṇ* etc. niet BCZ; *pat*, BZ Kṣ. *tr̥tīya*² (onderschrift); *tēnah* etc. niet BCZ; *senā-pr.* niet BCZ, vlg. gloss.; *Gar.* 2403, 2; **patuk*: *tuṇḍe*, maar BCZ bevindt zich *Devavrata* (= Bhīṣma) daar zelf, lacune in O.-J. of z'n Vorlage?; BCZ de ogen *Bharadvāja* (= Droṇa) en *Kṛtavorman*; **taṇḍas*, 2405, 4 BCZ *A.*, *K.*, dan *Tr.*, *Matsya-Kaikeyair*¹) *Vāradhānāś* ca C, *Traigartair* *atha K.V.* BZ; *Madr.* 2406 c, 5 c in de nek; **tēngēk*, 2406/7 I; 5/6 I, BCZ *Bh. Çala Çalya Bhag. Madr. Sindhusauvīrāḥ Pāñcanadāḥ J.*; **karīra*, *pr̥sthe* BCZ; *inirīn*, *puc̥ham* (sic) BCZ, 2408, 7; *Awantya* afzonderlijk, vergissing?, V. en Anuv. waren koningen van Avanti, dus *Āvantya*; *Yaw.* niet BCZ, daar *Çakaiḥ saha*; *Çūr.*, BCZ in de staart. *Māg.* e.a. rechtersvleugel; *keri*, 2410, 9, waar BC *Kārūṣa*, Z *Kākarūṣa*, BCZ *Vikūñja*, dan *Muṇḍa*, BZ *Kuṇḍvērṣa*, C *Kauṇḍ*; *Wr̥h.*, evenzo; *kunaḥ* etc. niet BCZ, opvallend, herinnering aan 6 d ?, zie boven bij *inirīn*. — Vermoedelijk kwam de staart in de Vorlage van Jav. het laatst en waren Vinda enz. bij het lichaam ingedeeld, zoals in Jav., evenwel is hierna en bij *yatika* enz. de zinindeling onzeker.

Tēlas, 2411, 10; *Arjuna: Savyasācin* BCZ; *Bhīma*, etc., vgl. 2413-2416 I (11 II-14); van 2412 I C geen spoor; Jav. minder namen en minder uitvoerig; in BCZ volgt dan het centrum, daarna de linkervleugel; *kiwan*, 2419, 17, hier dus Yudh., *Sāty.*, *Abh.*, de 5 k., *Gh.*, de vazallen, nl. S., P. e.a.; Z heeft: Yudh. in 't centrum, *Sāty.*, de 5 k., *Abh.*, *Irāvan*, *Bhaimaseni* (= *Gh.*), dan 17 II *ete sarve mahārāja vāmaṃ pārsvaṃ upāśritāḥ*, waarna: *sarvasya jagato goptā goptā yasya Janārdanaḥ*..... *vāmaśr̥ṅge* (alzo Arjuna), C heeft dez. namen en bijz. als Z, mist echter *ete*, i. pl. waarvan *tato 'bhūd dvipadām śreṣṭho vāmapārsvaṃ upāśritāḥ*, dan *sarv.*, niet *tatra*; zo ook B. Daar dus slechts Arjuna en Kṛṣṇa links. De *ratu sām.*, m. S. P. (O.-Jav.) staan op dezelfde plaats als *ete* etc. (Z), *tato 'bhūd* (BC); de P. echter BCZ (2416 b C) in het centrum. *Pinakamadhya*, dus O.-J.: Arj., Dh., Çikh., Pāñc., BCZ Dh., Çikh., Pāñc., Prabh. In Z valt op dat na de anderen aan de linkervleugel Arjuna nog eens afzonderlijk genoemd wordt, 18 III; in BC is vreemd de grote groep van het centrum tegenover slechts Arjuna links. In O.-J. zijn Arj. en Yudh. anders geplaatst dan in BCZ. Waarschijnlijk was oorspr. de volgorde: rechts, centrum (Dhr̥ṣṭadyumna — Yudh.), links (*Sāty.* — Arj.), gaat O.-J. terug op 'n tekst, waarin e. en l. verwisseld zijn, waarbij op de voeg vergissingen zijn begaan, waarbij de laatsten, Arj. en Yudh., als eersten in de andere groep kwamen (let ook op de Prabhadraka's), is in BC het vers *ete sarve* (Z 17 II) verloren gegaan. O.-J. wijkt hier

¹) Vgl. bij O.-J. echter BZ 17 *Kekaya*, waar C *Kaikeya* (met *Ghaṭothaka*).

dus duidelijk af van BCZ, doch ook deze hebben onmiskenbaar geleden. C 2420/24; BZ 18/22, zonder belang, niet in Jav.

p. 87, r. 9. adhy. 57 — 58; 2425 — 2507. Slag, waarin de Pāṇḍava's aan de winnende kant zijn, Duryodhana tracht een eind aan de vlucht te maken en eist van Bhīṣma, dat hij dapperder zal strijden. *tato*, etc. na corr. = C 2425 I, *pareṣu ca* BZ; *Dhan.* etc., i.p.v. *abh.*: *avadhāt* BCZ, par. t/m. *ratha nika*; *mam.*, vgl. 2426 a, 2 a; *Kor.* — *rathayūthapān* 2, 2 b; *añj.* t/m. *pad.*, niet in BCZ; *Kāla*: *Pārthena Kāleneva yugakṣaye* BCZ, 2d; *śakti* etc., anders; *apuliḥ* etc., vgl. 2427/8, 3/4, doch zeer afwijkend; *padād.* (zó mss.), anders BCZ 2429, 5; 6/7 hier niet in Jav.; *nora* etc. cf. 8; *apan* etc., BCZ de Kaur. eerst, *Bhīṣma* niet genoemd, 8/9; *irika*, vgl. 2430/1, 2434/48 (BZ 6/7, 10/27), Jav. zeer gecompriimeerd; over de 3 verzen meer in BZ blijkt niets.

praśakāma etc., = C 2449 a, BZ 28a; *śobha*, id. II; *katon*, vgl. 2450, 29; *kṣatriya*°, anders: *jagato vināśārthāya* BCZ; *Bhīṣma* etc., in C Bh. Dr. J. P. V. C. als O.-J., BZ na P.: *Jayo Bhojaḥ Cālyas cāpi sa-Saubalāḥ; dumurb*°, BCZ *babhañjuh*; *nātan*, etc., O.-J. uitvoeriger, vgl. 2454 (33); *Bh.* etc.: *prat.* niet BCZ; na *Sāt*: *Cekitānaś ca Draupadeyāś ca* BCZ; 2455/7, 34/36 niet O.-Jav., slagbeschrijving, geen feiten; *irika*, vgl. 2458, 37, waar 1000 wagens, Jav. 10401; *dum.*, C *abhyayāt Pāṇḍavān + Gh.*, BZ a. *Pāṇḍavam + Gh.*, O.-J. slechts *Gh.* Vgl. hierbij echter 2475, adhy. 58, 14, waar Dur. zich Bhīmasena en Gh. in de weg stelt; het tussenliggende, over verschillende gevechten van anderen, niet in Jav.; hierover Kṣemendra slechts 246; *kunañ*, O.-Jav. dus de voorstelling, dat Bhīma z'n zoon Gh. nu te hulp komt; *prayatna, tumuhū* niet in BCZ; *capala* etc. cf. 2477, 16; *pr̥satkena* id. c; *ḍaḍa*, cf. *hr̥ḍi*, id.; *walañun* etc.: BCZ *niśasāda* etc. (17), *mumoha* Kṣ. 251, *kan.*: BCZ 2479 a/c, 18 a/c.; *mapuliḥ* etc.; hier O.-Jav. zeer beknopt, BCZ doden ook anderen der Pāṇḍ.-partij soldaten der Kor.; *map.*, *umāwāre*, vgl. 2489, 28 *nyavārayetām*; het tussenl. in BCZ is van geen feitelijk belang; *anlilir*, vgl. *saṁśvasya*, 2490 b, 29 b; *pojar*, 2494 II, 33 II.

p. 88, r. 17 *nānur.*, = 2495 c, 34 c; *si kah.* etc.; BCZ *dravate*, 35 d, Kṣ. 255 *dāritam*; *tvayī*, 34 d; *ujar*: *vācyas* BCZ 38 a, zie ben. *pūrwa*, vgl. 38 b *pūrvam eva samāgame*; na *y.*, bel. afwijkend van BZ 38 II (iets anders C 2499 II); *wāda*, slaat op Mbh. 5, a. 168; *yadī*, ged. corr., echter afwijkend van 2501, 40; *kunañ*, niet BCZ; *anugrāhyāḥ*, = C 2498 I; ± BZ 37 I; *yathā (kṣemaye ?)* — C id. II (= BZ id. II), *mahācamūm* tgr. *varūthinim* BCZ. Derhalve wijkt de volgorde af, evenzo de gedachtegang: in O.-Jav. redeneert D.: „Ik herinner me: ge zeidet: „ik zal niet met de P. strijden”, waarop ik: „hoe zou ik kunnen strijden zonder Bh. en K. ?” Gij begreep mij niet. Klaarblijkelijk begunstigt ge de P. De K. moeten het maar opgeven.” In BCZ zegt D.: „Ge begunstigt de P.; ge had vroeger moeten zeggen, dat ge niet met de P. wilde vechten, dan had ik met Karṇa overwogen wat ons te doen stond. Indien ik niet verdien door U in de steek gelaten te worden, strijd dan op U passende wijze!”

p. 89, r. 9 *uḍu* etc., afw., t/m. *n māñk.* niet BCZ, nòch Kṣ.; *ajeyāḥ* na corr. = C 2503 II, BZ 42 II, *yat tu* (cf. crit. app.), = Z 43I, — B 43 I, C 2504 I,

ndan etc., afw. in de par. *saṅgaya!*, niet Skt.; *kar.*, BCZ id. c; *haywa*, niet; *tonton*, BCZ ib. d; *maṅkana*, cf. C 2506, waar uitvoeriger; zie ook BZ 45. p. 89, r. 8 v.o., adhy. 59 — 64; 2508 — 2897. Hevige strijd op het tweede deel van de dag; Bhīṣma is in volle actie; Kṛṣṇa wil hem met zijn diskus doden, Arjuna belet het hem; het wordt avond. Dhṛṣṭadyumna doodt Pratīpa; Bhīma richt een grote slachting onder de olifanten aan, Bhagadatta op een olifant bestrijdt hem; Ghaṭotkaca komt z'n vader te hulp met Airāvata en andere olifanten en rākṣasa's. Bhīṣma e.a. pogen hen te bestrijden, doch moeten dit opgeven. Men trekt zich beiderzijds terug.

Dhṛtarāṣṭra's vragen, 59, 1-2, niet O.-J. *wahu*, vgl. C 2510, BZ 59, 3, waar meer in detail; *Pāṇḍ.* etc., 2511 I, 4 I (*sannāha* geen tegenh.); *mataṅnya*, 2511 II/12; 4 II/15, afw. in bijz.; *Arjuna* etc., niet in BCZ Kṣ.; *tat. sin.* etc., afw.; t/m 2528, 21 niet vertegenwoordigd; slagschildering, zonder feitelijk belang voor de voortgang van het verhaal; *aṅgēl*, vgl. 2529 a, 22 a; 't volgende ± 2530/3, 23/6; *trasta*, cf. 2541 c, 34 c, †, beknopt, BCZ uitbr. van het voorafg., *lēm̐bu*, vgl. 2547 c, 40 c, *gokulam iva*; *pinaran* etc. hier (cf. 47) niet; *Kṛṣṇa*, 2548, 41, K. C 2549 a, BZ slechts *Yādavanandanah*; *saroṣa*, geen tegenh. p. 90, r. 10 *ayam* (cf. crit. app.) ± C 2549 II, ~ BZ 42 II; *prah*, ± C 2550 I, ~ BZ 43 I; *alas*, BCZ *saṁāgame* (43 d); *kita kunaḥ*, niet BCZ; ook in andere details afw. van 2550/54 I, 43/47 I; *ndah* etc. niet BCZ.

p. 90, r. 7 v.o. *maṅkana*, beknopter; *yeka*, vgl. 2557, 50; *ndan*, 2561 vlgg., 54 vlgg.; *pat*, afw.; *lāgh.*, cf. 57; *Kṛṣṇa*, 2567 I, 60 I; *Bhīṣma*, cf. 2568, 61; *atēhēr* niet BCZ, vgl. echter Kṣ. 270 *nādr̥śyanta dīṣo daṣa*; *annanakeṇ* etc. cf. 2574, 67; r *paṇ.* — *Sātyaki*, niet BCZ, waar hij de woorden bij zich zelf spreekt; vgl. echter Kṣ. 273 c *uvāca Sātyakiṁ*.

p. 91, r. 9 *ekāhnā*, ± BZ 69; ± C 2576 (*daitya**); par. iets uitgebreid (*ndah* etc.); *bhāram*, ± BZ 72 II, ± C 2579 I, so 'han ± BCZ 2578 II, 71 II, waar *daṁṣitaḥ* (d), cf. *aṅrēg. s.* †; *ap.*, vgl. 73 I; *ñhulun* etc. zonder tegenh.; *tēhēr*, L 2596 II, B 88 II, Z 91 II, tussenliggende ook niet bij Kṣ.; *padā*, cf. Z 91 III etc. †, *Brahm.*, *Bhīṣma* BCZ; *siṅha*, cf. Z 92 I etc.; *tēkwan*, cf. (Z) 92 III etc.; *padma*, C 2599 II, B 91 II; zie Z (andere volgorde!) 89 I, — etc.; *bhūtāni*, corr., vgl. (Z) 93 II etc.; *Trayāgni*, vgl. (Z) 94 etc., met andere uitdr.; *Bhīṣma*, 2603 II/4 I, 95; *chy*, ~ BCZ, met merkw. versch. (c = BCZ, d = C); *maḥābh.*, vgl. 98, 2605 II/6 I, 97; *tapwan* etc., niet BCZ Kṣ., doch zeer logisch; in C hier 3½ vers meer; BZ eigenlijk abrupt; *saroṣa*, BCZ 2611 b etc.; *ya ta* etc., BCZ 2613 II etc., waar *kopam pratisaṁhara* in de dir. rede, zo ook Kṣ. 282 *saṁhara vibho kopam*; *tiāh*, de toespraak anders, evenwel logisch: in BCZ: „bedwing Uw toorn K., ik zweer U dat ik mij niet aan de strijd zal onttrekken; beveel Gij, ik zal de Kaurava's vernietigen'', zo, zeer kort, ook Kṣ.

p. 93, r. 1 *maṅkana*, etc.: *muṅgaḥ*, BCZ *aruroha*; *Pañc.*, BCZ 2616 d etc.; van het meerdere in Z (104/6) blijkt O.-J. niets; *trāsa*, afw., BCZ *vicakruṣaḥ* (2617 d etc.); *Gāṇḍeva*, afw., 2619 I etc.: *gāṇḍivaghoṣaḥ stanayitnukalpo jagāma Pārthasya nabho dīśaś ca*, Kṣ. 284 anders: *cakrāte rājacakrāṇāṁ*

Kṛṣṇau kṛṣṇāmbudabhramam; matañña etc., zonder tegenh.; *meh-meh*, etc., in BCZ uitvoerige schildering van Arj.'s dapperheid, ook bij Kṣ.; O.-J. niets; zons-ondergang: B 131 II, C 2642 II, Z 132 II, met andere woorden; Kṣ. 191 *caṇḍakirāṇa; irika*, duel van Dhṛṣṭadyumna en Sāmyamani's zoon [adhy. 60, nieuwe opstelling, gevechten; strijd van Bhīṣma en Arjuna, eerste deel van 61, optreden van Abhimanyu etc. ontbreken geheel] C 2703, BZ 61, 24 vlgg., waar 2707 I etc. *tasya Pāncālyaputras tu pratīpam abhidhāvataḥ*..... *tvaran Sāmyamaneḥ kruddho bibheda gadayā śirah;* (Kṣ., die hier zeer kort is, 299 II *śirah Sāmyamaneḥ* (sic) *kāyāḥ jahārākulakuṇḍalam*); hier de oorsprong van deze figuur, vgl. B. Y. 13, 5; K. B. W. IV, 91 b, 2e persoon; Cohen Stuart, Brātā-Joedā, II, p. 70; *Pratīpa*, Mbh. I, a. 94 vlg., de vader van Čāntanu enz., is een andere. Merkwaardig is, dat in O.-J., al staat er *wahw amuṅgaṇā pucak in paśaimācala sañ hyaṇ Čatakirāṇa*, nog zoveel gebeurt voor (p. 95) de nacht aanbreekt. In BCZ Kṣ. spelen deze gebeurtenissen zich op de volgende dag af. Is op p. 93 boven een passage verloren gegaan? De telling der dagen is echter in orde, p. 86 begint de 4e, p. 101 heeft men de 5e dag; deze telling is hiervóór niet in overeenstemming met BCZ Kṣ. Immers, de 2e dag begint III¹⁾, p. 38, de 3e V, p. 73 (— a. 45, waar 1e dag), de 4e dag VII, p. 86 (— a. 56, waar de 3e dag begint, die met a. 59 eindigt). p. 93, r. 10, het eerste deel van a. 62 niet in O.-J.; ook Kṣ. gaat echter terstond tot het olifantengevecht over; *kunaṇ* etc. afw., BCZ 2749; 62, 34 *Duryodhanas tu*..... *samacodayat | anīkaṃ daśasāhasraṃ kuñjarāṇaṃ*, waarop Bhīma's bestrijding van de olifanten; Dury. ook. Kṣ. 300; BCZ uitv. schildering van deze strijd (ook Kṣ. zóer kort), *bēlah* etc., niet geheel — 2765 sqq.; 62, 50 sqq., van de uitwijding in Z blijkt niets; *gaḇānām*, ± C 2769 II/70 I, ± BZ 56; *Lohitavadana*, niet BCZ; vgl. K. B. W. III, 645; BCZ uitvoeriger beschrijving; *mañsō*, vgl. C 2852 vlgg., BZ 64, 43 vlgg.; ook Kṣ. heeft niets van a. 63, wel, a. 64 1e gedeelte; *Prāḡj.*, 2856 c, 47 c; *medanya*, 2858 a, 49 a; *aruṃur*, etc. zonder tegenh.; BCZ uitvoeriger; *Ghaṭotkaca*, cf. 2863; 54. p. 93, 8 v.o. — 2 v.o., *ya ta m.*, niet in BCZ; uit Kṣ. blijkt niets (311), mogelijk een oude verdubbeling in de Vorlage van O.-J.; r. 2 v.o., 2863 b etc.; *Airāvata* B, Kṣ., *Airāvata* CZ; over deze namen mijn opm. Agastyap., Aant. p. 194 (438); vgl. K. B. W. I, 116; *pataṇ*, *Suprabha*, misverstand?, vgl. 2866, 57 *Añj. Vām. ca Mah. ca suprabhaḥ | traya etc mahānāgā*..... Wat las de Skt. tekst, waarop O.-J. teruggaat? *ndatan* etc., BCZ 2871, 62 anders: de olifant van Bh. begint hevig te brullen, zo ook Kṣ. 313 (bij Kṣ. is deze olifant *Supratika*, ook 308, afw.!); Bhīṣma, cf. 2872, 64; *eṣa*, — 2873, 65; *wawa* etc., toevoeging?; *śabda* n. P., cf. 2875 I, 66 I, 67 I; *gacchāmas*, ± 2876, 67, 68, par. uitg.; *prasama*, vgl. BZ 70, 71 *Droṇa-Bhīṣmau puraskṛtya*, C anders; *Yudh.*, in BCZ S. en Sṛṇj. niet; *apa ta*, toevoeging, passend in de O.-J. stijl en verhaaltrant; *Ghaṭ.* etc., 2882/6, etc., doch enigszins afw. in detail: Bh. spreekt tot Bhāradvāja, *ṣaṭ* (p. 95, r. 2, cf. erit. app.), afw., etc.; *mandur*, 2887 vlgg. etc., evenwel O.-J. zonder de uitweidingen, Kṣ. 't laatste uiterst kort.

¹⁾ De indeling in hoofdstukken sluit zich aan bij die der hss. (bij pantjak scheiding).

p. 95, VIII, adhy. 65 — 68; 2898 — 3055. Duryodhana begeeft zich naar Bhīṣma om hem naar de oorzaak van de overwinning van de Pāṇḍawa's te vragen. Antwoord: wegens de omstandigheid, dat Kṛṣṇa aan hun zijde staat.

Brahmā immers heeft vroeger in 'n vergadering der goden en ṛṣi's Wiṣṇu als opperste heer der wereld aanbeden.

Over het wezen van Wiṣṇu-Wāsudeva; Bhīṣma dringt er bij Duryodhana op aan, met de niet te overwinnen Pāṇḍawa's vrede te sluiten.

irikaṇ, evenmin als Kṣ. heeft O.-J. de opmerkingen en vragen van Dhṛtarāṣṭra en 't antwoord van Sañjaya, die in BCZ 't verhaal onderbreken; *Dury.*, BCZ 2926; 65, 29, waar uitvoeriger; *yam.*, = C 2931 II, ± BZ 34 II; *paśya me* (?), ~ BC id. I (d *prechataḥ*), ~ Z id. I (d *tat tvam*); de par. uitvoeriger, vgl. ook 2928 vlgg. etc.; *uḍu*, vgl. 2932; 35; par. nogal uitv.; *yukt.*, I schijnt bedorven: BCZ 2933, 36 *kriyatāṃ Pāṇḍavaiḥ sārḍhaṃ śamo Bharatasattama*, II ~ id. II (d *tava vā v.*; C e *kṣamam*); in Vorlage van O.-J. *tava* te lezen ?; *ndah* etc., te verg. 2934/5; 37/38; *bhaviṭā*, 2937 b, 40 b; de „vertaling” wijkt af; in BCZ: „er was niet, is niet en zal niet iemand zijn, die de P. overwint”, hier *bhaviṣyati* 'n ander subj., naar 't schijnt; *pālītāḥ*, ~ BCZ 2937 d, 40 d, waar *-tān* '); zo ook O.-J. hs. C, vgl. echter editie, Inl., p. 2; ook (wat niet veel zegt) Kṣ. nomin.: *guptā*(?), 318; *apa* etc., vgl. BCZ 2938, 41, echter hier in de O.-J. trant; in BCZ uitdrukkelijk gezegd, dat de ṛṣi's (muni's) het aan Bhīṣma verteld hadden.

p. 96, r. 17 *purā*, = C 2939, BZ 42; *kathaṇcana*, ens. afw., BCZ ziet Brahmā V. terwijl de laatste op 'n *vimāna* staat, de *kēmbaṇ ura* daar niet (vgl. hierover ad Brahm.-Pur. 51, 8), uit Kṣ. blijkt niets; *Viśvāvasur*, ~ B 47; C 2944 (*viśveśo* als O.-J., *viśveśa* ook Kṣ. 320), Z 47 (*hi viśve*), BCZ echter ander metrum! Let op de Jav. „vertaling”, *saṅ makawadwa ṇ s.* zou met *viśveśvara* (BCZ) overeenstemmen; *viśvaśiro* niet weergegeven; *dhārā*, hiervoor BCZ uitv. eulogie; *dhārā*, ~ C 2956 I, ~ BZ 59 I, sterk afw.; *mūrtis*, = id. II; *tejo* ± BCZ 2957 II, 60 II; *Aśvinau*, ~ BZ 61 I (*śravaṇan nityam*..... *Sarasvatī*), ~ C 2958 I (*ś-au n-au*..... *Sar.*); *vidyā* sc. *iti vidyā*?; °*takuraṇ*, C *bahur*, BZ *bahū*, tgr. O.-J. *vāsaḥ*!; *Prajāp.*, = C 2955 I, BZ 58 I, evenwel na niet geheel zekere corr.; *arc.*, ± C 2960 II, BZ 63 II (*a. sadā V. parameśam m.*); N. B. afw. volgorde; *wēnaṇ*, cf. 2962 I, 65 I; *sukha*, cf. 2963 II, 66 II; *nirbhaya*, vgl. 2964 I, 67 I, *tasmād*, ± 2964 II/5 I, 67 II/68 I (b °*dhanah*; d *vadhāya*); daar 68 d *vijñāpyaṃ kuru me vibho*, waarmee 68 I te verbinden; hiermee in verband, = mede door de vocatief in 't citaat b: in O.-J. *bhava* absoluut opgevat: „treed in het aanzijn”, vergelijking met Kṣ. 323 *avāṭirṇā bhuvaṃ nātha dānavā ye hatā tvayā | teṣāṃ badhāya dṛptāṇaṃ mānuṣiḥ | tanum āviśa*, zou hogere ouderdom van deze tekst aannemelijk maken, doch bij Kṣ. vgl. 72; *rumakṣā*, cf. 2965 c, 68 c; *wibhajyanta*, vgl. BZ 72 II (III), anders

¹⁾ *Ārṇaga* > *Gārṇaga* > *Gaṇga*° ('n bekend woord).

C 2969 II (*visṛjya*); *Baladewa*, niet BCZ, *Pradyumna* etc. wel, doch anders, andere volgorde 2968, 71 vlg.; *sthītāś ca*, behalve *c apāray*. = C 2972, BZ 75; in de par. is I niet verwerkt.

p. 98, r. 10 *ya ta hetu*, bel. afw., in BCZ verdwijnt de Heer der wereld hier; de goden enz. vragen aan Brahmā inlichtingen over hem. Kṣ. heeft (324) *na teṣāṃ* etc. (z. boven) *iti stutaḥ* (ed. -āḥ) *Padmabhuvā devo Nārāyaṇaḥ prabhuh | Nareṇa sākaṃ bhūbhārakāntyai kṣitim avātarat*, dus evenmin 66, 1 vlgg.; *ya ta h.*, cf. C 2979, BZ 66, 7, evenwel als ook verder in 2e persoon, BCZ in 3e persoon; *alah* etc., cf. 2981, 9; *ya ta* etc. cf. 2982, 10, niet geheel eender¹⁾, BCZ: hij zal om de rākṣ. enz. te verslaan als mens op aarde geboren worden; Kṣ. verleden tijd; O.-J. verzoekend-toekomstig tot Viṣṇu gericht; *Naram*. ~ BZ 11 (a *you tau*, d *sambhūtau*), C 2983 I/4 I (a *tau tu*, d als BZ); *tan hana*, cf. 2983 II/12 I; *yaya*, afw., geen tegenh.; *param*. etc., cf. 2985/6, 13/14; *yaś ca*, — 2991, 19 (**mātro 'yam iti*..... *sa mandadhīḥ | Hṛṣṭikeśam avajānāt*), merkw. afw. is ook Brahmam.; *mahāpawitra*, afw.; *kumwa*, hier een in de O.-J. verhaaltrant passend besluit.

p. 99, r. 1 *hinaywan*, vgl. 2974; 66, 2, (zie boven), dus hier pas antwoord van Viṣṇu; *agiraḥ*, vgl. 2996/7; 24/25, i.p.v. *sthāna: divam* (25), i.p.v. *Brahmapada: bhavanam svakam* (24); *ndah m.* (cf. 26) grijpt terug op p. 96, r. 15, hier met dez. afw., BCZ *etac chrutaṃ mayā*; in Kṣ. blijkt evenwel van deze omlijsting niets; *sapa*, O.-J. verhaaltrant; *Rāmasya*, a—c = C 2999, BZ 27; d in C afw., BZ afw.; *taton* etc., misschien ~ 26 ?; *tan m.*, ged. afw., vgl. 3002/3; 30/1; *Udyogac.*, niet BCZ; vgl. Mbh. 5, a. 48 vlgg.; *karākṣasaj.*, cf. 3003, 31; *rajaḥ t.*, vgl. C 3007 *tamoraḥ*°, BZ 35 *tamorāga*°; *ndat*, geen tegenh.; *tasya*, ± 3008, 36 (waar b *yogenātmam.*; d *jayaś*, vgl. par.); *kamāhātmyan*; BCZ 5 verzen uitweidingen; 3014; 67, 1 vraagt Dury. dan naar Vāsudeva's *āgama* en *pratiṣṭhā*, hier dus andere formulering; *Mārka.*, 3016 a, 4 a (Z 3 niet aanw. in O.-J.); *Bāsudevo*, ~ 3015, 2 (b *sarvadaivatadaivatam*, d *Bharatarṣabha*); II niet in de „vert.”; *akon*, niet BCZ, *ndya krama*, O.-Jav. verhaaltrant; *āpo* etc., 4 I ± 3017 I, 5 I (*etad akalpayat*); *drṣṭvā*, ~ id. c. (*sṛṣṭvā*, BZ *devīm*); N. B. toegevoegd: *lawan* etc.; *apsu*, 3018 a, 5 a; *yogan.*, etc., vgl. BC id. II *sarvatejomayo devo yogāt susvāpa tatra vai*; Z bel. afw.: *sarvadevamayo devaḥ śayānaḥ śayane sukham*; O.-J. weer anders!; *mukhataḥ*, = 6 a, 3019 a, 7 a; *prāṇād* (cf. crit. app.), id. b; *devatā* etc., 3020 I etc.; *pramāṇe*, vgl. 3020 II/1 etc., anders uitgedrukt; *atīta*, cf. 3022 I etc.; *jagat*, cf. 3020 a; *Madhu*, 3025 III; *teja*, afw.; *Madhus.*, = 3027 a etc.; *var.*, = id. c; *kāla n. L.*; niet BCZ; vgl. Kern, V. G., X, 129, n. 3 op O.-J. Rām. VI, 106 vlgg.; K. B. W. III, 840; hier toevoeging?; *Naras.*, cf. Z 16 a *Nāras.*, BC *caiva śiṃhaś ca*; *kāla n. H.*, niet BCZ, zonder *-carita*, zal wel niet op 'n bepaalde tekst (bv. Mbh. 12, a. 342) slaan; *Triv.*, ± Z 16 b (daar accus.), ~ BC; *caturj.*, niet BCZ, *mukhato*, ± B 18 II/19 I, ± C 3029, ± Z 17 II/18 I; *yoni*, niet BCZ; *syapa ta*, afw. 3050; 68, 15; BCZ derhalve hier tussen veel uitvoeriger; *Nara* hier anders; vgl. ook Kṣ., die het tussenliggende niet heeft

¹⁾ Lees r. 12, met de hss. *ya tēmahana*; nl. de rākṣasa's; *ghorakarma*, cf. vs. 9 *ghorarūpā(h)*.

(z. boven), 326 *devau Kṛṣṇārjunāv etau na jeyau tridaśair api | iti jñātvā śamaḥ putra kriyatām Pāṇḍunandanaiḥ; abadhya*, = 3051 d; 68; 16 d; *Pāṇḍ.*, cf. 3052 d; 17d; afw.; *tatan p.*, uitv. dan 3055; 20.

p. 101, r. 17, adhy. 69 — 74; 3056 — 3276 grote delen niet vertegenwoordigd (z. ben.). Opstelling der beide legers, optreden van de verschillende helden, meer gedetailleerde beschrijving van de gevechten in de namiddag. Zonsondergang; men trekt zich in de tenten terug.

tasyām, geheel afw. van 3056; 69, 1; *Dewabrata*, cf. B 5, C 3060, Z 8; *Makorab.*, 3059; 4; *Droṇa*, vgl. Z 7 b, niet BC; *katon* enz. cf. 3062 etc.; *Wirāta*, BCZ 3066 etc. dáár *Kaikēyah*; de Draupadeyāḥ en A. en Yudh. BCZ *prṣṭhataḥ, prṣṭhe*; voorts cf. a. 69, met afw. van enkele details (3080/1; *Aśwatthāma* niet); *madhyand.*, ± 3173; 72, 12 (c *Kuravaḥ*), derhalve adhy. 70 en 71 (gevechten, bloedbad) niet in O.-J.; *tat. pin.*, het volgende zeer beknopt t.o.v. BCZ; Abh. en L. 3228 sqq.; 73, 32 sqq.; Kṛpa's interventie, 3234; 38; Bhūr. en Yuy., 3247 sqq.; 74, 8 sqq.; *te hatā*, = C 3262 II, ± BZ 74, 26 I (*bh.*: *rājan*); *Aditya* enz., vgl. hierbij 3272 II vlgg., 37 I vlgg., afw. in bijzonderheden. — Ook Kṣ. gaat van a. 69 (na 330/1: adhy. 71, 2e deel) over op adhy. 74 (332-5).

p. 103, 3 v.o. adhy. 75 — 79 (80 C); 3277 — 3511; opstelling; Bhīma in actie, hij en Droṇa strijden; Dhṛṣṭadyumna komt Bhīma te hulp; Droṇa is echter aan de winnende kant; zonsondergang.

vihṛtya, = C 3277; Z 75, 1; ± B 75, 1; *kapiṇ nēm*, niet BCZ; *ghoragh.*, cf. 3278; 2; *Yudh.*, BCZ directe rede (3280, 4); *Kuntabhoja*, BCZ (11) *Kuntibhoja*, stant c.s. *pādayas*; *Çikhaṇḍī*, BCZ (12) *Çikhaṇḍī tu maheśvāsah Somakaiḥ saṃvṛto bātī | Irāvāṃś ca tataḥ pucche makarasya vyavasthitau; ndatan w.*, zonder tegenh.; *makaral.*, afw., BCZ (3291, 15) *krauñcavyūha*, zo ook Kṣ. 336; *kramanya*, bel. afw., vgl. 3292/8, 16-22; *Droṇa*: 16 I, *ra-K.* etc.: 17, *Kṛpa* etc.: 16 II, *Suśarma*; 20, *Yavana* etc.: 21 (BZ *Tuṣārā Yavanāś caiva Çakāś ca saha Cūcupaiḥ, C Cūlikaiḥ*), verder afw., O.-J.: Bhīma nek, Dury. en Çalya liehuam, Korawa's scharen, Bhīmadatta en Bhūr. staart; *ri tēlasnya n*, vgl. pas 3305, 29; *ndatan*, ens. afw., cf. 3306, 30; *ṭaṅka* en *kapakō* etc. niet BCZ; *svayaṃ*°, vgl. 3308 a; 32 a sa *saṃgrhya svayaṃ vāhān*; *Bhāṣma*, 33; 't volg. afw.; *tūla*° ~ 3308 d, 32 d (*analaḥ*); *tathaiva* ± 3310, 34 (*t. tāvakaṃ s..... °kṣatam |.....*). Van adhy. 76 (klachten van Dhṛtarāṣṭra) en eerste deel van 77 (antwoord van Sanjaya, de Kaurava's willen Bhīma, die van zijn wagen gesprongen is, gevangen nemen) in O.-Jav. niets; *irika*, het gesprek van Dhṛṣṭ. met Viśoka, Bh.'s wagenmenner, B 77, 17, C 3353, Z 77, 22 vlgg.; *saṃsthāpya*, ± B 21 II/2 I, Z 26 II/7 I, ~ C 3357 II/8 I; verder BCZ uitvoeriger; *maṅkana*, BCZ uitvoeriger (3362 etc. vlgg.); *mama w.*, cf. 39, 3375, 44 *aropayac* (subj. Dh., obj. Bh.) *cātmarathe*; *apa ta l.*, afw.; *pramoh.*, vgl. 3380 etc.; *nīścet.*, cf. 3381 etc.; *tīnubhan*, BCZ anders: 3385 I *jītvā Droṇas tu Drupedaṃ saṅkhaṃ dadhmau pratāpavān*; waarsch. deze pl. niet te verg. met p. 106, r. 1 vlgg., daar O.-J. hierna Droṇa pas begint in te grijpen; BCZ

begint z'n optreden met 't wonden van Drupada; *jñānāstra*, als Kṣ. 342, BCZ (3389 etc.) *prajñāstra*; *sūkṣma*, afw. in uitdr.; *muwah*, vgl. 3390 I etc. Hierna merkw. verschil: O.-J. noemt 8 Kaur. die met de „5 kumāra's" en Abhimanyu strijden; hiervan wordt BCZ slechts Citrasena genoemd (3421; 78, 11); vgl. echter BZ 79, 22 (3470/1), waar alle 8, doch *Citrāṅga* i.p.v. *Citra*. In BCZ zendt Yudhiṣṭhira hulp aan Bhīma en Dhr̥ṣṭadyumna. Gevechten: Dhr̥ṣṭ. met Droṇa, Dury. met Bhīma enz., ingrijpen van Dury. broers etc. Kṣ. weer anders: na 't optreden van Droṇa met 't *jñānāstra*: *Kurupatiṇ Bhīmas tūrṇam upādhravat* (cf. 3390 etc.!). Dan: *madāndha kvādhunā jīvan mayi jīvati yāsyaṣi | ity ukteā te karaṣatair vajravegaṁ avākīran |* 343 || *Bhīmacāpacyutair bāṇaiḥ so 'tha kṛttarathadhvajah | hr̥ḍi nirdārīto bheje murchāṁ vyathitā-mānasah |* 344 || *atrāntare Bhīmaśarair hanyamāneṣu rājasu | ghorō babhūva saṁmardāḥ kṛtāntasamarotsavaḥ |* 345 || *Draupadeyeṣu vīreṣu yudhyamāneṣu Kauravaiḥ | avartata raṇo ghorō gajavājirathakṣayaḥ*. O.-J. geeft waarschijnlijk een uittreksel uit een van BCZ niet onbelangrijk afwijkende tekst; merkwaardig is dat ook Kṣ. afwijkt, al komen de zoons van Draupadī 3438, 78, 26 BCZ voor. Āditya, vgl. C 3507, BZ 79, 60 (61).

p. 106, X, adhy. 80 BZ (81 C) — 94 (95); 3512 — 4231. Bhīṣma verzekert Dury. dat hij z'n best zal doen voor de overwinning, hij wekt hem op. Opstelling, slag, o.a. Arjuna met Bhīṣma, Wirāṭa met Droṇa aan 't strijden, Dr. doodt W.'s zoon Çaikha. Avond; men trekt zich terug. De volgende dag nieuwe opstelling. Strijd van Bhīṣma en Bhīma; de laatste doodt Suddhatata en zeven broers die hem willen wreken. Dury. beklagt zich bij Bhīṣma; diens antwoord. Optreden van Çakuni en z'n zes broers. Irāvata (Irāwān) doodt vijf hunner. Dury. roept nu de rākṣasa (Ārya)śrūgi te hulp, die na wisselvallige hevige strijd I. doodt.

Hierover wordt Arjuna vertoornd; optreden van Bhīma en dan van diens vriend Nila, die, getroffen, door Ghaṭotkaca gesteund wordt. Deze weet door māyā de Korawa's op de vlucht te drijven. De zon neigt ten ondergang.

tataḥ, cf. 3514 I; 80, 3 I (*tatas tava suto rājamś cintayābhiparīplutaḥ*)¹⁾; *visra*°, men kan (vgl. de hss. behalve AD) *visraṣaṇītaraktāṅgaḥ* etc. lezen (als zo vaak verwerpt het nader inzicht een conjectuur), ~ id. II (BZ *visravacchoṇitāktāṅgaḥ* p. P.; *visrambhāc* ch° C); par. uitgebreid; toespraak van Dury. 3515/7; 80, 4/6, enigszins anders; Kṣ. niets; *duh*, Bh.'s antwoord: 3519/23 etc., ged. afw. en minder uitv.; *lokān*, ± 3522 d; II d (C *ś taveha*; BZ *śatruseṇām*); *lwir* etc., ~ 3523 I etc. † O.-J. sluit nu terstond aan met de opwekkende woorden die Bh. in a. 81/82 tot Dury. spreekt: *Pāṇḍavān*, ± BZ 81, 10 I (*-ṇś ca raṇe*), ~ C 3540 I (*-vānāṁ raṇe*); *hiṇanya* etc., afw.; *tataḥ*, ~ BCZ 3541 II/2 I etc. (b. *svena saṁyena v.*, II *avyūhata svayaṁ vyūham*

¹⁾ Voor *cintayā samabhiprūtaḥ*, cf. Mbh. 11, 5.

Bhīṣmo vy.); *ri kapiṇ*, niet BCZ, vgl. echter *adhyāya*-eind; *saptamayuddha-divase* B etc.; *maṇḍala*°, hier begint Kṣ. weer (348), vgl. 3542 c; 12 c; *samabh.*, cf. 3543, 13; *nāge* etc. (cf. *crit. app.*, lezing niet zeker), = 3544 II/5 I, 14 II/5 I (II *anv aśvaṃ daśa dhānuṣkā dhānuṣke daśa carmiṇaḥ* BZ,..... *cāriṇaḥ* C); de Jav. vert. is incompleet, lacune!; *sāyuta*, 3546 d, 16 d; *rinakṣa*, vgl. 3548 I, 18 I; *Dury.*, -9 I; *sann.*, -8 c; *tēnah* etc., niet in BCZ; *Bhīṣma* en *Arjuna*, 3584 vlgg., 82, 8 vlgg.; *Droṇa* etc., 3590 vlgg.; 14 vlgg.; *sārathi*, nl. v. W., 3594 d, 18 d; *caturd.*, niet BCZ; cf. echter 3591 vlgg.; *lum.*, cf. 3595, 19; *Çaṅkha*, id., deze pijlnamen niet in BCZ; *Droṇa* werpt daar *śaram āśviṣopamam* (21 b etc.); Kṣ. 352 b *mṛtyudaṇḍopamam śaram*; weer eens 3 lezingen!

p. 108, r. 19 *sa*, = 3598 a, 22 a; *tan s.*, 3598-3600 etc., *katrēsan*, *Yudh.*, afw., niet BCZ; *nda ta* etc., hier overgang op 3633 vlgg., 57 vlgg.; *Loh.* niet BCZ; *daṇḍap.*, = 3638 d, 62 d; *apa ta*, te verg. 3641; 83, 3 ? zeer twijfelachtig; *nora* etc., cf. 3642, O.-J. uitgebreider; *Gaṇḍ.* I = B 5 I, ± CZ; II ~ B id. II, ~ C 3643 II, ~ Z. id. II; *tathā*, vgl. 3644, 6.

p. 109, r. 6; hier 'n groot stuk van BCZ niet aanwezig (gevechten); *prāv.*, I ± 3831 II; 86, 43 I (b *ṣopītaughat*°), II = C 3832 II, ± BZ id. II *kṣaṇadāmukhe*; *bhūta* etc., cf. vlgg., *svaw.* etc., geen tegenh.; *kapwa* etc., wel verkorte vrije weergave van 3841 II vlgg., 86, 52 vlgg.; *pariṇāmya*, ± CZ 3847, 87, 1 (*Kuravaḥ Pāṇḍavāś caiva*), ~ B 87, 1 (id. + *sulchaṃ prāptā*); *riṇ kap.*, niet BCZ, vgl. *adhy.*-titel; *kapwa*, geen directe tegenh.; *ika ta*, cf. 3; *Bhīṣma*, cf. 5, vrl. BC *sāgarapratimaṃ ghoram*, Kṣ. 365 *Bhīṣmeṇa Sāgaravyūhe prātārvaracite punaḥ*; Z 5 *kūrmavyūhaṃ*..... *sāg.* (als BC); *kumwa* etc., afw.: *Pulinda* als CZ, *Kul.* B; *Pārada* BCZ, *Mālava* BCZ; *Mag.* (*Māg.* C), *Kal.*, *Piś.* BCZ; *Mek.* BZ, *Melaka* (by error, Sørensen C; *M. Kuru-vindaś ca Traipuraś ca BZ*, *Traipuraś caiva Cicchilāś ca C*; *Suśarma*, deze eigennaam niet BCZ, daar *nṛpatis* (*Çūras* BC) *Trigartaḥ* (*Taigartaḥ*! C) *Prasthalādīpaḥ*, vgl. daarbij 7, 17, 15 vlgg.; *Aśv.*, daar *Draupī*, *Wigeṇa*, BCZ niet; *ratu sam.*, *Bhūr.* BCZ niet; *mapa ta* etc., afw.; *Yudh.*, cf. 15; *Dhṛṣṭad.*, BCZ (3861, 15 enz.) *Pārṣata* genoemd; *Çṛṅg.*, cf. 3863, 17, de uitlegging niet BCZ; vgl. Kṣ. 365 *Çṛṅ mahāvryūhaṃ cakre Drupadanandanāḥ*; *kramanya*, afw.: B en C staan *śṛṅgābhyām* BCZ, *Arj.* staat er *nābhau*, *Dhṛṣṭ.* niet genoemd, *N. S.*: *Mādrīputrau*, *Wir.* etc., BC, 3867, 21; niet Z; *ya ta m.*, zeer vrije weergave van het volg. ?; *ndan bh.*, vgl. 3384, 38 (Z 37); *Somaka* etc., cf. 3389; 88, 3; *tan paw.*, vgl. 3392 I; 6 I; *tan paww.* ~ II, volg. I, met afw. in uitdr.; *an-maṅk.*, cf. 3894, 8; *pējah*, cf. 3898, 12; in BCZ treft *Bhīma* de wagenmenner, daarna houdt hij met 'n pijl het hoofd af van *Sunābha* (er staat niet bij S. = de *sārathi*), de zoon van *Dhṛtar.*, dan optreden van diens 7 broers; de 7 namen eender (3901, 15), alleen: K. op de 3e plaats; Kṣ. wijkt af (367) *sa hatvā sārathīm*..... | *Droṇasya ca samud-bhṛāntapatākam vidadhe ratham* | 367 | *Bhīmaḥ sapta Duryodhanānujān | jaghāna*..... | 368 | | *Baheśinam K. V. Sudurjayam | Mah. Maṇḍitakam Sunābhām ca nihatyā tām* | 369 | |

p. 111, r. 3 *yatika*, cf. 3902, 16; *paḍa*, C (id. b.) *vicitrakavacāyudhāḥ*, BZ..... *dhwajāḥ*; O.-J. derhalve derde lezing. Afw. in volgorde en aantallen pijlen:

BCZ Mahod. 9, Ād. 70, Bahw. 5, K. 90, V. 5 (BZ), 7 (C), Ap. met vele, Paṇḍ. 3; *ri sam.*, 21-35 etc., gedetailleerd; *Yamālaya*, cf. *Yamasya sadanam prati* (C 2915; BZ 29); *Dury.*, 36 (cf. 31), in afw. woorden; *liṅ nira*, cf. 37; *ri tēnah*, cf. 38 I; *sumahur*, cf. 40 a, 41; *surudā*, C *nāhaṃ yudhā vimoktavyo*, BZ n. y. *niyoktavyo*; *yaṃ yaṃ* ± BZ 42 (c r. *nitayam*), C 2928 (c r. *taṃ tam*), weer O.-J. 'n 3e lezing! *kunaḥ* etc. moet ~ 43, 44 II.

p. 112, r. 6, *irika*, vgl. 3971; 90, 1, waarbij 3975 90, 28 (Z), 25 (B); *Aṅgaja* (zie crit. app.): BCZ *Gaja* (30 Z enz.), dan: *G.*, *Ṛṣaka* C (*Ṛṣabha* BZ), *Carmavān*, *Arjava* BC (*Arjaya* Z), *Čuka*. De komst van *Irāvān* is hier dus niet vermeld. Van hem bij Kṣ. (374) *sa..... Čakunes tanayān sopta jaghāna*; 't volg. niet overal tegenh. In O.-J. nu: *Č* c. s. dringen op de Pāṇḍawa's in, Arjuna zou afgesneden zijn, als niet *Irāvata* (sic), A's zoon bij een *nāginī*, juist van uit de hemel ingegrepen had, die na vinnige gevechten de zes op *Ṛṣaka* na doodde. Afw. volgorde: BCZ reeds vs. 3976, 6 komst van I. en de geschiedenis van z'n geboorte, hij verschijnt 3989 (22 Z) met paarden als *hamsa's* (O.-J. r. 19), dan BCZ 't optreden van de zes *Gaja* enz.; *Subalātmaja*, cf. 4004/34 Z; *Airāvata*, zie crit. app., bedoeld is *Irāvān*; *prayatna*, anders; *śrāvadā*, ~ BCZ 4006 II etc. (*śrāvātā r..... viddha*); *Nāgaw.*, zó niet BCZ; *pramoh.*, *mohayāmāsa* (4008 II); *ya ta m.*, afw., *siṅh-pr.*, niet BCZ; *Čakuni*, niet BCZ; *atutur*, cf. 4011 enz.; *lagh.*, vgl. 4012 I; *padāty*, vgl. Z 47 I *bhūmiṣṭham atha taṃ saṃkhye hy antarīkṣād avaplutam* (BC b anders); O.-J. anders: beurtelings op de aarde staande en in de lucht vliegend; *ya ta*, afw. in details; *pañca*, ~ BCZ 4016 d *mṛtā bhūmau g.*; *Ṛṣaka*, vgl. 4017; *Dury.*, vgl. 4018; *Āryaśṛṅgi* Z 52 a, *Āryaśṛṅgi* B 49 a, *Ārs-a* C 4019 a; bedoeld is *Alambuṣa*, zoon van *Ṛṣyaśṛṅga*; *gotra*, niet BCZ; daar *vairiṇaṃ Bhīma-senasya pūrvam Bakavadhena vai. ayay*, toespraak afw. in detail, *pūrv.*, zie boven.

p. 113, r. 17 *An-m.*, etc. *Čṛṅgi*: *ārya* dus weggevalen, als titel opgevat; *kātara*: B 52, C 4022, C 55 *ghoraḍarśana*; *māyāy.*, B 56 etc. vlg.; *paḍa wid.* etc., niet BCZ; *aciram*, ± BCZ 4028 II (*acirād*); *Wrēta*: 4028 d *Ṛtra*; *kachidra*, vgl. 4031 etc., evenwel O.-J. ~ C id. II *ocheda karmukam kṣipram śarān vai pañca pañcadhā*, B 61 II c. k. *diptam śarāvāpaṃ ca satcaram*, Z 64 II c. k. d. ś. *ca kamcukam*; merkww.: BZ tgr. C O.-J.; *āntarīkṣa*°; moet ~ C 4032 b *kham javena samāviśat*, zo ook BZ; *tinut*: 4033 a *tato 'ntarīkṣam utpatya*, zo ook BZ; p. 114, r. 1 *glāna* etc., afw.; *sa sadyo*, niet BCZ, I echter te verg. met C 4034 II *tathā sa rākṣasaśreṣṭhaḥ kṛttaḥ kṛttaḥ punaḥ punaḥ*; B 64 II, Z 67 II t. s. r. *śaraiḥ k. p. p.*; *tathāpi*, cf. 4035 I etc.; *muwah*, 4037 a *paraśvadhena*, zo B, *paraśvathena* Z; *chidy.*, = CZ id. d, ~ B id. (47) d (*ch. Irāvātā*); *muwah* (r. 10), afw.: BCZ: de *rākṣasa* wordt woedend, neemt een geweldige gestalte aan, ook I. begint *māyā* te maken, een hem moederz. verwant *nāga* komt hem te hulp (4043 b *sa enam abhīpedivān*, vgl. O.-J. r. 14), gevolgd door vele *nāga's* overweldigt hij den *rākṣ.*, die daar *sauparnaṃ rūpam* aanneemt. Vgl. ook Kṣ. 379 *atha sāhāyikam cakrur bhujagā bhujagībhuvah*, (afw.): *tad vanto viṣam tūkṣṇam*; vgl. 380 b *rūpam āsthāya gūruḍam* (cf. O.-J.). In O.-J. zet de *Nāginīsuta* 'n *tejorāśi* in het werk, die *nāganiyuta* wordt, die den r. overstelpen. *bhaṅs.*, = C 4045 d etc., nu O.-J. „ook *Irāvān*

sneuveld, eveneens nāga-gedaante hebbende''; BCZ 4046/7 etc. wordt hij, de dood van den nāga ziende, verbijsterd, en dan door den r. onthoofd; Kṣ. 381 is hij *māyāvīmohita*.

p. 114, r. 22. *Dhan.*, zeer afw., cf. BCZ 4052 etc. *ajānann Arjunaś cāpi nihataṃ putram aurasam | jaghāna samare śūrān rājānaś tān Bhīṣmarakṣiṇaḥ*; Kṣ. anders; overgang tot a. 91 (382 vlgg.); O.-J. Dhananājaya woedend na de dood van L., vernietigt de olifanten van de Korawa's, gaat tegen de doders van z'n zoon (*rākṣasān*) te keer; *yekānsō*, men zou willen verg. 4117 vlgg., 92, 22, derhalve adhy. 91 en 92 ged. niet aanw., waarin BCZ Ghaṭotkaca e.s. aanvallen en met Dury. strijden; Bhīṣma spoort Droṇa aan Dury. te gaan helpen, deze gaat vergezeld van Kṛpa e.a., merendeels hier in O.-J. genoemd. Evenwel 4193 vlgg., 94, 12 vlgg., ongeveer bij het volgende aansluitend dezelfde genoemd, door Droṇa aangespoord tegen Bhīma Ghaṭotkaca e.a., dus wel deze plaats te verg.; derhalve ook adhy. 92 en 93 niet O.-J.; *avaplutya*, = C 4203 a, BZ 94, 22; *kunaḥ* etc., stemt in grote trekken overeen met 4204-09; afw. in detail, bv. *Prabh.* (p. 115, r. 5) niet BCZ (cf. echter Mbh. 4, 822); *hana ta*, vgl. 4210 etc.; *Pracintī*, BCZ 4212 etc. *Vipracitti*; *sapta* etc., cf. = 4216 II *saptamena ca bhallena* N. v.v. *Ghat.*, vgl. 4218 etc.; *watēk* etc., cf. de vlg. sloka's; *tan wraḥ*, afw.; *vidhvastā*, ~ Z 94, 45 (II *hayāś caiva hayār. sannikṛtāḥ* s.), ~ BC (4226; b *rājānaś ca n.*, II als Z, d C *vinik.*); verder in 't alg. in overeenst.; *kady* (r. 2 v.o.) O.-J. gedetailleerder.

p. 116, XI, adhy. 95 (96) — 96 (97); 4232 — 4403.

Bhīṣma zendt thans Bhagadatta in de strijd, nadat Dury. bij hem 't onweerstaanbare optreden van Ghaṭ. vermeld had; hevig gevecht tussen Bhag. en Ghaṭ.; vermoed en met veel verliezen trekt men zich in het kamp terug.

tasmin, ± BC 4232; 95, 1 (*upasaṅgamyā*), ± Z 95, 1 I en III (id.); *irikaḥ*, niet BCZ; *Ghaṭ.*, cf. 2; *rah. saṅh.* en *Kṛṣṇa*, cf. BC (4235; 4), in Z *Kṛṣṇa* (*Vāsudeva*) niet genoemd; *tatan* etc., geringe uitbreiding in O.-J. †, *sakṣohiṇī*, afw. BCZ 11 *akṣauhiṇī*'s; *ri sam.*, cf. 6/7; *tanaya*, afw., BCZ geen *saṅkṣepa*!; *ātmā*, = BC 4242, 11; ± Z 11; *haywa* etc., geen tegenh. in BCZ. Betoog afw.: BCZ: strijd met Yudh., Arj., Bhīma etc.; *rājā rājānam ṛcchati* (*āroch.*), ik, Droṇa e.a. zullen voor je strijden; O.-J.: je zult niet met *wraḥ bari* te doen hebben, wordt stilgestaan bij Dharmarāja, wij zullen je bijstaan als je met Yudh., Bh. enz. strijdt, wij nl. Droṇa etc.; *yapwān*, afw. van 4246 etc.: *raudre tasmin rākṣasendre yadi te hṛcchayo mahān* (CZ); *Purand.* = BCZ 4247 b; *Bhagadatta*, cf. 4247 II etc. vlgg., O.-J. beknopt; *jahi* = BCZ 4251 d, 20 d.

p. 117, r. 7 *tan wihaḥ*, vgl. 4252 etc.; *Supratika*, 4255 c etc.; dan in BCZ uitv. beschr. van Bh.'s actie; *Samb.* = BCZ 4290 d, 54 d; *carm.*, ~ 4293 b, 57 b (c. *samāhitam*); *yeka nt* etc., hier Kṣ., kg. van Darśanapura, vgl. 4271 II, 40 II (volgorde!) *Daśārṇadhīpatiḥ śūrah Kṣ.*; *matanḡa*, cf. 4274 II; 't vlg. zeer goed te verg. met 46 II, 47, 49, 50, 58, 59, 60, 61; *tat papāta*, ~ 4298 c, 62 c (*utpapāta d. ch.*). Hierna afw.: BCZ neemt nu Bh. 'n lans, die door Gh. gebroken wordt. Na enige verzen ook optreden van Bhīma en Arjuna.

De laatste verneemt BCZ nu pas (a. 96) de dood van Irāvāt. — *mawah*, etc. afw.; *Dury.*, 4318, 82, geheel afw. Na beschr. van gevechten BCZ 4366 vlgg.; 96, 44 vlgg. schildering van het slagveld, in O.-J. (p. 118, 5) *tatan wuvusēn*. Hieruit zou men kunnen opmaken dat de O.-J. bewerker een uitvoerige beschrijving voor zich had. Evenwel is ook te verdedigen, dat zijn Vorlage hier reeds geheel of gedeeltelijk gekort had.

p. 118, r. 7. *graha°*, = BCZ 4399 I; 96, 77 (BZ °*śabalā°*); *teṣu*, ± C 4400 II/1 I (*nāpaśyata*), ~ BZ 78 II/9 I (-t *tatra nāpaśyāma tato 'nugān*); *mantuka*, 4402/3; 80.

p. 118, XII, adhy. 97 (98) — 98 (99); 4404 — 4499.

Overleg van Duryodhana met Karna, Çakuni e.a.; Karna zegt, dat hij de Pāṇḍawa's zal overwinnen als maar eerst Bhīṣma de wapens neerlegt. Duryodhana begeeft zich naar Bhīṣma en vraagt hem, of zich het lot van de Korawa's aan te trekken of Karna tot de strijd te machtigen. Bhīṣma belooft te zullen strijden doch niet tegen Çikhaṇḍi, die een vrouw geweest was. De volgende morgen spoort Duryodhana Duḥśāsana aan de wagens in gereedheid te brengen.

Dury., etc., vgl. 4404 vlgg.; 97, 1 vlgg.; *kalahan*, de bedoeling blijkt uit 2 II *katham P. saṃkhye jetavyāḥ*; *Bhīṣma*, BCZ (4 I) slechts Dr., Bh., Kṛpa, Ç., Saumadatti (= Bhṛt.); *na j.*, ± BCZ 4 b etc.; *so 'smi*, ~ BCZ (5 II, 6 I; 4408 II/9 I; 5 II/7 I/, waar *keṣṇab.*, *keṣṇaś.*, *nikṛtaḥ*; O.-J. *raṇamaṇḍala tgr. saṃyuge* in de par., *Awatṅgādhipa*: *Karna*, koning der Aṅga's, Mbh. 1, a. 136; over de naam ad O.-J. Bmḍ.-Pur. p. 151, 1; *ya tām.*, id. II; *duh*, uitgebr. dan BCZ; *Bhīṣmaḥ* = BCZ (8 I; 4411 II; 9 I); *marapwan* etc., vlgg. 2 halve śl.; *ratu s.*: BCZ *Somaka*; *Pāṇḍ.* ± BCZ 4413 II/4 I (b *sa hi*); *riṇ kap.*, de vraagvorm is zeer gepast (vgl. echter ook 4415 I), met de verklaring: *agōṇ*, BCZ) zó niet; voorts cf. 4417 II; *Aum*, Dur.'s woorden tot z'n broer Duḥś. (4418/9 I) niet hier; *to k-arihēn*, cf. 4420, etc.; verder ens. afw.; de Jav. tekst is mij niet duidelijk; *luha*, BCZ uitvoeriger; ook daar Duḥś. afz. genoemd; *aṇabhiwāda*, cf. C 4438; B 97, 35, Z 97, 36 *abhiwādyā*, het tussenliggende is niet essentieel; *ilo mat.* etc. niet BCZ; *an kalci*, vgl. 4442 etc., afw. bewoordingen; bij *uḥar* (r. 3. v.o.) speciaal Z 39; *dayayā* ± BCZ (4444 II/5 I), d *mama* BZ, *yadī* C, *tatra* O.-J.; *saṃsīpta*, verm. toevoeging van den bewerker (O.-J. of eerdere?); de par. uitv.; *ndan* etc., niet BCZ; is echter *ndan* etc. met 4446 II/7 I etc. te verg.; *alara*, BCZ hier onderling versch. volgorde, vgl. vrl. B (Z); *bhawiṣya* enz. iets afw., cf. *uddhṛtya cakṣuṣī* (BZ 98, 3 I; C 4450 I); *abañ*, cf. *nīrdahan*?, *sama°*, cf. *sāmapūrvam* (4 I etc.); *atyanta* en *apa h.*, cf. 4 II etc.; *atyanta* enz., cf. 5 I etc.; *kumañ* enz., afw., niet BCZ; *tēlas* enz., cf. 6 I etc.: *khāṇḍave 'gnim atarpayat*, vgl. Mbh. 1, a. 222 vlgg.; *yāprañ*, vgl. Mbh. 3, a. 39, merkw. BCZ hier niet genoemd, wel andere gebeurtenissen; *Gograhana°*, Mbh. 4, a. 25-69; BCZ spreken daar van *goharaṇaparvan*, hier (4458 etc.). van *gograha*, Mbh. 1, 328 *Gograhana*; *bari*, afw., niet BCZ.

p. 120, r. 3 v.o., *ko hi*, ~ BZ 98, 14 I, C 4461 I; *apuvigun*, *mohād*, 4463 II etc.; *mumūrṣur*, ± 17, 4464 (*sarvān*); *tan sēg*., niet BCZ; *kita* etc., 4465 vlgg. etc., verder ~ 18-23 etc. (Z 17 III niet aanw.); *yan*, ± 4470 II, 23 II (*janāh*). p. 121, r. 13 v.o. *lwir* etc., niet BCZ; *manambah*, cf. 24 etc. (*svaṃ nīvēśanam*); *sakatambe*, 4473 II, 26 II; *ri k. saia* niet BCZ; *kumon*, vgl. 4477 II/8 I, 30 II/1 I; *sa no*, ~ 4480 c, 33 c (*sahāyāh*), vgl. de O.-J. weergave; *hanyāt*, = id. d; *haywa* etc. BCZ (4481 vlgg., 34 vlgg.) directe rede, Bhīṣma's woorden, *Udyoga*°, 4484, 37: *udyoge kathitam*; *wwān w.* enz., BCZ weer woorden van Dury.; *Ḍakuni* enz., vgl. 4489, 42, waar Droṇa i.p.v. Aśw.; *tan wihañ*, 4490, 43 niet Duḥś., maar *sarve*; pas 4496, 49 Duḥś., die de opstelling regelt; *Arjuna*, 4498, 51; Abhim. niet BCZ.

p. 122, XIII, adhy. 99 — 107; 4500 — 4993, Opstelling in slagorde; strijd tussen Abhimanyu en Alambuṣa, waarin o.a. Arjuna en Bhīṣma ingrijpen. Na het invallen van de duisternis beraadslagen de Pāṇḍawa's, Yudh. wijst op Bhīṣma's kracht; hij geeft zichzelf de schuld van al 't ongeluk, wil de strijd opgeven; Kṛṣṇa beurt hem op, waarop Yudh. zegt zich tot Bhīṣma te begeven, om van hem te vernemen hoe hij (Bh.) overwonnen kan worden.

Aldus geschiedt. Bhīṣma zegt dat bij zijn dood de Korawa's overwonnen zullen zijn; hij zal niet strijden tegen 'n vrouw, dus niet tegen Çikhaṇḍi. Hij geeft aan, dat Arj. hem, zich achter Ç. plaatsend, zal aanvallen. Nadat de Pāṇḍawa's teruggekeerd zijn overwint Kṛṣṇa in een gesprek Arj.'s gewetensbezwaren.

Bhīṣma, 99, 1; 4500; *Sarwatobh.*, *ibid.*; BCZ K., Krt., Çaihya, Ç., Saindhava en de koning der K., S.; O.-J. *Waiśya* < *Çaihya*; *Korawas.*, ~ 3; *kanan*, ~ 4503, 4; *keri*, BCZ (4504, 5) *Aśv.*, *Som.*, *Avantya* ca *mahārathau*; °*madhyo*, ~ 4505, 6; °*durit*, BCZ; Al. en Çr. (4506, 7); *Pāṇḍawa*, etc., niet BCZ; Yudh.: BCZ Yudh., Bh., N., S., *Dhṛṣṭadyumna*, *Virāṭa*, *Sā.*, *Çi.*, *Vijaya* (= Arj.), *Ghaṭ*..... Abh., Dr.; *yathān*°, etc., in BCZ aanheffen van krijgsgeschiede, voortekenen enz., O.-J. niet aanwezig; Abhimanyu, C 4530, BZ 100 I; z'n strijd met Al. pas 4560, 31 vlgg., daartussen woeden van Abh.; *sahasra*, 4563, 34; *ndan* etc., afw.; BCZ treden ook de vijf zoons van Draupadī op; (r. 4) *matavinya*, cf. 4577, 48 ?; of bij *sañāñ* p. (r. 2) cf. *navabhīr* 101, 15? In ieder geval O.-J. afw. en korter; (r. 10), cf. 4606; 101, 23; *bhāskara* 4608, 25; *tatah*, ± id. II (*mahāpate*); *asiñ*, 4611, 28??; *madāndho*, ± 4613 II, 30 II (*p. iwa*); Arjuna treedt op 4618, 35, daarna afw. en overgang op 4812 vlgg.; 106, 9 II (Z) vlgg., 11 (B) vlgg.; *gahane*, = ald. a (9 c); *cāpa*, ald. c (10 b); 't volgende korter, ofschoon °*kukus* enz. niet BCZ; verder korter en afw.; *gavām*, ~ B 106, 31 II/2 I; C 4832 II/3 I; Z 106, 30 (*tad gokulam*, °*tar.kūbaram*, °*putrasya*); *tan papr*, te verg. 45 etc.?? Jav. beknopter en afw.; *vīkṣāñ*, = B 106, 82 I, C 4882 I, Z 106, 79 II; *trāt*, ± 83 c etc. (-*nta*); *gāvañ*, = d; *āditya*, cf. 85 etc., *mundur*, afw. woorden. p. 124, r. 9 v.o. *Rik.*, vgl. 107, 1 etc.; Yudh., afw.: BC (4889, 4) *avahāram*

acodayat, dus schorsing van de strijd; Z *rājñām apahāram akārayat*; *meh-meh*, cf. 4895, 10; *rahadyan*, cf. 4898, 13; *Indra*, afw., BCZ eerst vergeleken met 'n olifant, Takṣaka, *Devarāt nā Yama*; *Yama*, 4901, etc. *grhītacāpaḥ*, dus *daṇḍa* afw.; *Baruṇa*, ~ 17 a etc.; *Baiśr.* id. b; *sira ta k.*, afw.; *so 'ham*, = 4903 I, 18 I; *ūhuhun*, vgl. 21 II, 22 etc.; *jīvitam*, = 23 b, 4908 b; *hurip*, cf. a; *yopwan*, O.-J. weergave van b; *jīvitasya*, = BZ II, ± C II; *yan*, vgl. 4909, 24, waar Yudh. ook z'n broers er in betreft; *ḍuh*, cf. 26 etc.; *kunañ*, cf. 28 etc., *ndah*, cf. 29 etc.; *jaya* enz., cf. 30 etc.; *Arjuna*, cf. 33 etc.; *kīrtiya* enz., afw.; *prārthana*, cf. 35 etc.; *hana k.m.*, cf. 39 etc.; *sabar.*, niet BCZ; *Bhīṣma*, cf. 40 etc. p. 126, r. 3. *Uḍu*, cf. 41 etc.; *kunañ*, O.-J. andere bevoordingen; *śamaya*, cf. 45 etc.; *kaḍatwan*, 46; *marā*, 47; *enak*, cf. 49; *a*, *mañka*, cf. 52 II etc., BCZ uitv.; *tēlas*, vgl. 4941, 56; *anēnēs*, zonder tegenh., *maluput*, 57a, etc.; *añusap*, vgl. d, 58; *svāgatam*, ~ 59 II/60 I, ~ 4944 II/5 I [Y.: *Dhanañjaya*; II: sv. *Dharmaputrāya* (°*rājāya* C) *Bhīmāya* Y. t.]; *kim*, = 60 c, 4945 c; *yadyapin*, cf. 61 I; *sumahur*, vgl. 4947, 62 *uvāca rājā dīnātmā* (Jav. stemt dus overeen met deze opvatting, niet *rājādīnātmā*, zoals Dutt: „with a cheerful heart”) *prītiyuktam idaṃ vacaḥ*, O.-J. uitgebreider; *sājñā* enz., niet BCZ; *mantuka*, ~ id. II; *ndatan*, cf. 4948 I, 63 I *prajānām sañkṣayo* (C), p. *saṃśayo* (BZ); *jumayakēna*, 4949 I, 64 I; verder enige afw. in uitdrukking; *ka*, id. II; *popāya*, 4948 II etc.†; *lāghawa*, 4950 vlgg., etc.; *varṣatā*, ~ B 67 II/8 I, C 4952 II/3 I (v. *śaravarṣāṇi saṃyuge vaiśaisaṃ kṛtam* [kṣ. n. h. p. *saṃyuge* m. m.]), ~ Z 67 II/8 I (als BC, doch c *mahānti puruṣarabha*); *ikañ*, cf. 4953 II/4 I vlgg.; *ḍu mañka*, niet BCZ; vgl. Mbh. 6, 43, 37 vlgg.; *na kath.* a, b, d = 4955, 70, waar c *jayo bhavati sarvajña*; *kunañ*, 4956, 71; *ta*, cf. 4957, 72; *hate*, = 73 a, 4958 a, 72 e; *ndat*, cf. id. b (f); hierna BCZ 2 verzen Yudh. aan 't woord.

p. 128, r. 1, *ndya*, afw.; *nyasta*°, ~ 77 I, 4962 II, 76 III *tato mām n. tu etc h. m.*); *tamakēn*, afw.; *yan hana*, in BCZ ook andere gevallen, waarin Bh. niet strijden zal; *nda* (r. 7), niet BCZ; *apāmb.*, 4966 anders; *yathā*, ± B 81 II, C 4967 I, Z 81 I (*saṃgataḥ*); hiervoor *kadī*, niet BCZ; het verhaal van Bhīṣma over de geschiedenis van Çikhaṇḍi, Mbh. 5 a. 173 vlgg., maar gedaan aan Duryodhana; *yaya m. p.*, cf. id. II (B 72 I); *Arjuna*, vgl. 4968 etc.; *amaṅgalye*, ± B 83 II/4 I, C 4969 (*amaṅgalyadh°*), ~ Z 83 (*asaṃkalpadh°*, BCZ *grhīteṣuḥ*); *wānara*, niet BCZ, *apañarēpa*, cf. 4970 etc., afw.; *tan hana*, cf. 4971 etc., BCZ Kṛṣṇa of Arj.; *smṛti*, niet BCZ; *ndah* 4972 vlgg. etc., O.-J. korter; (p. 129, r. 1), *harṣa* etc., afw.; *Arjuna*, 4976 II etc. (bedroefd en beschaamd); *sojar*, cf. 4977 etc.; *prajāñak°*, afw., cf. ald. b *kṛtaprajñena dhīmatā*; *pras.*, cf. a *Kuruvṛddhena*; *yasya*, I, = B 107, 93 I, C 4979 I, Z 107, 92 II; II, ± B 92 II, Z 91 II (°*rūṣita°*), ~ C 4978 II (als BZ en *kaluṣṭik°*); *Om* afw., niet BCZ; *nāham* = 4980 I etc.; *yaḥ* = id. d; *kunañ*, afw., cf. 4981 etc.; *narārya*, afw.: 4982 etc. *Jiṣṇo*; *siṅgih*, geen tegenh.; *tuhun*, vgl. id. II etc.; *tan hana*, afw.; *pratijñā*, id. a; *kita rakwa*, cf. 4985 II etc.; *towin*, cf. 4983 II etc., waar *vijayaḥ*; *jahi* (corr. enigszins onzeker), = 4986 I, 100 I; de vert. is gedetailleerder; *ndya* introductie tot het citaat, O.-J. stijl; *api*, ~ 4987, 101 (O.-J. ged. corr.); *kita*, cf. 4988, etc., doch in bijz. afw.; de hss. geven het begin van Arj.'s antwoord niet aan; *un ta* etc., afw.; *Çikhaṇḍi*.

cf. 49, 89, 103; *kunah* etc., afw. BCZ verder over Ç., Arj. zelf zal anderen doden; *lwir ni niścaya*, B 107 a, C 4993 a, Z 108 a: *ity evaṃ niścayaṃ kṛtvā*; *r. awan*, afw.; etc. — Kṣemendra (407—435) volgt de adhy. 99—106 van BCZ zeer beknopt, heeft ook het in O.-J. niet vertegenwoordigde. In O.-J. wordt dit gedeelte in 't kort afgedaan, in tegenstelling tot het volgende (a. 107). Daarentegen is bij Kṣ. van het gesprek tussen Arjuna en Kṛṣṇa (107, 89 vlgg.) niets te vinden. Merkwaardig is ook de afwijking in O.-J. van BCZ 107, 103 vlgg., waar Arj. (na Bhīṣma, cf. 82) nog eens zegt, dat Çikhaṇḍi voorop moet gaan.

p. 130, XIV, adhy. 108 — 121, 9; 4995 — 5770. Op de morgen van de tiende dag opstelling; Bhīṣma treedt geweldig op, hij doodt o.a. 10.000 vorsten; Arjuna spoort Çikhaṇḍi aan hem tegemoet te treden. Ook andere Pāṇḍawa's en Korawa's begeven zich in de strijd. Bhīṣma verzoekt Yudh., Arj. en Çikh. aan te komen op hem af te komen. Voortzetting der hevige gevechten. Çikh. valt. Bh. aan, die onder de P.'s woedt. Arj. vernietigt boog en werpspies van Bh. Deze overweegt dat hij niet meer met de P. kan strijden en besluit te sterven. De goden en ṛṣi's keuren z'n besluit goed. Çikh.'s pijlen deren hem niet, wel die van Arj.; Bh. zegt Duḥśāsana, dat hij Arj.'s pijlen herkent. Tenslotte stort hij zwaar gewond neer, 't hoofd vooruit, van z'n wagen; hij raakt de aarde niet aan, rustend op de pijlen die in z'n lichaam steken. Een hemelse stem zegt hem, niet nu tijdens het dakṣiṇāyana te sterven. Gaṅgā zendt de ṛṣi's in haṃsa-gedaante tot hem; Bh. zegt hun, dat hij pas tijdens het uttarāyana wil sterven. Grote ontsteltenis onder de Korawa's, zij en de Pāṇḍawa's gaan tot hem; hij vraagt om een hoofdkussen; Arjuna steunt z'n hoofd met drie pijlen. Bh. deelt mee tijdens het uttarāyana te zullen sterven. Artsen wil hij niet tot zich toelaten, ze krijgen geschenken. Het volk bezoekt Bh. Het wordt avond. Kṛṣṇa ontmoet Yudh. en wenst hem geluk.

Tatah, I = Z 108, 2 I; ~ C 4995 I; B 108, 2 I; II, ~ id. II (*ānakeṣu ca*); Kṣ. 448 heeft *prabhāte*, dus ~ Z, O.-J.?; *ri kap.*, vgl. 't onderschrift v. d. adhy. in CZ; *śaṅkha*, cf. 4996 a, 3a: *jāḷakeṣu*; *mijil* ~ id. II; *dīnanan*, vgl. 4997 I etc.; de naam *Çakaṭab*, niet BCZ Kṣ.; *Çikh.*, cf. id. II etc.; *Bhīma°*, cf. 4998 I etc. (*kanan kerī* geen tegenh.); *śaṅ p.*, id. II; *Sātyaki*, 4999 I etc. *S. Cektīṇaś ca teṣāṃ goptā*, dan *Dhṛṣṭ.*, id. II; *Yudh.*, 5000 I etc., *madhyar.*, afw.; *Wir.*, *Dr.*, 5001 etc.; *Kek.* enz., 5002 etc.; *maṅkana*, BCZ uitvoeriger 5003 etc.; *Bhīṣma*, cf. 5004, 11; *Droṇa* enz., 5005 etc.; *ra-k.* enz., 5007 etc.; *makapugēran*, niet BCZ; *ratha*, afw., niet BCZ; *Suśarma*, cf. 5008, 15; *Paś.* uitvoeriger dan 5009, 16; *daśame*, rest van a. 108 en grootste deel van a. 109 niet in O.-J.; ± B 109, 32; C 5086; Z 109, 34 (voor *daśame 'hanī* vgl. ook

5032; 108, 40 en 5064; 109, 10); *liman*, 5088 I etc., *daśasahasrāṇi*; *kūda*, id. II, *ayuta*; *ratha*, niet BCZ; *padāti*, 5089 I etc., *pūrṇe śatasahasre ca* (BZ — *dve*); *prajv.*, ± id. II, waar *prajāvāla*; *ya ta*, cf. 37, 5091, 39; *ndatan* enz., geen tegenh.; *śailo*, ~ 5092 d etc. (*āṇṛtaḥ*); *Korawa-kula*, cf. 5093 (*putrāḥ* BZ, *putrah* C), ens. afw.

p. 132, r. 6 *Dhan.*, vgl. 5094; 110, 1, waar directe rede; *maṇṣo*, cf. 5096 vlgg., waar de versch. Pāṇḍ.'s genoemd worden; *maṇkana taḥ*, cf. 5100 vlgg., eveneens in bijz. Er ontspringen zich BCZ gevechten (a. 110—114), niet O.-J.; een korte vermelding daarvan had hier niet misstaan; *marēk pwa*, vgl. 5346; 115, 12 *pitā Devavrataḥ..... | abhyāsasthaṁ..... Pāṇḍavaṁ vākyam abravīt*; *Yudh.*, ± 5347, 13 (*śṛṇusva*); N. B. in de par. *sarvāgama* = *sarvāśāstra*; *kālān*, cf. 5348 a etc.; de rest afw.; Çikh.'s naam niet BCZ, waar (5349) *tasmāt Pārthaṁ purodhāya Pāncālān Śṛṇjayāṁs tathā*; *wruh*, cf. 5350, 16; *śwetac*, niet BCZ; *tadāsit*, in BCZ na opsomming van aanvoorders enz., I = BCZ 5376 I, 42 I; II cf. id II (*Bhīṣmahetor naravyāghra śyenayor āmiṣe yathā*); *tumuluh*, cf. 5436 (116, 65), 5452 (117, 1), 5473 (117, 22); *ndatar*, vgl. voor de alg. strekking 5437 vlgg.; 116, 66 vlgg. (veel meer in bijzonderheden); *abaṇ*, vgl. tot op zekere hoogte 5453 b; 117, 2 b; verder afw.; *uṣṇārto*, na corr. = 5475 abd; 117, 24 abd; *yathā*, na corr., = 5522; 118, 8; *sakrodha*, vermoedelijk te verg. 5581; 119, 13, afw.; *irika*, vgl. 5594, 27; *pañcaśara*, vgl. 5596, 29; *ndan*, cf. 5598, 31; *śakto*, = 32 II/3 I, 5599; de parafrase is uitvoeriger: *tahāt*, geen tegenh., verder wijdlopig; (p. 134, r. 1); *lawan*, 5600 I, 33 II; *abadhy*, = 5600 II, 34 I; *tasmān* (cf. crit. app.), ± 5602 I, 35 II (*prāptakālam*); *maṇkana*, *yatika*, BCZ anders gezegd (id. II etc.): *evaṁ jñātvā vyavasitaṁ Bhīṣmasya..... | ṛṣayo etc., inastwakēn*, BCZ (5603 II/4 I etc.) directe rede; *tumiba*, id. II vlgg. etc. (volgorde afw., *puṣpavṛṣṭi* 't laatst); BCZ ook muziekinstrumenten; *cihnanya*, niet BCZ, waar gezegd wordt, dat de woorden van instemming door de hemelingen gesproken, door niemand behalve Bhīṣma en Vyāsa gehoord werden; dan: *sambhramaś ca mahān āsit tridaśānām... | patiṣyati* etc. | *iti devagaṇānām ca vākyam śrutvā... | Bhīṣmo Bibhatsum nābhyavartata*. M.i. betrekke men *vākyam* op 5603 II/4 I; O.-J. heeft *patiṣyati* enz. (~ 5608 I; 41 II, *Bhīṣme-ye*) als inhoud van de hemelse woorden: *an-maṇkana* enz. als weergave van *śrutvā* enz.; Çikh., cf. 5610, anders in bijz.; *ksiti*, = 5611 d etc.; *tuhun*, cf. 5618, 51 II/2 I, afw. in bijz.; *Duhk.*, cf. 5622 etc.; *nora*, vgl. 5624 etc.; *kathamapi*, 5622 II vlg. p. 135, r. 4 BCZ (5625, 59) van Arj.: *Phālguno nīsitaiḥ śaraiḥ | Çikhaṇḍinam puraskṛtya Bhīṣmam vivyādha samyuge*; *muwah*: C 5626, B 59 *bhūyāḥ* (Z afw.); *bajra*, ~ Z 61 (b *supuṇkhāḥ supratejanāḥ*, c *ā avya*), ~ C 5627, B 61 (I *ā Arjunena śarā yudhi*; c *smuktāḥ sarve vyav*); *vīram* (r. 17), = B 67 I, C 5633 II, Z 67 II; daartussen: *brahmad.*, C 5629 (B 62, Z 63 *vajrad*); *nāga*, cf. 5631 etc. *bhujagā iva*; *dūta*, 5630; *yeki* (r. 11) is de bewerker (of de tekst?) in de war; BCZ (en citaat, r. 8), „dit zijn niet de pijlen van Ç.”, dit enige malen herhaald, dan: „t zijn de pijlen van Arj.”; *ndan hana*, afw., cf. 5634 etc. *dīdhakṣur iva Pāṇḍavān*, *kawaca*, cf.

5636 etc. (*carma*), *tapwan*, 5637 II¹); *irika*, vgl. 81 B, 5647 C, 82 Z, (vgl. ook Z 84 II) O.-J. uitv. en afw. in bijz.; *wēkasan*, cf. 5651 *paribhūya Kurūṇ sarvān śaravarśair avākiran | nipātayata gr̥hṇīta yudhyadhwaṃ vinikṣṇtata* (B 84 II/5 I, Z 87 II/8 I); (p. 135, r. 4 v.o.), *maṅkana*, 5652 I; *irika*, 5653; *kapwa*, geen tegenh.; *prāk°*, ~ 5654 II (*prāpatād*); *mulat*, vgl. 5655/6; *gumēntēr*, cf. 5657, waar C: *sa papāta..... vasaṃdhām samakampayan* (sic), BZ afw. (90, 93): *amunādayan*; *dharaṇīm*, ~ BCZ 5658 etc.; *rākṣa* enz., niet BCZ; *riris*, 5659 II etc. (I niet aanw.); *kady*, uitv. dan BCZ 5660 etc. (*putan sa dadṛṣe cāpi dakṣiṇena divākaram | saṃjñām copālabhad vīraḥ kīlām saṃcintya.....*); *hana*, 5661 etc.; *katham*, ± B 95, C 5661 II/2 I (*°bhṛtām v°*), ± Z 98 (id., *kālak°*); *aṇera* enz., zal 't antwoord van Bh. zijn, BCZ (id. e etc.): *sthito 'smi*; eigenaardig, dat *maṅkana* etc. volgt; *dhāraka*: *dhārayāmāsa ca prāṇān* (5663 a etc.; Z fut.); *utt.*, vgl. id. e; *wruh*, vgl. 5664 vlgg. etc.; *sōḍaṇ m. s.*, afw.; *maprad°*, 5667 II etc.; *nda* (de hss. lezen *tatañidul*), BCZ in vragende vorm, terwijl ze elkaar toespreken; *tut.*, zonder tegenh.; BCZ vliegen de haṃsa's na hun woorden (Bh. *katham..... saṃsthātā dakṣiṇāyane*, zó BZ) naar 't Zuiden; is *nda* enz. als positieve aansporing op te vatten (*tata = tāta*?) ? of is *nda ilu tat anidul* te lezen, dan 'n aansporing om mee te gaan, maar niet naar 't Z.? Bij Kṣ. (484) komen de haṃsa's hetzelfde zeggen als de onlichamelijke stem, waarop Bh. dan pas *sthito 'smi*; geen verdere bijzonderheden.²) *tumēṇha*: 5670 etc.: *saṃprekṣya*; *dakṣ°*, = C 5671 a/0 d; ± B 104, Z 107 (*kathamcana*); *kunañ*, B 105, C 5671 II/2 I, Z 108, *apa dumeh*, korter en in deze woorden O.-J. stijl; *svacch°*, cf. B 108, C 5674 II/5 I (*chandato mṛtyur ity eva(ṇ B) tasya cāstu varas tathā | dhārayiṣye tataḥ prāṇān utsarge (-o C) niyate sati*), cf. Z 111 (*chandatas te bhaven mṛtyur iti tat satyam astu me | II = B*); de O.-J. uitleg uitvoeriger; 't citaat zeer onzeker.

p. 137, r. 20, t./m. *śaratalpa*, vgl. 5675 etc.; *Korawa*, cf. 5677 II/8 I etc.; *Arjuna*, cf. ens. 5682 etc.: *kartavyaṃ nābhijānāmo nirjitāḥ Savyasācinā*; *marī*, cf. 5679 etc.; *maṅkana ta*, afw., cf. ens. 5678 II *Kṛpa-Duryodhanamukhā niḥśvasya rurudus tataḥ*; *haywa*, cf. 5685/6 *senayor ubhayoḥ* enz., vgl. C 5699; BZ 120, 10; *mogha*, 5700 II etc.; *śabḍa*, het eerste (*atyanta — °loka*) afw., 5701; *brahmacāri*, cf. 5703 I etc., *twañ*, afw.; zinspeling op Mbh. 1, a. 100; *ya ta*, niet BCZ; *Dury.*, wel genoemd, met Karṇa, 5710 (120, 21), doch BCZ gaat Duḥśāsana naar Droṇa, 5711 II vlgg., 23 I vlgg., ook bijz. afw.; *Droṇa r win.*, 5715 etc., BZ 26 *mumoha*; C 5715 afw. *sahasā nyapatād rathāt*; *wēkasan*, 5715 II etc.; *salah-gr̥hīta*, niet BCZ, 5716 vlgg. *svasainikān dūtāiḥ* (C 28 *rathaiḥ*)..... *paryavārayan*; *nirāyudha* enz., BCZ 5717 II/8 I etc., *nivṛtteṣu* en *nirmuktakavacāḥ*; *sādara*, niet BCZ vgl. 5721 etc.; *upat°*, = 5719 I, 30 II; *irika*, niet BCZ; *svāg°*, = 5721 II/2 I, 33; in de par. is van *amaro-pamāḥ* meer gemaakt dan 'n epitheton!; N.B. alleen *Pāṇḍawa*; *śiro*, = 34 II (III C), ~ 5723 I (*°dāyatām*), om *śighra*, niet BCZ. Het volgende O.-J. in

¹) Vóór *wawañ* leze men 'n komma. ²) Vgl. over deze passage ook Winternitz, Geschichte der indischen Litteratur, I, 306, A. 2.

monoloog, maakt een levendige indruk; *uḍu*, afw. in bijz. van 5725 I: *naitāni vīraśayyāsu yuktārūpāni*, waarbij 5724 I *naicchat*; O.-J. uitvoeriger; Arjuna, vgl. 5726 etc.; 5730 etc. (overbodig); *ndah yeka*, Arj. steunt Bh.'s hoofd met drie pijlen (5734 etc.) merkw. niet in O.-J. gezegd; toespraak van Bh. tot Arj. 5737 I, 48 I, afw.; *tan*, afw., *Gāṇḍīva* wel genoemd 5733; *atyanta*, uitgebr. dan BCZ; *sagila*, vgl. 5737 II etc., *yeki*, cf. 5738; *pahalēba*, afw., 5740 etc. *paśyadhvam*; *śeṣye* (vgl. crit. aant.), ~ 5740 II/1 I, ~ 51 II/2 I; *pāray*°, afw., vgl. daarbij *aharēp* etc., O.-J. (vgl. °*drṣṭānta*) de opvatting, dat Bh. voorbeeld is voor andere vorsten, die naar de hemel willen gaan, BC „de vorsten die zullen komen, zullen mij dan m'n leven zien opgeven”, Z: zij „die dan zullen leven, zullen” etc.; *diśam*, a b d = 5741 II/2 b; 52 II/3 b; e daar: *nūnaṃ saptaśvayuktēna*; *yatika*, niet BCZ; *vimokṣye*, ~ B 53 II, (*prāṇān, supriyān*), cf. C 5742 II (id., *supr*° *api*), cf. Z 53 II (*rakṣye 'haṃ vai mama prāṇān..... suh*°.....), O.-J. dus „mijn leven en mijn vrienden”, vgl. ook C; *Aditya*, 5743 II etc.; *kunaḥ* enz., niet BCZ, wsl. O.-J. stijl, *t ahuwusan*, vgl. 5744 etc.; *marapwan* enz., niet BCZ.

p. 140, r. 1; *pinērih*, cf. 5745; 55, in bijz. afw.; *ndatan* enz., niet BCZ, waar Bh., *tān drṣṭvā*, terstond begint te spreken; *dattadeyā*, ~ Z 56 II/7 I (a °*ntān*, c *mayedānīm*, d *kim*), ~ B 57, C 5746 II/7 I (a *dhanaṃ dattvā*, enz. als Z); *baribm*, niet BCZ; *wehi*, gedetailleerd, zó niet BCZ; *ri kāla*, cf. 5747 II etc.; *ksatradharme praśastām hi prāpto 'smi paramām gatim*; waarbij ook *inastuḥkara* etc.; *iku*, cf. 5748, doch afw., BCZ: het past me niet op het pijlenbed (de hulp van artsen in te roepen), (eerder) zou ik door deze pijlen verbrand willen worden; *Dury*°, 5749 etc.; *kopuhan*, 5750, waar de vorsten verbaasd zijn; O.-J. zou men *sira* toch 't eerst op de artsen doen slaan; echter wordt ook bij 't volgende 't onderwerp niet aangeduid; derhalve „men”. 't Volgende wijkt af in volgorde; BCZ gaat men 's avonds naar z'n tenten; gesprek tussen Kṛṣṇa en Yudh.; de volgende morgen gaan aanvoerders van P. en K. naar Bh., met bloemen, muziek enz.; O.-J. dit bezoek met muziek enz. eerst, 't wordt avond, gesprek van K. en Yudh.; geen vermelding van de ochtend. Kṣ. uitermate kort; na de vermelding van Arj.'s drie pijlen, de vriendelijke woorden van Bh. tegen hem: *Pāṇḍavaiḥ kriyatām saṃdhir ity uvāca ca Kauravam* | 488 | *daśamo yuddhadivasah* | 31 | *tato rajanyāṇ yātāyām upāvi-ṣṭheṣu rājasu* | *sevyamāno munijanaṁ Bhīṣmo jalam ayācata* | 489 |.

p. 140, r. 18 *matañña r*, vgl. 5764; 121, 3, doch subj. meisjes, voorts *candana-cūrṇaiś ca lājair mālāyāś ca*; *gīta*°, cf. 5766 etc., andere bewoordingen (BZ anders dan C), *naṭa*°, id. b; *tatan*, cf. 5767, vooral c; *sakweh*, afw., cf. 5762/3, ook 5768 etc.; *maṅkana*, vgl. 5765; *sañ mahiḍēp*, afw.; *sumaput*, cf. 5754; 120, 64; *ri awan*, afw., BCZ *nivīṣṭān Pāṇḍavān..... upagamya..... uvāca Mādha-vah.....* Y-m (5755 vlg. etc.); *diṣṭyā*, ± 5756 I, 66 II, waar *Kauravya*; *nohan*, uitbreiding; *avadhyo*, a = 5756 e, 67 a; b geheel afw. (*satyaśaṃdho mahārathah*); *rahadyan*, afw. (cf. 5757); *yatika*, niet BCZ; *aum aum*, niet BCZ; *tava*, = 5758 II/9 I, 69; uitv. par.; *haywa*, vgl. 5759 II/60 I, 70; *sarvathā*, ~ 5760 II, 71 I (*nāścaryam*).

p. 141, r. 7 v.o., adhy. 121, 10 —; 5771 —

Bhīṣma vraagt water aan de vorsten die bij hem zijn. Zij brengen het; hij verklaart het niet te kunnen drinken.

Arjuna wordt ontboden; deze schiet 'n pijl af op de aarde, water spuit op, dat Bhīṣma verfrist. Deze prijst Arjuna. Duryodhana is bedroefd. Bhīṣma raadt hem aan z'n afgunst op te geven en vrede te sluiten. Daarop komt Nārada Bhīṣma bezoeken; hij roemt diens voortreffelijkheid en beschrijft de drie wegen: dewayāna, pitṛyāna en narakayāna; de eerste voert, tijdens 't uttarāyana, naar het godenverblijf; tijdens het dakṣiṇāyana gaat men naar het verblijf der vaderen; de snoodaards gaan naar de hel.

Op verzoek van Yudhiṣṭhira deelt Bhīṣma daarop een korte lering over de rājadharma mee: gewenste deugden en ongewenste ondeugden, over wijs bestuur, de vorst moet de dharma hoog houden, z'n onderdanen beschermen etc. Dan zal hij geluk vinden. Yudhiṣṭhira blijft echter bedroefd.

Nārada vermaant hem z'n plichten als kṣatriya te vervullen en enkele riten te verrichten. Hij (Y.) gaat dan met z'n broers en Kṛṣṇa heen.

Zo luidt Sañjaya's verhaal aan Dhṛtarāṣṭra, die zeer bedroefd is. *Byatīta*, niet BCZ; *sira ta*, cf. 5771/2 I; 121, 10/11 I, echter afw. in bijz.; *maminta*, vgl. id. II; *kapwa*, cf. 5773 etc., waar ze brengen *bhaksyān* en *vārikumbhān*; *ndatan*, niet BCZ; *nādyā*, I ± C 5774 II (*śakyā*), — B 13 II, cf. Z 13 II; II, — BZ 14 I, — C 5775 I (o.a. BCZ *apakrānto m.*, vgl. *luput*, r. 7, *apakrośān* ?); *his-his*, afw., id. II wacht hij op *nivṛttim kāsīsūryayoh*; *Arjuna*, 5776 II, O.-J. uitgebreider; *haywa*, niet BCZ; *an-maṅkana*, niet BCZ; *tan asuwe*, 5777 etc.; *dahyati*, cf. B 121, 18; C 5779, Z 121, 19; o.a. *saṃvṛtasya* i. p. v. *saṃsyūto* (cf. *tinunduk*), N. B. *marmāṇi*: *hrdayaṅku*, *vadanam*: *tēṅgēkku*; *mataṇnya n*, vgl. 5780 I etc.; *tan wihañ*, 5781 etc.; *apa*, de vraag Jav. stijl; *kadi*, 5782 etc., *kāla n. C.*, niet BCZ; *kap.*, cf. id. II; *midēr*, 5783 etc.; *atēhēr*, 5784 I; *katēhēr*, 5785 I; *utp.*, — B 24 c, C 5785 c, Z 25 c; *konān-unañ*, vgl. *śubha*, id. d; *sirat°* etc., geen tegenh.; *ya ta d.*, vgl. 5786 II/7 I etc.; *māc.*, niet BCZ, *°udakat.* cf. id. c; *kapuhan*, vgl. 5787 II-9 I, O.-J. beknopter; *tuṣṭa°*, vgl. 5790 etc. *tr̥ptaḥ*, BCZ echter slechts: Bh. sprak Arj. in tegenwoordigheid van alle vorsten toe, voldaan en hem prijzend. Men kan de volgende zin ook anders interpungeren: voor *sañka* en na *garj. n.* 'n komma. *Tat kap.*: O.-J.: dat ge de vorsten overwint, daar Kṛṣṇa uw makker is, ook niet dat ge daitya's overwonnen hebt, wel echter dat ge dit water doet te voorschijn komen; gij zijt de beste boogschutter; BCZ: dit is van U niet verwonderlijk; met K. als makker zult ge grote daden verrichten; gij zijt de beste boogschutter (zie beneden). Kṣ. behandelt de gehele passage zeer kort (489-491); *tat kap.*, vgl. 5791 II etc., 5792 II (etc.), waar fut.; *ta kāśc.*,

niet BCZ, waarschijnlijk zinspeling op Mbh. 3, a. 168 enz.; *kumañ*, niet BCZ (zie boven); *saritañ* = (behalve e °aḥ: °o) C 5795 a d c/6 b, BZ 34 (35) c — 35 (36) b a d; *ekadh°*, cf. 5794 I¹); BCZ 2 verzen: Dury. sloeg onze goede raad in de wind.

p. 143, r. 5 v.o.; *an-m.*, Jav. stijl; *dina*, vgl. 5799 b etc. *dīnamāñ(h)*; *erañ*, niet BCZ; *ai p.*, id. d etc. (*bhava vītamanyuh*); *syapa*, BCZ geen vraag, anders ingekleed (5800/1 I etc.); *āgneya* = B 40 II/1 I; Z 41 II/2 I; ~ C 5801 II/2 I; in de uitleg ontbreekt *Prajāpateḥ*; *sarvasmin*, ~ C 5803 I etc. (*vetty eko hi Dh°*; *vetti ko B*); *Kṛṣṇa*, id. II; *tamolah* enz., niet BCZ; O.-J. zal men *Pāṇḍ.* (tgr. *Dh.*) meervoudig moeten opvatten, anders 5804 etc., waar *P.* = *Arj.*; *tenu*, zeer gehavend, cf. 5805 I etc., *Dh.*, cf. id. II etc., meer 5806 II etc. (ook 5807/8); *pēñpēñ*, vgl. 5807 etc., *samb.*, afw.; BCZ uitvoeriger. Abrupt einde in O.-J.; BCZ 5817: Dury. weigerde de raad op te volgen.

In BCZ nu adhy. 122, waarin een bezoek van Karṇa aan Bhīṣma verhaald wordt. Zij verzoenen zich (over de onmin waarin K. met Bh. verkeerde vgl. Mbh. 5, a. 62). Bh. dringt er bij hem op aan, zich met de P.'s te verzoenen. K. zegt dit niet te kunnen doen en vraagt Bh.'s toestemming te strijden, welke hij verkrijgt. Vgl. ook Kṣ. 492 vlgg. Zoals men weet treedt in het Mbh., zoals wij het kennen, Bhīṣma weer op in de boeken 12 en 13, waar hij (12, 56 — 13, 166) aan Yudhiṣṭhira de Rājadharmā voordraagt, nog steeds op z'n pijlenbed liggende en het geschikte moment om te sterven afwachtende. In 13, 167/8 neemt hij dan afscheid, waarop zijn ziel naar de hemel gaat. De boeken 12 en 13 staan, gelijk bekend, buiten het eigenlijke Mahābhārata-verhaal, waarvan de invoeging door de „sonderbare Legende" en „wonderlijke Geschiede" van Bhīṣma's afwachten van het uttarāyaṇa — om Winternitz te citeren²) — is mogelijk gemaakt; van de incorporatie is een relatief jonge datum waarschijnlijk. Intussen heeft ook Kṣemendra dit gedeelte, hoewel bij hem de boeken 12 en 13 één groot hoofdstuk vormen (z. ben.) en verscheiden capita niet vertegenwoordigd zijn; bijzonderheden kan men nalezen bij Bühler en Kirste³). Zeer merkwaardig is nu, dat we hier aan het slot van het O.-J. Bhīṣmaparvā een parallel bij een, zij het klein, gedeelte van Mbh. 12 en weer een vermelding van Nārada vinden. Verdere opmerkingen beneden na de detailvergelijking.

p. 144, r. 7 v.o. *Etasminn*, zeer merkwaardig vers. Ook Mbh. verschijnt Nārada, evenwel niet (cf. a) ten tijde van het gesprek tussen Bh. en Dury., doch veel later, Mbh. 12, 54. De situatie is daar: Kṛṣṇa, Yudh. e.a. begeven zich naar Bh. (a. 50), K. verzoekt hem Yudh. de dharma uiteen te zetten. Na bedenkingen van Bh. te hebben overwonnen, z'n pijnen te hebben doen ophouden en hem zuivere kennis geschonken te hebben, gaat K. met de anderen heen. De volgende morgen gaat men naar Bh.; men vindt hem (Mbh. 12, 1920) *maharṣibhīḥ sārḍham*; en groet de ṛṣi's eerbiedig; Yudh. nadert Bh. Na een

¹) Men verbeterde de drukfout, leze *tumandīn-tapdīnī*.

²) Geschiede der indischen Litteratur, I, 307, n. 0 en 363. ³) Indian Studies, No. II Contributions to the History of the Mahābhārata, Sitz. ber. Wien, 127, XII (1892), pp. 52 vlgg.

vraag van Janamejaya (1925-7) naar de conversatie welke plaats had tussen Bh. en de om hem zittende P.'s na de dood van de soldaten (*hateṣu sarvasainyeṣu*) gaat *Vaiṣampāyana* voort (1928): *śaratalpagate Bhīṣme..... | ājāgmur ṛṣayaḥ siddhā Nāradaḥ pramukhā nṛpa*. Is dit een herinnering, waarmee 't verhaal weer opgenomen wordt? Dan wel wat vreemd, daar 1920 (z. boven) de ṛṣi's reeds aanwezig waren, niet aankwamen. Dan: *hataḥiṣṭāś ca rājāno Y. purogamāḥ | Dhṛtarāṣṭraś ca Kṛṣṇaś ca Bhīmārjunayamāś tathā | te 'bhigamya* etc. (N.B. hier ook Dhṛtarāṣṭra, eerder niet genoemd, cf. bv. 1921); ook zij komen nu pas aan. Mij dunkt, men kan op deze plaats een niet volkomen geslaagde lassing van het voorafgaande aan 't bezoek van Yudh. e.s. aan Bhīṣma vermoeden. Evenwel 1939 vlgg. wordt gesproken over de verdwenen pijnen enz. van Bh. — Bij Kṣemendra wordt Nārada genoemd (13, 250) bij het vallen van de bloemenregen (adhy. 52, cf. C 1883): *Vyāsanāradaṃ mukhyāś ca praśaṃsuḥ smayena tau*, in C slechts Vyāsa. Vs. 253 is Bh. bij de aankomst van *Cauriḥ Pārthāś ca* omringd door ṛṣi's: *sevyamānaṃ maharṣibhiḥ*, Nārada wordt echter niet genoemd, cf. 254: *tataḥ prṣṭo Harir Bhīṣmaṃ śāntavyatham anāmayaṃ | uvāca kathyatām* enz. Het is zeer wel mogelijk dat Kṣ. het optreden van N. niet heeft genoemd om te bekorten. — Merkwaardig zijn voorts in deze goed overgeleverde śloka de vocativi *mahārāja Bh.*, natuurlijk nog steeds *Dhṛtarāṣṭra*; in Mbh. 12 wordt het verhaal aan Janamejaya verteld. p. 144, r. 4 v.o., *byatīta*, niet in 't citaat; hier zou *śaratalpagate Bhīṣme* in de Vorlage gedacht kunnen worden, *tamolāḥ*, Mbh. 12, 1591 *vrto brāhmaṇa-sattamāḥ*, welke genoemd worden, Vyāsa, Nārada en vele anderen; 1812 is hij door muni's en goden omgeven. *Nārada*, hier dus alleen; *anuvāsuḥ*, geen tegenh.; *na soṣṭi* (corr., cf. crit. app.); mij is geen parallel bekend. *tathāpi*, enz., niet Mbh. 12, t.a.p.; *humerakēṇ*, Mbh. 12, 47 (46), 3 (1590): zodra de zon de noordergang betrad (vgl. de toevoeging in Z; overigens in tegenspraak met Mbh. 13, 166, 14 en 167, 5; 27, waar 't nog 50 dagen duurt voor de zon zover is) ging Bh. er toe over z'n ziel te doen opgaan in de universele ziel, hij preekt Kṛṣṇa, etc.; zover is het hier, O.-J., terstond aansluitend aan 't voorafgaande, Mbh. 6, natuurlijk nog niet; *trayo*, en de volgende citaten zonder enige twijfel uit de originele Sanskrit tekst overgenomen en behoorlijk geparafraseerd. Deze gehele lofrede van N. op Bh. ontbreekt Mbh. 12, a. 54.

p. 146, r. 4, *atēhēr*, vgl. Mbh. 12, 54, 7; 1931 vlgg. O.-J. beknopter; *ndatan*, vgl. 1935, hoewel afw., *evam uktā Nāradena Bhīṣmaṃ īyur narādhipāḥ | praṣṭum cāśaknucantas te vīkṣum cakrur parasparam*. Op Yudh.'s verzoek spreekt Kṛṣṇa Bh. dan aan. Na een gesprek tussen K. en Bh. stelt de laatste Yudh. gerust en nodigt hem tot ondervragen uit. *prechāmi*, geen zekere parallel gevonden; *katham*, cf. Mbh. 12, 71, 1; 2715 *katham rājā prajā rakṣaṇ nādhibandhena yujyate*; cf. bij O.-J. crit. aant.; par. wat uitv.: O.-J. verhaaltrant, evenzo verm. *ah ah* enz.; *ndan*, cf. 2716 etc.; *rājadharna*, BCZ *dharma yathāśakti*, niet BCZ. O.-J. spreekt Bh. dus over 'n wijs en rechtvaardig bestuur en de bescherming der onderdanen. *rājadh°*, cf. C 2717, B 71, 3 *dharmanīsthān śrutavato devavratasamāhitān | arcayitvā yajethās tvam grhe guṇavato dvijān*, Z 71, 3 e *arcitān vāsayetthās tvam*; cf. 2718 d etc.

sapurohitah. O.-J. corrupt en (cf. par.) zeer afw.; *dharmārthan*, I, hier niet BCZ, evenwel *dh.* en *r.* bekende paren; II, cf. 2721 I, 7 I *kāmakrodhau puraskṛtya yo 'rthaṃ rājānutiṣṭhati*; na *ca*, cf. id. II *na sa dharmāṃ na cāpy arthaṃ pratigṛhṇāti bālīkaḥ*; *tasmād*, cf. 2722, 8 *mā sma l. ca mūrkhāṃś ca kāmārthe ca* (°*śu* C) *prayāyujah* | a. b. s. *karmasu y.*; in de par. *apan ya*, vgl. 2723, doch afw.; *yatanya t*, afw.; *lawan*, afw., hier geen tegenh.; vgl. echter bv. bij *danta* Manu 7, 80 d; *gopam* bed = 2726 bed, 12 bed; a, cf. id. a; *svav*°, cf. 2729, 15; *yo hi* cf. 2730 etc., waar 'n andere vergelijking: *ūdhaś chindyāt tu yo dhenvāḥ kṣīrārthi na labhet payaḥ*; par. uitv.; *kunaḥ*, vgl. 2730 etc., *mālāk*°, ± 2734 I, 20 I (n.: *rājan*); par. uitgebreid, met uitlegging; *eṣa eṣa*, I ± C 2740 I, BZ 26 I (*eṣa eva*, cf. crit. app.), II, cf. id. II, waar *yadā* < *dayā*?; *iha*, geen parallel, *mahītale*?; *kunaḥ*, cf. 2735, 21, ingeval van aanval op 'n vijandig rijk; *hēntya*, *dhanakṣaya*; *dewaswa*, niet BCZ, cf. echter Manu 11, 26; *haywa*, cf. enigszins 2736 etc.; *evam*, onvolledig, cf. tot op zekere hoogte 2737 etc. *dhanāni tebhya dadyās tvam yathāśakti yathārhatāḥ* | *sāntvayan parirakṣaṃś ca s. āpsyasi d.*; *kēmuta*, uitv. of afw.; *ndat*, geen tegenh.; *yadā na*, lezing onz., cf. crit. aant., zó citaat negatief, O.-J. weergave positief; bij 't cit., vgl. dan bv. Mbh. 12, 85, 15 (= 12, 2208); vgl. bv. ook Manu 8, 307 en derg.; echter Mbh. 12, 2743, (71, 29) *yad aḥnā kurute dharmāṃ prajā dharmēṇa pālayan* | *daśavarṣasahasrāṇi tasya bhuṅkte phalam divi*; men zou (cf. crit. app.) derhalve eerder *yad aḥnā* en *taḍ aḥnā* moeten lezen; men heeft *aḥnā* met *tan wyālambita* weergegeven; bij II vgl. men C 2767 II/8 I; B 72, 19 II/20 I, Z 72, 23 *rāṣṭre caranti yaṃ dharmāṃ rājāṇā sādhe abhīrakṣitāḥ* | *caturthaṃ tasya dharmasya rājā bhāgaṃ tu vindotī*. *Ndah*, cf. 2745 I etc.?; *upalakṣaṇakēn* enz., men behoeft geen O.-J. oorsprong aan te nemen, cf. 2716 I (71, 2 I); *samaṅkona*, hier is dus het in 't tgw. Mbh. vele duizenden verzen omvattende onderricht reeds geëindigd! Dit einde Mbh. 13, 166, 4 (7692); *ndatan*, daar niet; *Nārada*, daar grijpt Vyāsa het woord, echter tot Bh.; hij verzoekt hem Yudh. verlof tot heengaan te geven (vgl. Kṣ. 13, 1769). Bh. doet alzo, en richt nog enige vermaningen tot Yudh., die daarop met de zijnen heengaat; *kakṣatriyaḍharman*, cf. 7699: *kṣatradhar-marataḥ*; bij de droefheid van Yudh. in deze passage cf. Mbh. 14, begin; *mwaḥ* enz., *āśvamedha*°, Mbh. 14, 3, 8 (48) raadt Vyāsa dit Yudh. aan, doch na de dood en plechtige verbranding van Bh. (cf. hier *tumuluy* etc.). Derhalve geheel afw. Bij Kṣ. (14, 9) raadt Kṛṣṇa Yudh. tot 'n *āśvamedha*.

Iti nahan, hier aan 't eind dus herinnering aan 't raamverhaal: Sañjaya en Dhṛtarāṣṭra. Vgl. tot op zekere hoogte Mbh. 7, 1, 5 vlgg.; derhalve noch BZ, noch C aan 't eind van 't Bhīṣmaparvan; vgl. ook Kṣ. 7, 2. — Merkwaardig is, dat in O.-J. het sterven van Bhīṣma en de verbranding van zijn stoffelijk overschot niet vermeld worden. „Im alten Gedicht“ om Winternitz¹⁾ korte formulering aan te halen, „hat Bhīṣma nach seinem Fall gewisz nicht länger gelebt, als nötig war, um noch einige Worte an Duryodhana und Karṇa zu richten“. Mogelijk is m.i. echter ook, dat hij nog iets meer tijd gehad heeft, en 'n einde als het O.-J. Bhīṣmaparwa ons geeft, met enkele

¹⁾ Geschichte der indischen Litteratur, I, 306, n. 2.

raadgevingen over de rechtvaardige uitoefening van het koningschap aan Yudhiṣṭhira. Deze korte passage zou de kern hebben kunnen vormen, waarom zich 't grootste deel van Mbh. 12 en nagenoeg geheel Mbh. 13 hebben vastgezet. Het uitstel van Bhīṣma's dood heeft 't opnemen van al deze stof gemakkelijker, het eerst verder vertellen van de gebeurtenissen op het slagveld (Mbh. boeken 7 etc.) mogelijk gemaakt. Het verhaal van Bhīṣma's dood in het uttarāyaṇa, derhalve in de vorm waarin het ons bekende Mbh. het geeft, moet blijken 'n zinspel van Caṅkara daarop reeds in de VIIIe eeuw van onze jaartelling bekend geweest zijn, wat niet impliceert dat toen ook reeds de uitgebreide leerstof, zoals het Mbh. die geeft, in zijn mond gelegd werd, leerstof die met het epische verhaal op zich zelf niets te maken heeft. Het is op grond van inwendige gegevens¹⁾ duidelijk, dat deze stof niet tegelijkertijd een vast bestanddeel van het corpus-Mbh. is geworden; er is bv. stellig een periode geweest waarin het Anuśāsanaparvan niet was opgenomen. Er zijn, zoals men weet, gegevens die deze inwendige evidentie schragen: de opgaven in het Oud-Javaanse Ādiparwa²⁾, Alberuni's lijst, etc.³⁾. Mogen we uit 't ontbreken van 't 13e boek als zodanig, of van de titel er van in een anukramanikā niet tot 't ontbreken van de stof concluderen — ook Kṣemendra heeft het niet als afzonderlijk boek, doch rekent het Anuśāsanikam als onderdeel van het Āntiparvan, verscheiden hss. geven beide parvans als één⁴⁾ —, het feit, dat de opgaven van vers- en kapittel-aantallen die het O.-J. Ādiparwa⁵⁾ voor het Āntiparwa geeft ongeveer klopt met die van de anukramanikā van het Mbh. en de aantallen van de teksten, nl. adhy.-aantal, O.-J.: 333 anukr.: 329 tekst: 366 vers-aantal, O.-J.: 14525 anukr.: 14725 tekst: 13944, schijnt toch wel in de eerste plaats op het ontbreken van het Anuś. p., althans in de redactie van het epos, waarop 't O.-J. Ādip. teruggaat, te wijzen. Weliswaar is met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid thans de naam van het Anuśāsanaparva in de Korawāśrama opgedoken⁶⁾, doch deze plaats kan niet als bewijs voor het tegendeel gelden, daar het, gezien hoe het met andere teksten staat,⁷⁾ onvoorzichtig zou zijn aan te nemen dat het O.-J. Ādiparwa de of de enige bron voor deze stof en gegevens zou zijn van de Korawāśrama; trouwens, Swellengrebel heeft reeds op het tegendeel gewezen⁸⁾. Invloed van bekendheid met 'n andere, 'n later stadium van het Voor-Indische Mbh. vertegenwoordigende tekst ligt derhalve Kor. p. 6 eerder voor de hand.

De boven gegeven aantekeningen, de vergelijking van de Bhagavadgītā en mijn hier volgende opmerkingen over het eerste deel van het O.-J. Bhīṣmaparwa⁹⁾ hebben niet onbelangrijke afwijkingen in de tekstvorm van de aan deze tekst ten grondslag liggende Sanskrit tekst met de gedrukte Mbh.-teksten aan 't licht gebracht. 't Slot van 't O.-J. werk, duidelijk parallel met Mbh. 12, a. 71,

¹⁾ Enkele opmerkingen bv. bij Winternitz, t.a.p., p. 364 vlg.

²⁾ Vgl. mijn Agastyaparwa, Beschouwingen p. 382 [138]. ³⁾ Zie Bühler en Kirste, o.c., p. 56 vlg. ⁴⁾ Vgl. bv. Weber, Verzeichnis Berliner Hss. 389 sqq. ⁵⁾ Ed. Juynboll, p. 6.

⁶⁾ p. 6 Swellengrebel. Vgl. ook Hazen, T. B. G. 44, 343. ⁷⁾ Vgl. bv. mijn opmerkingen T. B. G. 72, 614 vlgg.; Agastyaparwa, p. 379 [135] vlgg.

⁸⁾ Korawāśrama, p. 227. ⁹⁾ Zie het tweede hoofdstuk.

kan niet op Java verzonnen zijn. Kan het echter door den bewerker of een ander in de plaats gesteld zijn van de Bhīṣmakarṇasamvāda? Ik stel mij voor binnenkort elders nader op deze vraag en de verdere problemen die met 't eind van het zesde Mahābhārata-boek samenhangen terug te komen; hier zou ik het kader van deze aantekeningen te zeer te buiten gaan.

Om tot een korte voorlopige conclusie uit het bovenstaande te komen: Ook dit stuk van het Oud-Javaanse Bhīṣmaparwa vertoont niet onbelangrijke verschillen met de gedrukte Sanskrit teksten, eensdeels doordat een aantal passages, in de regel die welke voor de gang van het verhaal van weinig of geen belang zijn of het karakter van uitbreiding vertonen, niet in de O.-J. tekst voorkomen, anderzijds doordat O.-J. op vele plaatsen beknopter, verkort is. Evenwel zijn er ook vele passages waar O.-J. andere details heeft, hier en daar komen bijzonderheden voor welke de genoemde Skt. teksten niet geven. Het einde, waar O.-J. op het eerste gezicht een meer oorspronkelijke indruk maakt verdient bijzondere vermelding.

Addendum

De inmiddels verschenen Zuidelijke recensie (ed. P. P. S. Sastri, zie Woord vooraf) geeft, zoals te verwachten, menige afwijkende lezing. In meer dan een adhyāya hebben enige hss. een aantal verzen meer. Vooral van belang is dat adhy. 43 van de andere teksten daar ontbreekt, zodat: elders 44 = S 41; voorts ontbreekt het gedeelte a. 47, 48 t/m a. 49, 34; het eerste deel van wat elders a. 47 is en 't laatste deel van 49 zijn in S verenigd tot a. 44; derhalve elders a. 50 = S 45 etc.; elders a. 98 is in S 2 adhyāya's (98, 1 — 25½; 26½ — 51); derhalve is elders 99 = S 95. Zie voorts de concordantie bij Sastri, pp. IX vlgg.

Adhyāya 43 is in O.-J. wel vertegenwoordigd; niet echter de verzen 1 — 5, die de lof der Gītā bevatten; vgl. boven, p. 4.

De episode a. 47, 48 t/m a. 49, 34, die in S dus niet voorkomt, behelst 1° de strijd van Bhīṣma met Çveta, 2° de aanval van Çaṅkha etc. De eerste komt ook niet bij Kṣ. voor (vgl. boven, p. 7); de tweede niet in O.-J. (zie boven, p. 8).

De derde passage die S niet heeft is a. 23 der Noordelijke recensie, het Durgā-stotra van Arjuna. Deze is in O.-J. niet vertegenwoordigd (vgl. T. B. G. 75, p. 54).

Hoofdstuk II

De kosmografische episode in het Oud-Javaanse Bhīṣmaparwa

Ofschoon vele lezers van het Oud-Javaanse Bhīṣmaparwa, evenals die van het Mahābhārata, de eerste twee onderdelen van het zesde boek van het grote epos met de geografische en kosmografische uiteenzetting, opsommingen van namen van bergen en rivieren enz. een weinig aantrekkelijke lectuur zullen vinden, is juist dit gedeelte voor den filoloog die zich interesseert voor de geschiedenis van het Indische epos van groot belang. Het behoort n.l. tot die delen waarvan een diepgaande vergelijking met parallelteksten mogelijk is.

Onderlinge vergelijking van alle in aanmerking komende teksten bij die gedeelten van Oud-Javaanse, uit het Sanskrit bewerkte geschriften, die in meer dan één werk voorkomen is zeer leerzaam en aantrekkelijk. In het algemeen behoort tot die onderdelen dat wat we met een verzamelterm kunnen noemen de puranische stof, d.w.z. stof als: schepping der wereld, wereldperioden, oergeschiedenis, genealogieën, kosmografie, geografie, enz.

In het begin van het VIe parvan van het Oud-Indische Mahābhārata schenkt Vyāsa aan Sañjaya, Dhṛtarāṣṭra's wagenmennner, het vermogen de gebeurtenissen op het slagveld te zien. Deze beschrijft ze dan aan zijn meester, die voordat Sañjaya tot z'n eigenlijke verhaal overgaat de opmerking maakt, dat deze aarde, waarom men zo'n grote strijd gaat beginnen, toch wel bahugūṇa moet wezen; voorts uit hij z'n belangstelling aangaande de landen waar de strijdenden vandaan komen.

Sañjaya geeft hem dan een geografische beschrijving (Jambūkhaṇḍavinirmāṇa- en Bhūmi-parvan, Mbh. 6, adhy. 1—12). Met adhyāya 12 eindigt deze beschrijving vrij abrupt. De punten van verschil in bijzonderheden tussen de verschillende Voor-Indische teksten van het Mahābhārata momenteel ter zijde latend herinner

ik er aan, dat deze zelfde passage in hoofdzaak precies zo voorkomt in het Padma-Purāṇa, Ādikhaṇḍa, adhy. 3 — 9. Vragers naar het verhaal zijn daar de ṛṣi's, verteller is de sūta, Romaharṣaṇa. Deze overeenstemming — ondanks onderlinge afwijking in detail — is opgemerkt door Kirfel¹⁾, die de stelling verdedigt, dat men dergelijke traktaatjes afzonderlijk moet bestuderen in verband met overeenkomende traktaatjes in andere werken, los van het verband met het werk waarin ze voorkomen. Terecht, dit werk eenmaal gedaan zijnde, kan men verder zien.

Nu komt, behalve in beide genoemde werken, deze kosmografisch-geografische beschrijving in ongeveer 20 andere puranische teksten voor, die ten aanzien van de rangschikking van de continenten en zeeën in drie groepen uiteenvallen²⁾; Mbh. en Pd. Pur. vormen groep III, Bhaviṣya (I)-, Matsya- en Varāha-Pur., gr. II, de overige teksten gr. I. Tot groep I behoren ook Vāyu- en Brahmāṇḍa-Purāṇa, eveneens het Oud-Jav. Brahmāṇḍa-Pur., ofschoon bij nadere beschouwing bleek³⁾, dat deze tekst op belangrijke punten in volgorde van behandeling en zelfs bij een voornaam onderdeel in plaats in de groepering-in-drieën afweek van z'n Voor-Indische naamgenoot.

Vragen wij nu, of in het O.-J. Bhīṣmaparwa ook merkwaardige bijzonderheden in de tekst voorkomen, dan luidt het antwoord bevestigend. Gaan we deze hier na.

Herinneren we ons in het kort de beschrijving die het Mbh. geeft. Nadat Vyāsa, a. 4, 1, vertrokken is, stelt Dhṛtarāṣṭra Sañjaya z'n vragen (z. boven). S. begint met de indeling van de geschapen dingen, 14 soorten dierlijke wezens, 5 soorten planten, 5 grote „elementen”, tesamen 24; alles komt van de aarde en gaat er toe terug. In a. 5 gaat hij verder: over de 5 „grove elementen” en hun attributen, met śl. 13 begint hij een oppervlakkige beschrijving van het continent Sudarśana⁴⁾. Omdat Dhṛtarāṣṭra hierover bijzonder-

¹⁾ W. Kirfel, Die Kosmographie der Inder, 1920, S. 56. Vgl. ook zijn Bhāratavarṣa, 1931, S. 3. ²⁾ Details bij Kirfel, Kosmographie, t.a.p.

³⁾ Zoals ik heb uiteengezet A.O. 11, pp. 242; 247.

⁴⁾ In de andere tekstgroepen Jambūdvīpa genoemd, het continent in het midden, dat z'n naam heeft naar de Jambūboom, die wel Sudarśana genoemd wordt (zie bv. O.-J. Bmḍ. Pur. p. 145, 5; 152, 10). Mbh. 6, 5, 16 zegt Sañjaya: „zoals iemand z'n eigen gelaat in de spiegel ziet, zo ziet men dit continent

heden horen wil, gaat S. dan (a. 6) over tot 'n beschrijving van de aarde met haar zes parallelle gebergten, de Meru in het midden enz.

De O.-J. Bhp.-tekst heeft (p. 14, II editie ¹) hier eveneens 't vertrek van Vyāsa: *iti, nahan* enz., cf. Mbh. 6, 4, 1—2, *kap. tan k.* afw.; *sampun* enz., wijkt zeer af. O.-J. maakt Dh. dus een opmerking over S.'s bijzonder vermogen tot het zien der gebeurtenissen en van al wat is; er volgt een detaillering van de bijzondere kennis: de 7 continenten, de 7 oceanen, Jambūdwipa en z'n omvang, bergen, Meru e.a., met hun ravijnen en wouden, over de goden die er zich bevinden, over gebieden en menselijke nederzettingen, over bewegingloze en zich bewegende schepselen, hun goede en slechte handelwijzen en de lengte van hun leven. Afwijkend van Mbh. 6, 4, 3—8, waar evenwel in 7 Dh. wenst te horen *deśāṇaṃ ca parimāṇaṃ nagarāṇaṃ ca* en in 8 opmerkt *divyabuddhipradīpena yuktas tvam jñānacakṣuṣā | prabhāvāt tasya viprarṣer Vyāsasyāmitatejasah.* — O.-J. antwoordt S., dat hij inderdaad alle situaties kent en niet *jñānapragalbha* genoemd wil worden, waarop Dh. om uitvoerige mededeling van de continenten enz. vraagt, o.a. met (p. 15, z. 17) 'n citaat — Mbh. 6, 6, 2 I. Derhalve afwijkend van Mbh., waar S., 6, 4, 9 (S. 6, 5, 9), overgaat tot 'n beschrijving van de kwaliteiten van de aarde, de indeling der schepselen enz. (z. boven). Dit alles en de mahābhūta's (Mbh. a. 5) ontbreken dus hier in de O.-J. tekst (z. ben.). ²)

Alvorens de nadere beschouwing van de Oud-Javaanse tekst voort te zetten verdient het aanbeveling de tegenwoordige stand van onze kennis omtrent de tekstgeschiedenis van dit onderdeel van het Mahābhārata aan te geven. Nadat Kirfel in z'n Kosmographie der Inder ³) en in z'n Bhāratavarṣa ⁴) reeds een en ander over de nauwere samenhang van dit Mbh.-onderdeel met het in stof over-

S. in de maanschijf'', Padma Pur. heeft niet *candramaṇḍale*, doch *cakramaṇḍalaḥ*, wat (vgl. ook a. 6, 2) een andere vergelijking geeft. Vgl. ook Kṣemendra 6, 19 *rājan viśāle śītāṃśor maṇḍale darpaṇākṛtau | sphāraṃ sudarśanaṃ dvīpaṃ nikhīlaṃ pratibimbitam*. De opvatting van Jacobi, Mahābhārata, Inhaltsangabe, p. 77: „S.-Kontinent = Mondscheibe'' berust op 'n vergissing. Vgl. nog Alberuni, Indica, II, 102 en Bühler, Ind. Ant. 19, 384. ¹) Bibliotheca Javanica, dl. 7, Bandoeng, 1936. ²) Over het Padma Pur. Hilgenberg, p. VII. ³) pp. 56 vlgg. ⁴) Beiträge zur indischen Sprachwissenschaft und Religionsgeschichte, 6, Stuttgart 1931.

eenstemmende deel van het Padma Pur. had opgemerkt, heeft zijn leerlinge Dr. Luise Hilgenberg deze samenhang nader bestudeerd: *Die Kosmographische Episode im Mahābhārata und Padmapurāṇa*, textgeschichtlich dargestellt (untersucht) ¹⁾. In deze verhandeling van bijna 100 bladzijden komt zij tot de volgende resultaten, die ik — behoudens enige detailpunten en met opmerking van enkele welhaast onvermijdelijke kleine onnauwkeurigheden, drukfouten etc. in de tekstvergelijking, in het algemeen onderschrijven kan; gedeeltelijk voor de publicatie van Mej. Hilgenberg mij bekend was, gedeeltelijk in Nachprüfung heb ik mij met dezelfde stof beziggehouden.

Het Padma Pur. (P.) en het Mbh. hebben hetzelfde tekstdeel, in P. na de schepping en vòòr een beschrijving van tīrtha's, alzo in een meer natuurlijke omgeving dan Mbh. (Hilgenberg p. VII). Tussen deze tekst enerzijds, en Bmd., Vā., Mt., ook Lg. en Var. Pur. ²⁾ anderzijds blijken talrijke merkwaardige, bijna woordelijke overeenstemmingen te bestaan (H. p. VIII). Alle puranische teksten buiten Mbh.-P. stemmen in 't wezenlijke der lezingen overeen (H., p. XII). Opvallend is daarom het afwijkend karakter van het tractaat in Mbh.-P., ofschoon het toch in vele opzichten de opvattingen van de grote meerderheid der pur. teksten volgt. Van de wijzigingen zullen sommige opzettelijk zijn aangebracht, andere op tekstcorruptie teruggaan (H. pp. XIV — XXI). Uit de woordelijke overeenstemmingen van Mbh.-P. met de overige Purāṇa's blijkt dat een afhankelijkheidsverhouding tussen deze twee bestaat. Welke is de afhankelijke? Uit een onderzoek van alle in aanmerking komende plaatsen (H. pp. XXII — XLIII) blijkt dat de pur. tekst beter geordend, logischer, is dan Mbh.-P.; de laatste is soms in wanorde, maakt de indruk een uittreksel te zijn uit de pur. tekst, die hier en daar door een toevoeging wat uitgebreid is (H., p. XLIV), derhalve schijnt Mbh.-P. jonger te zijn ³⁾. Zoals gezegd, vindt men in het Mbh.-P. tractaat verscheidene lezingen uit Bmd., Vā. of Var., nog iets meer, naar het schijnt, uit Mt. Aan de andere kant kan de Vorlage van Mbh.-P.

¹⁾ Bonner Orientalistische Studien, Heft 4, Stuttgart 1933 (1934).

²⁾ Bmd. = (Sanskrit) Brahmandā, Vā. = Vāyu-, Mt. = Matsya-, Lg. = Liṅga-, Var. = Varāha-Purāṇa; O.-J. = Oud-Jav. Bṛiṣṇaparwa. ³⁾ Een groot bezwaar bij nadere precisering is natuurlijk het feit dat de Purāṇa-edities zeer onkritisch zijn en in de regel slechts op weinig hss. berusten.

enkele eigenaardigheden van de tegenwoordige Matsya-tekst nog niet vertoond hebben. Er zijn jongere wijzigingen in Mt. Of heeft de compiler van Mbh.-P. nog andere bronnen gebruikt? Mej. Hilgenberg laat dit in het midden (p. XLVI).

Wat de verhouding tussen Mbh. en P. onderling betreft, Mbh. heeft in zoverre méér dat er verzen in voorkomen die tot het Mbh.-verhaal behoren, welke uit den aard der zaak niet in P. staan, verder méér de passage over zon, maan en Rāhu (C. 480 vlgg.); P. is evenwel niet lacunen-vrij. Dr. Hilgenberg wijst op enkele indicia van posterioriteit van Mbh. ten opzichte van P.: enkele vocativi die wel bij het uit brahmanen bestaande gehoor van P., niet op Dhṛtarāṣṭra in het Mbh. passen (H., pp. XLVII — XLIX¹⁾). P. schijnt derhalve primair te zijn. Ten opzichte van de hss. van het Mbh. luidde de conclusie, dat deze zeker belangrijk jonger zijn dan het tijdstip, waarop dit tractaat in het Mbh. is opgenomen. Toen moeten er veel minder onderlinge afwijkingen in lezing hebben bestaan dan tegenwoordig. In zoverre nu hss. van het Mbh. dichter bij de in P. vertegenwoordigde traditie staan dan andere, verdienen ze meer aandacht, hebben ze meer kans op grotere autoriteit, op weergave van oudere traditie. Nu blijkt het hs. BN₂ ²⁾ van alle door Dr. Hilgenberg onderzochte Mbh.-teksten het dichtst bij de in P. vertegenwoordigde traditie te staan, hier en daar sluit een ander hs. er zich bij aan: pp. LI — LII geeft zij een overzicht van de aan BN₂ en P. tegenover (de andere) Mbh. (teksten) gemeenschappelijke lezingen.

Behalve de bekende Calcutta-, Bombay- en Kumbhakona-³⁾ edities raadpleegde Dr. Hilgenberg een aantal handschriften (zie pp. V, VII), niet echter de in 1934 verschenen Zuidelijke recensie ⁴⁾, evenmin natuurlijk de O.-Jav. tekst. Wegens het be-

¹⁾ Bij p. XLIX, 2e regel voege men toe, dat Mbh. S (Zuid. rec.; zie beneden) II, 10 I heeft *mahārāja*, dus afwijking van P. en overige Mbh. teksten. Bij r. 6, dat VIII, 32 I S, met andere afwijking, *mahārāja* leest.

²⁾ = Weber, Handschriftenverzeichnis d. königl. Bibl. Berlin (1853), I, no. 395 (ms. or. fol. 327). ³⁾ Door mij beneden met Z aangeduid, ter voorkoming van mogelijke verwarring met Kṣemendra (Kṣ.). Bedoeld is de editie van Kṛṣṇacārya en Vyāsacārya, „mainly based on the South Indian texts”. Kumbhakonam 1906-1910. ⁴⁾ The Mahābhārata (Southern Recension). Critically edited by Vidyasagara P. P. S. Sastri, B. A., M. A., vol. VIII, Madras, 1934; mij pas in handen gekomen geruimen tijd na het aangegeven jaar van verschijnen.

lang van de zaak en om tot completering van het onderzoek bij te dragen betrek ik ook de tekst van S (deze Southern Recension) in mijn onderzoek. Welke plaats neemt S in? Sluit hij zich aan bij andere Mbh. teksten of bij hs. BN₂ of neemt hij een afzonderlijke plaats in?

Ter vergemakkelijking van het volgen der uiteenzetting en ten gerieve van hen die de publicatie van Dr. Hilgenberg benutten geef ik hier in de eerste plaats een overzichtelijke vergelijking van de in S voorkomende verzen en halve verzen met die in de Calcutta-editie; in een derde kolom wordt het in O.-J. aanwezige¹⁾ opgenomen; in de tabel bij Hilgenberg pp. XV—XX vindt men de overige teksten vergeleken²⁾.

Om de concordantie niet langer te maken dan nodig is moge ik voor detailvergelijking van de O.-J. naar beneden verwijzen, uit de concordantie blijkt slechts welke verzen vertegenwoordigd zijn en hun volgorde; hoeveelheid-tekst en wijze van aanwezigheid (Sanskrit of O.-J.) blijkt hier niet. In een vierde kolom enige opmerkingen, onder andere wijzende op parallellen in andere teksten³⁾.

¹⁾ Geciteerd naar bladzijde en regel der editie. ²⁾ Daar worden vershelften met a, b, hier met I, II aangeduid. ³⁾ Ik herhaal wat ik reeds elders gezegd heb: de tekstvergelijkingen die hier onder volgen moeten een voorlopig karakter dragen zolang geen kritische edities van de betrokken werken ten dienste staan. Aan de andere kant zal de a.s. kritische editie van Mbh. VI van O.-J. Bhīṣmaparwa gebruik moeten maken. De Calc., Bombay-, Kumbh.-edities van het Mbh. worden geciteerd niet omdat ze zelfstandige of bijna zelfstandige Mbh. tradities zouden vertegenwoordigen of autoritatief zouden zijn, doch eensdeels omdat het de tegenwoordig (met S) nog enige bereikbare teksten zijn, anderdeels in aansluiting bij de in het werk van Dr. Hilgenberg gevolgde gedragslijn. Afzonderlijk citeren van C, B etc. is eigenlijk de lezingen van deze edities te veel eer bewijzen. In een toekomstige kritische vergelijking zullen ze door de lezingen der Mbh. recensies vervangen moeten worden. Dr. Hilgenberg maakt op dit zeer belangrijke punt niet attent. Men vgl. ook Lüders, Deutsche Literaturzeitung, 1929, 1138 vlgg.

Mbh. C.	Mbh. S. ¹⁾	O.-J. Bhp.	Opmerkingen.
164-175	gedeeltelijk 5, 10-20	p. 31, 14- p. 32, 7	
176-177	5, 21-22	—	
178-180 I	23-25 I	p. 30, 3-21	= Mbh. P.
180 II	—	—	
181-183 I	25 II-27	p. 30, 22- p. 31, 8	
183 II-187 I	28-31	—	
187 II	—	—	om. BN ₁ -e.a., ²⁾ , P.
188-192	32-36	—	
193 I	—	—	P, BN ₂ e. a. hebben 193 I, niet 193 II, ver- moedelijk doublure.
193 II	37 (½ sl.)	—	
194	6, 1 I	—	
195-201	1 II-7 I	p. 15, 14- p. 16, 18	
—	7 II	—	= Z 6, 8 I.
202 I	8	p. 16, 18-22	
202 II-203	9-10 I	p. 16, 32- p. 17, 1	
(—	—	p. 17, 1-5)	zie beneden.
204 I	—	—	
204 II-205	10 II-11	p. 17, 6-12	
—	12 I	—	= Z 6, 11 II.
206	12 II-13 I	p. 17, 13-18	
207-213 I	13 II-19	—	
213 II	20 I	p. 17, 18-20	
214-215 I	20 II-21	—	
215 II-216 I	22	p. 17, 20-21	
216 II-225 II	23-31	—	

¹⁾ De telling in S verspringt, er zijn 1½ sloka's en ½ sloka's bij.

²⁾ In de aanduiding der vergeleken hss. bij Mej. Hilgenberg, p. V, is helaas verzuimd de streek van herkomst en andere nodige bijzonderheden omtrent de hss. aan te geven, zodat deze niet steeds blijkt.

Mbh. C.	Mbh. S.	O.-J. Bhp.	Opmerkingen.
226-228 I	40-42 I	p. 17, 27- p. 18, 3	
228 II-231	42 II-45	—	
232	46 I, vgl. er. app.	cf. p. 16, 23-31	hs. kh 1 sl., 3 hss. 2 sl., gedrukte tekst $\frac{1}{2}$ sl. (~ 232 I).
233 I	46 II	—	
233 II	47 I	cf. p. 17, 22	
234-235	47 II-49	—	
236	50	p. 18, 4-8	
—	51	—	~ Z 6, 42.
237-238	52-53	p. 18, 9-17	zie beneden.
239-241	54-56	—	
242-243	57-58	p. 18, 18-23	
244-245 I	59-60 I	—	
245 II-248 I	60 II-63 I	p. 18, 24- p. 19, 9	in S 247 I en II an- dere volgorde
248 II-250	63 II-65	—	
—	66 I	—	in S in 5 hss. niet.
251-252	66 II-67	—	
(253)	7, 1	p. 19, 10-14	afwijkend; zie ben.
254 I	2 I	p. 19, 15	} met O.-J. vert. p. 19, 17-19; zie ben.
254 II	2 II	—	
255 I	3 I	p. 19, 16	
255 II-256	3 II-4	—	
257-258 I	5-6 I	p. 19, 22-26; 19-21	
258 II-259 I	—	—	C mèt enkele hss.
259 II	6 II	—	
260 I	—	—	mèt B Z, enkele hss.
260 II-261 I	7	p. 19, 27-31	
261 II	8 I	—	

Mbh. C.	Mbh. S.	O.-J. Bhp.	Opmerkingen.
262 I	8 II	p. 19, 32	
262 II-265 I	9-11	—	bij 264 I cf. O.-J. p. 19, 33 vlg.
265 II-267 I	12-13 (II)	p. 20, 4-9; 12-13	
—	13 III	— ?	S in 3 hss. niet; zie ben.
267 II-268 I	14	p. 20, 10-11; 14-16	zie ben.
268 II	15 I	—	
269-272 I	15 II-18	p. 20, 17- p. 21, 4	
272 II-273 I	6, 32	p. 21, 5-10	
273 II	33 I	—	
274-279 I	33 II-38	p. 21, 11-27	in and. op andere plaats.
279 II; 280 II	39 I; II	—	
280 I	—	—	in 6 bij Hilgenberg genoemde hss. niet.
281-286	7, 19-24	p. 21, 28- p. 22, 9	282 II; 285 II; 286 I niet O.-J.; zie ben.
287-290	8, 1-5	p. 22, 10-23	4 C niet; 287 O.-J. niet.
291 I	—	—	in Mbh. en P.
291 II-293 I	6-7 (II)	p. 22, 24-29	292 II niet O.-J.
293 II-295 I	7 III-9 I	—	
295 II-300 I	9 II-14	p. 22, 30- p. 23, 9	
300 II-308	15-21	—	
309-313	9, 1-5	—	O.-J. r. 14, cf. 309.
314 a-c; 315 I	6a-c; 7 II	p. 23, 18-27	C 314 d = S etc. 7 b, cf. Hilgenberg p. 17.
315 II; 316 I	—	—	
316 II; 317	8-9 I	p. 23, 27-34	
318 I	9 II	—	

Mbh. C.	Mbh. S.	O.-J. Bhp.	Opmerkingen.
318 II; 319 I	10	p. 24, 1-7	O.-J. hier en daar een naam; zie ben.; S i.p.v. 330 II, 331, 2 $\times$ $\frac{1}{2}$ sl.; 340 I niet S; na 344 I $\frac{1}{2}$ sl. meer.
319 II; 320	11; 12 I	—	
321-323 I	12 II-14	p. 24, 8-17	
323 II-325 I	15-16	—	
325 II-344 I	17-35 I	p. 24, 17-26	
344 II-357 I	35 II-47	p. 24, 27- p. 25, 18	O.-J. cf. ook ben.
357 II	—	cf. p. 25, 18	
358	48 I, cf. 50 I	cf. p. 25, 18	
359	—	p. 25, 19 a	
360; 361 I	51 II; 52 I; 49 I en 52 II	p. 25, 19 b-20	
361 II-363	—	—	O.-J. cf. ook ben.
364	51 I; 49 II en 53 I	p. 25, 24-25	
365-367 I	—	p. 25, 28- p. 26, 2	
367 II-376 I	53 II-62 I	p. 26, 2-11	
376 II; 377	62 II-64 I	cf. p. 26, 12-13	
378-384	64 II-70	cf. p. 26, 14-27	S $\frac{1}{2}$ sl. meer. in O.-J. veel niet aanwezig; zie ben.
385-387	10, 1-3	p. 26, 28- p. 27, 7	S 2 sl. korter, volgorde anders, zie ben.
388	4	—	
389-392 I	5-8 I	p. 27, 8-25	
392-400	8 II-14	p. 27, 26- p. 28, 20	
401-409	11, 1-9	—	
—	10, 11	—	S na 413 $\frac{1}{2}$ sl.; 415 I niet; 420 I niet.
410-440	12-41	—	

Mbh. C.	Mbh. S.	O.-J. Bhp.	Opmerkingen.
441-481	12, 1-40	—	
482-484	41-43	p. 32, 12-24	
485-487	43 III-46 I	—	
488	46 II; 47	p. 32, 25-31	S 47 is $\frac{1}{2}$ sl.
489; 490 I	48; 49 I	—	
490 II-493 I	49 II-51	p. 33, 1-18	
493 II; 494	52	—	

Recapitulerende en nu met Dr. Hilgenberg's tekst vergelijkende zien we, dat S op 15 plaatsen tegenover die tekst minder heeft, nl. $\frac{1}{2}$ sl. H. I 5 II *; $\frac{1}{2}$ sl. 12 II †; $\frac{1}{2}$ sl. 18 I; $\frac{1}{2}$ sl. H. III 26 I †; $\frac{1}{2}$ sl. H. IV 6 I *; 1 sl. H. V 7 *; $\frac{1}{2}$ sl. $\pm$ 22; $\frac{1}{2}$ sl. 31 II; $\frac{1}{2}$ sl. 49 I; 1 sl. 50 II, 51 I; $2\frac{1}{2}$ sl. 53, 54, 55 I *; $2\frac{1}{2}$ sl. 56 II, 57, 58; 2 sl. H. VI 9 II, 10 II, 11; $\frac{1}{2}$ sl. H. VII 14 I; 19 I. Op 6 plaatsen heeft S meer: $\frac{1}{2}$ sl. na H. II 56; $\frac{1}{2}$ sl. na H. III 13 I; $\frac{1}{2}$ sl. na H. V 35; $\frac{1}{2}$ sl. in H. V 68, 69; 2 sl. na H. VII 9; $\frac{1}{2}$ sl. na VII 12; voorts 3 maal een met Z gedeeld meer: $\frac{1}{2}$ sl. na H. II 8; $\frac{1}{2}$ sl. na 11; 1 sl. na 42. Bovendien in S enkele afwijkingen in volgorde. Van de 15 eerstgenoemde plaatsen komen 10 ook niet in O.-J. voor; op de 5 andere plaatsen vertoont O.-J. in verschillende, soms geringe, mate bekendheid met de inhoud ervan: 4 ervan bevinden zich in H. V, in de geografische namen waar het aantal varianten etc. zeer talrijk is, de 5e in H. VI. De 4 met * gemerkte plaatsen zijn bijzonder interessant, daar S en O.-J. hier iets niet hebben in een langere passage welke overigens wel in O.-J. vertegenwoordigd is; op de met † gemerkte plaatsen hebben ook Padmap. en enkele Mbh.-hss. van Dr. H. de $\frac{1}{2}$ sl. niet (I 12 II ook BN₂ niet). De in S meer aanwezige deeltjes zijn in O.-J. niet vertegenwoordigd (vgl. de tabel), wat gezien het karakter van O.-J., voor diens Vorlage niets bewijst; van de 3 in S en Z meer aanwezige is de inhoud van de eerste O.-J. bekend. Deze cijfers komen uiteraard pas dan in het juiste licht te staan, wanneer de volledige apparatus criticus van het Skt. Bhīṣmaparvan ter beschikking staat. Men houde bovendien goed in het oog, dat met S de editie bedoeld is,

en dat meer dan eens de hss., waarop die editie berust, onderling verschillen in meer of minder tekst. ¹⁾ Op overeenkomst en verschil in lezing tussen O.-J., S en de andere edities ga ik hier dan ook niet in; ik verwijs naar onderstaande vergelijking. Wel maak ik attent op de volgorde van de verschillende onderdelen in het tractaat in O.-J., vergeleken bij de Skt. Mbh.-teksten. Er is (zie de tabel) verschil. Men lette er evenwel op, dat waar het Mbh.-P.-tractaat van Bmḍ.-Vā.-Mt.-etc. in volgorde afwijken ²⁾, O.-J. zich dan doorgaans (over p. 16, 22 vlgg. zie beneden) bij Mbh.-P. aansluit.

Uit de lijst van Dr. Hilgenberg, pp. LI vlg. blijkt, zoals gezegd, dat op ruim 70 plaatsen het Mbh.-hs. BN₂ met P tegen de overige Mbh.-teksten samengaan. Slechts een kleine minderheid, nl. 14 dezer plaatsen, staan ook in O.-J., doch daarvan is op 5 de lezing gelijk aan die van P BN₂ (H. I 7; II 11 ³⁾; V 64, 2e; VI 12, 2e; VI, 13), op één gedeeltelijk (V, 39); op slechts één ⁴⁾ aan die van Mbh. (VI, 12, 1e); één plaats (V, 34) is wegens O.-J. spelling onzeker; op 7 plaatsen (II, 38; III 29 b; V, 33 doch typisch als BN₂ P.; V, 39; V, 51; V, 56; V, 66) wijkt O.-J. van beide af. Deze getallen verdienen m.i. alle aandacht.

Ook voor S is vergelijking met deze lijst interessant: V 49-58 met vele verschillen buiten beschouwing gelaten, heeft S 16 lezingen = P BN₂, 12 lezingen = andere Mbh.-teksten, 39 van beide afwijkende lezingen. Op 4 plaatsen: S = O.-J. = P BN₂: II, 11; V, 39 (ged.); V, 64, 2e; VI, 12 v.l.

We mogen hieruit, dunkt mij, voorlopig concluderen, dat S niet zover van de oorspronkelijke door Mej. Hilgenberg aangenomen tekstvorm is afgeweken als vele andere Mbh. versies, doch tevens, dat S voor 'n goed deel een eigen weg is gegaan, eigen lotgevallen heeft gekend. Iets dergelijks schijnt voor O.-J. te gelden, doch de weg en lotgevallen daarvan zijn, althans voor 'n belangrijk stuk, niet die van S.

Het verdient nu opgemerkt te worden, dat O.-J. op een aantal plaatsen van Mbh. en P afwijkt en met (de) „andere” teksten, dwz.

¹⁾ Vgl. ook Sukthankar's opmerkingen, Ādiparvan, Prolegomena, p. XXXIV.

²⁾ Zie Mej. Hilgenberg, pp. XV—XX.

³⁾ Abusievelijk 15 bij H.; men voege toe 15 *prekṣya* BN₂ P.; *vīkṣya* Mbh.

⁴⁾ De O.-J. lezing niet zeker.

Bmḍ., Vā., Mt. samengaat. Dit is het geval: H. II, 7 I (vgl. vooral Mt.); p. 16, r. 19 (mèt S); r. 21, 22; r. 23-28 (volgorde; zie ook aant.); r. 29; 11 II; 14; 42 I (II mèt P); vgl. p. 18, r. 14; 48 I (mèt S); 52 II gedeeltelijk; II 53 (in lezing en volgorde; mèt S); III 5 I (met S, vgl. Bḍ.); O.-J. p. 22, 15 en 16 (~ Bḍ. Mt.); IV 5 II (met S ongeveer, = Bḍ.); p. 23, 7 = Mt.; vgl. bij p. 25, 25 Kirfel, Bhār.; p. 28, 17-20; p. 28, 36-37; p. 29, 16. Indien de boven geschetste voorgeschiedenis van het tractaat juist is, vertoont O.-J. hier een ouder karakter; merkwaardig is dan dat O.-J., als Mahābhārata-tekst, ook tegenover P. oudere lezingen heeft. Anders ligt het geval H. IV II C, waar O.-J. + Mbh. + and. tgr. P.; hier is zonder twijfel P.'s lezing een jongere, een latere wijziging. Er zijn voorts verscheidene plaatsen waar O.-J. alleenstaande lezingen heeft: H. I 8a; II 2 I; II 4 c (corr.); II 5; II 6 c; II 7 b; II 7 d; p. 16, 23; 26; 31 (vermoedelijk oorspronkelijker; zie beneden); II 12 II; 43 I ged.; 53 II; p. 19, 10-14; p. 19 ond., 20 boven; III 15 I; 23 I; 24/5 I (cf. Bḍ.); III 28 (zie aant.); p. 22, 6-9; IV 2 d; p. 22, 24-27 (zie aant.); IV, 8 I; 10 II; V 5 b; p. 29, 1 vlgg.

Nog een punt verdient de aandacht. In het Padma Purāṇa wordt de episode door Romaharṣaṇa (*sūta*) aan ṛṣi's verteld; de inkleding in de vorm van een gesprek tussen Dhṛtarāṣṭra en Sañjaya is speciaal eigen aan het Mbh., gemaakt om het tractaat in het epos te kunnen opnemen. In het tractaat worden de adhyāya's I t/m. VII (= Mbh. 6, 5 t/m. 11) geopend met een vraag van Dh.; a. VIII (Mbh. 6, 12) niet; in VII, 12; 20 en VIII, 39 vinden we bovendien een vraag. Voorzover uit het mij ten dienste staande materiaal blijkt zijn, behoudens een aantal varianten, deze vragen aan het Skt. Mbh. in het algemeen in dezelfde vorm eigen. In hoofdzaak staan de vragen en opmerkingen van Dh. eender in P.; behalve natuurlijk Mbh. *Sanjaya* tegenover *sattama*; *brūhi S.* tgr. *sūta no vada* en dergelijke. Hier wijkt O.-J. nu op merkwaardige wijze af. Tegenover de 10¹⁾ van Mbh. staan er 11. Daarvan stemt p. 15, 14-16 slechts gedeeltelijk overeen met Mbh.²⁾; p. 23, 11-15

¹⁾ Doch met p. 31, 9—10 mee (als tegenhanger van Mbh. 6, 155 vlgg.) ook 11.

²⁾ Verwijzingen en bijzonderheden beneden.

slechts voor een klein deel, en p. 26, 28 vlgg. ongeveer voor de helft; de overige 8 wijken in inhoud af. Tegenhangers van het begin van adhy. II, III, V, VI, I, van het tractaat zijn aanwezig; niet van dat van adhy. IV, waar O.-J. geen onderbreking in Sañjaya's verhaal heeft; 4 zonder tegenhanger bevinden zich in de passage over de ringcontinenten en oceanen. Voegen we hierbij de hierboven aangegeven afwijking in het begin van het kosmografische hoofdstuk (O.-J. p. 14 II, 15 boven) alsmede de uit de tabel blijkende verschillende volgorde der onderdelen, dan is m.i. te concluderen, dat het in O.-J. aanwezige tractaat, hoewel onderdeel van het Bhīṣma-parwa, dus van „het Mahābhārata”, een eigen plaats inneemt en meer van een der mij thans bekende Mbh. teksten en van het Padma Purāṇa afwijkt, afstaat, dan deze teksten het onderling doen. Het verzet zich tegen, voorzichtiger: onttrekt zich aan de bovengenoemde en overigens aannemelijk lijkende hypothese van overname van het in het Padma Pur. aanwezige tekstdeel door „het Mbh.” Een merkwaardige parallel bij het Oud-Jav. Brahmanḍa-Purāṇa, dat buiten die traditie van dié tekst schijnt te liggen, die volgens een zeer aannemelijke veronderstelling op de werkzaamheid van een bepaalden diaskeuast teruggaat! ¹⁾ Een bewijs te meer voor de waarde van de O.-J. tekst, een weerlegging te meer van het standpunt van hen die in de O.-J. Mbh.-teksten zonder meer ongeveer met een der bestaande toegankelijke Voor-Indische versies overeenkomende verkortingen zien.

¹⁾ Zie mijn opmerkingen A.O. 11, 238 vlg.; thans evenzo Kirfel, Deutsche Literaturzeitung 1935, 2126.

Hieronder volgt thans een gedetailleerd overzicht van O.-J. van p. 15, r. 14 af.

- p. 15,** r. 14 *mēne*, Dh. vraagt hier naar alle dvīpa's en oceanen en wel naar 'n gedetailleerde beschrijving, Skt. anders; *yāvād* etc., P. III (I) 3, 19 I, Mbh. 6, 6, 2 I (195¹) I) afw.²): *yāvān* en °*lakṣaṇe*, S *yāvād* en *candramāṇḍale*. De O.-J. vert. luidt: „(deel mee) alle [soorten van] omvang van de aarde beschenen door de maan''. Vgl. bij dit vers ook H.³) I, 16 vlg. Heeft de O.-J. vertaler of overlevering *śaśa*° met *śaśi*° verward? De verhouding van de teksten schijnt mij niet duidelijk.

r. 20 *sājñā* enz., niet Mbh.; na ½ śloka van Vaiśampāyana begint Sañjaya daar met *prāg*°.

r. 24 *prāg*°, I = Mbh. 197 I; II cf. id. II; *avar.* corrupt; parafrase uitvoeriger.

r. 30 *swant.*, niet Mbh.⁴).

r. 31 *Himavān*, a = Mbh. 6, 4 a; b cf. id. b; II afw.; in het O.-J. kan (p. 16) p. n. *mam.* toevoeging van de O.-J. bewerker zijn; *watēk* enz. niet in 't citaat; *Nīla* (onjuist °*varṣa* genoemd; > *Nīla(varṣa)parvata*°, of corruptie?) van *vaiṣṭurya*, wat overeenstemt met de par.-teksten⁵); derhalve is citaat b hoogstwaarschijnlijk niet in deze vorm uit een Skt. tekst afkomstig; bij c stemt O.-J. weergave overeen; elders *rājatamayah*, slechts S *rajataprabhah*; *watēk kidul* enz. zal wel uit een Skt. tekst stammen.

Men merke op: P. en vele Mbh.-teksten hebben b *Niṣadhaś ca nagottamaḥ*, enige Mbh.-hss.: *N. ca rajataprabhah*; vgl. nu bv. Gar. P. 54, 1 ± Br. P. 18, 13 (a = a) *Niṣadhaś cāśya dakṣiṇe* (Bhav. P. 1, 126, 4 *N-o Nīla eva ca*). Bij d in de verg. teksten geen parallel, vgl. echter O.-J. Bmđ. p. 129, 18.

Al heeft P. Mbh. 198 I (H. II 5 I) in de door H., p. XXIII verg. teksten geen parallel, het is grotendeels vóór-P.-Mbh.

- p. 16,** r. 6 *sarva*°, = C⁶) 199, I; r. 8 *ete*, ± id. II (*ete vai*).

r. 11, *teṣām*, I, zeer merkwaardig: ± Mt. 113, 18 I (°*sāh*), vgl. and. (H., p. XXIII); P. Mbh. (200) *yojanāni sahasraśaḥ*; het aantal van 9000 echter in de berekening passend en oorspronkelijk; ⁷) d. *sarvāṇi*: elders *varṣāṇi* (vgl. ook H. II, 7), de lezing s. O.-J. weergegeven met: (er is daar) een menigte van *bhāva* die *sarvaviśeṣa* zijn⁸).

r. 16 *idaṃ*, = BCSZ 7 (201) II, = P. 25 I; *kidul* etc., niet in citaat, vgl. echter and.⁹) *idaṃ Haimavatam varṣam Bh. nāma viśrutam*; Märk. 53, 40 *Himāhvam dakṣiṇam varṣam. yapwan* etc., zeer merkw.; and. *idaṃ Haimavatam varṣam Bhārataṃ nāma viśrutam* en dan: *Hemakūṭam param tasmān nāmnā Kimpuruṣam smṛtam*, „het verder dan het genoemde gelegene bij de *Hemakūṭa* behorende (Zuid. v. d. H. liggende) wordt K. genoemd''; P. Mbh. hebben als O.-J.: *tato H. p.*, „daarvoorbij *Haimavata(-varṣa)*''; waarbij SZ de onhandige

¹) Calcutta-editie. ²) afw. = afwijkend; par = parallel. ³) Hoofdstukken-nummering bij Mej. Hilgenberg. ⁴) Vgl. mijn opmerking T. B. G., 75 (1935), p. 59, n. 10. ⁵) Zie ook Kirfel, Kosm., p. 58. ⁶) Calcutta-ed. ⁷) Kirfel, Kosm., p. 58. ⁸) Mt. 113, 26 II; Bđ. 1, 15, 29 II vlgg. *teṣām madhye janapadās tāni varṣāṇi sapta vai | ... parvatāir āvṛtāni sarvaśaḥ | ... vasantī tesu sattvāni nānājātīni sarvaśaḥ* | e.a. geven de passage onverkort. ⁹) Bđ. = Skt. Brahmanḍa —, Lg. = Līṅga Purāṇa etc.; and. = de puranische tractaten die hier vergeleken worden behalve het Padma Pur.; afw. = afwijkend.

interpolatie¹⁾ (? niet eerder overblijfsel van de oudere opvatting, met O.-J. vert.?) hebben (8 I) *tataḥ Kimpuruṣāvāsaṃ varṣaṃ Himavatāḥ param*, afkomstig van iemand die de andere traditie kende. Curieus is nu in O.-J. citaat = P. Mbh., vert. ~ and.! (par.: „wat betreft het gebied ten N. van de Himawān, ten Z. van de Hemakūṭa, dat heet Kimpuruṣa’). Mogelijk is ook hier: twee tradities aan het woord. Ook echter dat de Vorlage van O.-J. het halve vers *Hemakūṭaṃ* enz. kende en dat in *idaṃ tu* enz. *Haimavatāṃ* als adj. bij *Bhāratāṃ varṣaṃ* genomen moet worden (en O.-J. is, zie boven) als in and., terwijl *tataḥ param* dan nietszeggend „voorts, verder” betekenen, wat O.-J. zou hebben begrepen, P. Mbh. niet. Mogelijk is ook dat na de wijziging van *idaṃ* enz. in *tato* II. p., *Hemakūṭaṃ* enz. in de Vorlage van O.-J. bleef staan. ’t Waarschijnlijkst lijkt mij, dat SZ O.-J. de meest oorspronkelijke Mbh. tekst bewaard hebben, die secundair gewijzigd in P. BC staat, en dat *tataḥ param* niet oorspronkelijk is, tenzij er tussen de naam van de Himavant.

r. 20 *Hema°*, ~ BCSZ 8 (202) II, P. 25 II, cit. corrupt; par. niet in overeenstemming, vgl. daarbij and. (na *Hem. param*, zie boven): *Naiṣadhaṃ Hemakūṭāt tu Harivarṣaṃ tad ucyate*, Mt. 113, 29 II echter: *Hemakūṭāc ca Naiṣadhaṃ Harivarṣaṃ tad ucyate*, bij welke lezing O.-J. par. het dichtste staat. Uit dit vers schijnt mij ook P. Mbh. O.-J. cit. *Hemak. p. c.* te zijn ontstaan (*paraṇ caiva* op de plaats van *ca N.*), Hilgenberg, p. XXIII ond. en p. 4, r. 5 anders.

r. 23; 26, *Nīlād*, enz., het middendeel van Jambūdvīpa wordt hier dus overgeslagen, O.-J. gaat nu juist over tot het 3e varṣa vanaf het N.²⁾; ook de and. zetten de varṣa-beschrijving voort; Mbh. gaat nu (t/m 231; 36), en P. eveneens (t/m 54), over tot ’n beschrijving van het middenste der varṣa’s; de andere teksten na ’n korte vermelding van Ilāvṛta (het midden) tot de Noordelijke varṣa’s. O.-J. geeft 2 citaten, waarin de N. en Z. grenzen van de varṣa’s genoemd worden, niet de namen daarvan, die wel in de par. staan; de citaten waarvan lezing niet vaststaat en die afwijken van Mt. Bđ. etc. (vgl. Mbh. 232 I, P 3, 55 I) zullen in de Vorlage gevolgd zijn geweest door..... *Ramaṇakaṃ ca viśrutam* (Mt. 113, 31 I), en..... *viśrutāṃ tad Hiraṇyatam*, of iets derg., of verzen als Mbh. 6, 8, 2 (288) II en 5 (290) II, P. 5, 2 II en 5 II, waar Mbh. P. *Ramaṇaka* (dus als O.-J.), evenwel hebben ook Bđ. Mt. e.a. verderop (Bđ. 1, 15, 62; Mt. 113, 61) *Ramaṇaka*, eerst *Ramyaka*. De naam *Hiraṇwata* ook Mt. 113, 64 II; *Hiraṇyaka* Mt. 113, 31; *Hiraṇmaya* bv. Bđ. 1, 15, 34, Mbh. 6, 8, 5 (290).

r. 29, *varṣam*, ± (*tataḥ, tatra* ipv. *tasmāt*), de Mbh.-hss. K₁, A B E F H (Hilgenberg, p. 7, 39); BCZ, P. bel. afw.; de naam *Airāvata* slechts P. en Mbh.⁴⁾, elders *Uttarakuru*; *makah. s.*, niet in cit., cf. echter Bđ. 70 b *samudrasya ca dakṣiṇe*, Mt. 69 b e.a. De passage p. 16, 23 — 31 schijnt mij tegenover Mbh. 232, P. 55 (verkorting) oorspronkelijker, vgl. de varianten in S. r. 32 *dakṣiṇena*, = P. 3, 26 I, ± Mbh. 6, 6, 9 I (*tu* ipv. *ca*).

¹⁾ Kirfel, Kosm., pp. 58, 215 vlgg.; Hilgenberg, p. LIII. ²⁾ Bijzonderheden Kirfel, Kosm., p. 57. ³⁾ Vgl. Kirfel, Kosm. 57; 108. ⁴⁾ En de Jainas, ibidem, 215 e.a.; S. echter *tv Ilāvṛtam*, vgl. echter daar er. app.

- p.17,** r. 1, par. „ten O. v.d. *Mahāmeru*, M. genaamd'', nòch ~ and. (Mt. 113, 35 I e.a.) *udagāyato mahāsaṁlō Mālyavān nāma parvataḥ*, nòch ~ P. Mbh. 203 *prāgāyato mahābhāga* (°gā) M.n.p.; de berg loopt elders N.-Z.¹⁾, dus Mbh. P. afwijkend; gaat O.-J. terug op *prāg āyato Mahāmeroh*, waaruit Mbh. P.1²⁾ *ikaṇ deśa* etc. niet Mbh. P.; de andere teksten gaan uiteen: Hilgenberg, p. XXIV, sub 6; *ikaṇ t/m naran ika* zal vert. zijn van een halve śloka na *udagāyato* enz., waar ook Mt. 35 II afwijkt. *kunaṇ* etc., te verg. Bđ. 40 I e.a. *tasya prāciyāṁ vijñeyāḥ parvato G.*, de rest berust op 'n afwijkende halve śloka i.p.v. Bđ. 40 II *āyāmato* enz. (Hilgenberg, t.a.p.). De and. teksten noemen hier niet Bh. en K.; O.-J. stemt echter in opvatting met hen overeen; Mbh. 6, 13 (207 II/8 I), P. 30 II/31 I spreken over 4 dvīpa's, Bh., K., *Jambūdvīpa* en *uttarāḥ Kuravaḥ*, vgl. de 4 deśa's in de and. teksten, Hilgenberg, p. XXV, sub 8³⁾. Deze dvīpa-opvatting dus niet O.-J.
r. 6 *pari°*, = Mt. 113, 37 I, ± Mbh. 204 II, P. 3, 27 II, waar (1 syll. te veel) °las *tayor*.
r. 7 *āditya°*, = of ± Mt. 39 II (waar *ābhāso*) BCS vele Mbh.-hss., P., tgr. Z. Var. *taruṇādityasamkāso* etc., and. afw.
r. 12 *yojanānām*, a = Mbh., P. and., b ± S 11 d *śoḍaśānt.*⁴⁾.
r. 13 *uts.*, ~ C 206 I P., ~ BSZ P₂; vgl. ook Lg. 48, 2 I Vā. 34, 49 II *catur° utsedhena prakīrtitaḥ*.
r. 17 *lokān*, = BC 6, 12 b (206 d); P. 29 d, SZ afw., and. niet. *ikana* etc., vgl. Mbh. 6, 19 (213 II/4 I), 21 (215 II/6 I); P. 36 II/7 I, 38 II/9 I, niet in de and.
r. 22 *Ilāv.*, = Mbh. 38 c (233 c), P. afw. (56 c), de entourage echter afw.: Mbh. P.: 't meest N. en meest Z. der varṣa's zijn boogvormig, dan SZ na I. m. tu: *pañca dīrghāṇi caiva hi*, dus „Il. is 't middelste, 5 zijn er gerekt van vorm'', BCP. p. *varṣāṇi c. hi* wordt weliswaar vertaald: „Il. is situated in the very middle of the five varṣas''⁵⁾, doch is zinloos; een betere explicatie bv. Mt. 113, 32; Bđ. 1, 15, 35: *dīrghāṇi tasya catvāri madhyamaṇ tad Ilāvrtam*. O.-J. beperkt zich tot Il., noemt daarvan de grenzen en zegt dat het aan alle zijden de Meru omgeeft, waarbij enigszins te verg. Bđ. 37 II *tayor* (n.l. v. N. en Z. delen) *madhye tu vijñeyo Merur madhya Ilāvrtam*⁶⁾, Vā. 34, 22 I, cf. Mt. 113, 34 I... *yatra tv Il.* (niet in alle hss.), Br. 18, 20 sqq., Lg. 49, 13 sq., Märk. 54, 13 II sq., Vi. 2, 2, 14 sqq.; vgl. ook Mt. 114, 69 I; Bđ. 1, 17, 9 II; Vā. 46, 11 I.
r. 27 *Meros*, ± BCZ 31 II, 226 I, P. 49 I, ~ S 40 *bhāge*.
r. 28 *Jambu°*, ~ Mbh.-hss. K, A B E F H M (*Jambūkhandaś ca tatraiva sumahān n.*), cf. BCZ, P. afw. in b; men lette op de vorm *Jambusaṇḍa* in O.-J. (zo ook S,⁷⁾ waar *sāgaropamaḥ*), het is dus blijkens de tekst een lust-hof⁸⁾, *Ketumāla* O.-J. hier een berg; par. enigszins uitgebreid.
r. 32 *āyur*, = Mbh. 32 II (227 I) (S. afw.), P. 50 I (and. voc.).

¹⁾ Ibidem, 93. ²⁾ Hilgenberg, p. XXIV anders. ³⁾ Kirfel, Kosm., 93.

⁴⁾ Over de vorm in O.-J. bv. Renou, Gramm. sanscr. p. 387. ⁵⁾ Dutt, Mahabharata translated, Calcutta, 1897, VI, p. 9. ⁶⁾ Over de inhoud van deze passage O.-J. Bmđ.-Pur., p. 130, 27 vlgg. met aant. ⁷⁾ Jambūsaṇḍa.
⁸⁾ Kirfels opmerking, Kosm., p. 93, n. 1 te wijzigen.

p. 18,

r. 33 *su°*, ± id. volg. (*cāpasarasopamāḥ*), P. 50 II *-sāṇ samāḥ*; ~ Mt. 114, 65 II (*cāpasarasah smṛtāḥ*). Par. (p. 18, r. 2) *śāśwata*, enz.), cf. id. volg.

r. 4 *hema°*, ~ Mbh. 6, 41 (236) I, P. 3, 59 I, b = ald. b, Mt. 121, 2 b, Bḍ. 1, 18, 1 b; Vā. 47, 1 b; Mbh. P. a: *Hemakūṭas tu samāhān*¹⁾, O.-J. par. vat *hema°* terecht als adj. op²⁾. O.-J. gaat met Bḍ. etc. mee wat de ligging van de K. betreft; afwijking in P. en Skt. Mbh.³⁾.

r. 5, *yatra*, ± Mbh. P. vlg. (*rājan* Mbh., *devo* P.); vlg. ook Mt. vlgg. *Kuberaḥ saha guhyakaiḥ* | ... *modate* ..., Bḍ. Vā.: *saha rākṣasaiḥ*. O.-J. met nomin. *rājā* dichter bij P. en and.

r. 9 *abhy°*, ± C 237 I (*abhyutt°*), ~ BZ, P. 59 II (*asty ut°*), Mt. 121, 24 a *asty ut°*, maar verder afw. (cf. Vā.), Bḍ. 1, 18, 23 c afw. (*savyo°*). De O.-J. vert. doet *Maināka* in de nomin. verwachten, zoals S. 6, 52 I *asty uttareṇa Kailāsān Mainākaḥ parvatottamaḥ*.

r. 12 *Hir.*, ± Mbh. P. vlg., Bḍ. 1, 18, 24 II, Vā. 47, 23 II, ~ Mt. 121, 25 I. De par. is merkwaardig: O.-J. „er is 'n berg omgeven door de Kailāsa, n.l. de Maināka, een (andere) omsloten door de M., n.l. de Hiranyaśṛṅga”⁴⁾, Mbh. P. leren „ten N. van de K. bij de M. is de H.”, Bḍ., Mt., Vā. (cf. ook Hilgenberg, p. XXVII, Kirfel, Kosm., 59): „ten N. van de K. is 'n berg met gouden top(pen), de Gaura”, M. niet genoemd; de versregel met Gaura niet Mbh. P. O.-J.⁵⁾ Mbh. P. in overeenstemming met Mbh. 2, 59 *uttareṇa tu K. M. p. p.* De O.-J. par. doet (r. 9) *prati* geen recht (zie boven), *kakoṣa* etc. vinden geen grond in het citaat, van onzekere herkomst.

r. 14 *īkana* etc. O.-J. ~ Mbh. 6, 44 (238), P. 3, 61, waar *tasya pārśve*, dus in de nabijheid van de Kailāsa, bevindt zich het *Bindusara* (P. *Viṣṇusara*) met gouden zand, liefelijk enz.; Bḍ., Mt., Vā. (cf. Hilgenberg, p. XXVII) hebben *tasya pāde*, „aan de voet daarvan”, waarbij O.-J. *īkana* dichter staat⁶⁾. O.-J. heeft van *Kāñc.* een naam van 'n plaats (*deśa*) gemaakt; *patapan*: Mbh. P. Bḍ. Mt. Vā. hebben *uvāsa*; vgl. echter O.-J. Bmḍ. Pur. 147, 27. Daar Mt. (121, 25 II) alleen vóór *kāñc.* *sarah* heeft, zodat misverstand uitgesloten is, heeft de Vorlage van O.-J. hier verder van Mt. gestaan.

r. 18 *tatra*, = S 47 I, Bḍ. 1, 18, 27 I, Mt. 121, 27 II, Vā. 47, 26 I; ~ Mbh. CBZ 6, 48 I; P. 3, 64 II (*tatra divyā tr.*).

r. 19 *Br.*, ± Mbh. P. vlg. (*apakrāntā*); d = Bḍ. Vā. vlg. (Mt. afw.); e and. afw.

r. 21 *prat.*, namen bij Mbh. (vlg. ook Hilgenberg, p. 8) *Vasvaukasārā Nalinā*,⁷⁾ P., S., J., *Sitā* (BN., *Çitā*), G., *Sindhu*; bij P. *Viṣṇodakā*, N., *Pārvaṭi*, S., J., enz. als Mbh.; O.-J. heeft van V. er 2 gemaakt, er dus 8, hoe wel 't vlg. cit. *sapta* (*pituḥ*) heeft! Mt. 121, 40, Bḍ. 1, 18, 40 (Vā. 47, 38) *Nalinā Hlādini*, P., *Sitā*, *Caḥṣus*, *Sindhu*, *Bhāgīrathā*, zó, behalve *Sucaḥṣus*, ook Rām. 1, 43, 13.

¹⁾ Tgr. de vorm *Hemavati*, O.-J. cit. staat par. *Himavān*. ²⁾ Zakelijke bijzonderheden, Kirfel, Kosm., p. 59. — In Oud.-Jav. Bmḍ.-Pur., pp. 142 vlg. leze men met de hss. *Kailāsa*. ³⁾ Vgl. ook Kirfel, Kosm., p. 104. ⁴⁾ Zie ook Pargiter, ad Märk. Pur. 58, 32. ⁵⁾ Vgl. mijn aant. bij O.-J. Bmḍ.-Pur. p. 147, 24. ⁶⁾ Vgl. ook O.-J. Bmḍ. Pur. 147, 25. ⁷⁾ Zó ook Mbh. 3, 12908; Rām. 2, 94, 26; Mbh. C 243 heeft *Vasvaukasārā*; O.-J. -o- kan echter ook < -au-.

r. 24, *etā*, = Mbh. 6, 51 (245) II, P. 3, 68 II.

r. 26 *wal*, Mbh. en P. volgt na *etā* etc. terstond een stuk ~ Bđ. 1, 17, 33 vlgg.; Mt. 114, 82 vlgg., e.a., derhalve ~ eerdere adhyāya's van deze teksten; O.-J. grijpt hier terug op p. 16, 10. Het is niet onmogelijk, dat deze woorden in de Vorlage gestaan hebben, doch dergelijke opmerkingen hebben meermaals geen parallellen in de Skt. tekst(en).

r. 28 *raks*, = Mbh. 6, 52 (246) I, ± P. 3, 68 II; Mt. 114, 82; Bđ. 1, 17, 33 e.a. uitvoeriger en ged. afw.

r. 29 *sarve*, cf. Mbh. P. vlg. *sarpā nāgās ca Niṣadhe, Gokarnaṃ ca tapodhanam* (C, BN₄), *tapovanam* (rest); c Bđ. 1, 17, 34 I e.a. *sarve nāgās tu Niṣadhe*, Mt. *sarve* ... afw.; d and. afw.; and. vlg. op de Mahāmeru de 33 *yajñiyāḥ surāḥ* (Mt. *śubhāḥ*), *Gokarna* niet in Bđ. enz.; Meru niet Mbh. P. O.-J. gaat dus terug op 'n tekst die met Mbh. P. *Hem. tu G.*, met and. *sarve* en de Meru, met beide de Him. gemeen heeft, doch met *narāḥ* alleen staat.

p. 19, r. 3 *gandharvā*, cf. Mbh. 6, 53 (247) II, P. 3, 70 I; in Mbh. de Niṣadha 2 ×, in O.-J. wordt de Nīla in dit halve vers vermist (Mbh. P. *Nīle brahmarṣayas*, evenals Bđ. enz.); daar de gandharven and. *Hemakūṭe*, Mbh. P. *Niṣadhe* (2e ×) wonen, hebben zij in de tekst waarop O.-J. in verdere instantie teruggaat wel met de br. *Nīle* gewoond. Dus O.-J. niet de onlogische lezing van Mbh. P., maar andere aberratie t.o.v. and.; *nṛpa*, S 62 *nṛpāḥ*.

r. 4 *daity*, = Bđ. 1, 17, 35 II; Mt. 114, 84 II e.a.; d = Mbh. P., c afw. (*devāsūrāṇāṃ sarveṣāṃ*); S afw. In Mbh. (behalve S) en P. zijn dit halve vers en 't vorige van plaats verwisseld, O.-J. heeft met and. de juiste volgorde.

r. 7 *Ṇṛg*, = CS 6, 248 I; ~ BZ 6, 52 II (53 I); P. = BZ behalve voc.; Mt. enz. 85 I p., epith. ipv. voc.

r. 9 *sājñā* etc., onderbreking, corresponderend met adhyāya-einde. In Bđ. Vā. Mt. volgen nog 4 halve śl., in Mbh. P. daarna nog 5. Mbh. heeft (250) *yāṇ tu pṛchasi*; adhy. 7 begint (vgl. ook P. 3, 4, 1) met Dhṛtarāṣṭra's vraag naar de streek ten N. en O. van de Meru en naar de Mālyavān; Bđ. Vā. Mt. Lg. hebben voor 't volgende geen onderbreking door verteller en hoorder; O.-J. wijkt van Mbh. P. hierin af (Dh. vraagt naar Jambūdwīpa, Sañjaya maakt nog 'n opmerking).

r. 15 *dakṣ*, = Mbh. 7, 2 (254) I; P. 4, 2 I; niet and.

r. 16 *tatra*, = Mbh. 7, 3 (255) I; P. 4, 3 I; = Bđ. 1, 15, 72 I; ± Vā. 45, 12 I; cf. Mt. 113, 70 I. De opvatting van Mbh. P. (vs. 2 II), dat hier de Uttarakuru's wonen¹⁾ dus niet O.-J. Merkwaardig is nu dit: Bđ. Vā. Mt. hebben de verzen *tatra* enz., *ye kṣ*. (r. 22), *vāstr*. (r. 23), *deva*° (r. 27), *śukla*° (r. 30), *teṣāṃ* (r. 32) in een beschrijving van het Noordelijkste varṣa, dat der Uttarakuru's, op regelmatige wijze na de schildering van het op één na N., Hiraṇmaya. In O.-J. Bhīṣmap., Mbh. en P. wordt met deze verzen de streek N. van de Meru, Z. van de Nīla beschreven; Mbh. en P. (niet O.-J., vgl. echter p. 21, 25 coll. 22) geven hier dan de bewoners daarvan de naam *Uttarāḥ Kuravaḥ*; het Noordelijkste varṣa behandelen ze elders, n.l. Mbh. 6, 6, 37—39 (232—234), P. 3, 3, 55—57 en Mbh. 6, 8, 10—14 (296—300),

¹⁾ Vgl. Kirfel, Kosm., 93. — Bij het volgende ook O.-J. Bmđ.-Pur., 135, 27 vlgg.

P. 3, 3, 10—14, waarbij ze de naam *Airāvata* bezigen, die merkwaardigerwijze ook O.-J. (p. 16, r. 5, 4 v.o.; z. boven; p. 23 r. 2) voorkomt.¹⁾ De tweede plaats in Mbh. en P. maakt nu²⁾ van in hoofdzaak dezelfde verzen gebruik als Bđ. Mt. enz. bij de schildering van Ilāvṛta bezigen! Heeft „P. Mbh.” hiertoe z'n toevlucht moeten nemen omdat hij de verzen van het Noordelijkste gebied uit z'n bron al elders gebezigd had? Het lijkt mij, omdat p. 21 de naam U.K. voorkomt, onvoorzichtig uit de afwezigheid van deze naam hier in O.-J. conclusies te trekken³⁾.

r. 20 *mañkana* ~ Mbh. 7, 6 I; P. 4, 6 I.

r. 22 *ye*, ± BZ 7, 5 I; ~ C 257 I (= Mt. 71 III); ~ P. 4, 5 I; = Bđ. 1, 15, 74 II e.a.; = S 7, 5 I.

r. 23 *east.*, = Mbh. (behalve S: *phalāny*) P. vlg., Bđ. 1, 15, 72 II e.a. (volgordel!), ± Mt. 70 II; parafr. *dukūla* uitbr.

r. 27 *deva°*, = Mbh. 7, 7 I (260 II) P. 4, 7 I; ~ and. (Hilgenberg, p. XXIX, r. 2°).

r. 30 *śulka°*, = Mbh. P. vlg. (enige Mbh.-hss. geheel anders); cf. and. vlg.

r. 32 *teṣām*, = Mbh. (S afw.) 7, 8 II (262 I), P. 4, 8 II; ~ Mt. 74 II e.a. (cf. Vā.). Geen vert., vermoedelijk lacune.

r. 33 *añhel*, niet geheel par. aan Mbh. P. of and., vgl. Mt. 113, 76 I *ekaikam anuraktās ca cakravākam iva dhruvam* e.a., waarvan Mbh. (behalve enige hss.) slechts ~ b; *tēkvan* enz. schijnt 't dichtst te staan bij Bđ. 1, 15, 79 II, Vā. 45, 19 II *anāmoyā hy aśokās ca nityaṃ sukhaniṣevinaḥ*, Mt. Mbh. P. ... *muditamānasāḥ*; Mbh. P. niet *aśokāḥ*; S. *viśaśokā*.

p. 20, r. 2 *satus*, alzo 101000 jaren leeft men daar, Mbh. P. vlg. 11000, and. afw.; Mbh. P. = Mt. 77 I.

r. 4 *Bhāruṇḍā*, = BZ 12 I, ~ C 265 II; ± S, P. 12 I; niet and.

r. 5 *tān*, ~ Mbh. P. vlg. (*t. nirharantīha m.*) niet and.; *hinanya*, niet Mbh. P. and.

r. 10 enz. O.-J. gaat thans, als Mbh. P., over tot het O. deel van het middenste varṣa, Bhadrāśva; Bđ. Mt. Vā. hebben hun beschrijving daarvan eerder, vgl. Hilgenberg, p. XXIX, sub 18.

r. 10 *tatra*, a ~ C 267 c, cf. BZP 14 a; in par. met vlg. ¼ śl. weergegeven met *makah*, d. n. *Bhī*; S *tatra pūrvābhīṣekas tu*, waarvoor enkele hss. een extra ½ śl. b *kāl*. = Mbh. P. 14 d (268 b); = and., zie H., p. XXIX, 18.

r. 11 *śubhaś*, ~ Mbh. P. 15 II (269 I), waar *drumaś ca y.*, enkele Mbh.-hss. *dvīpaḥ* (-śī?); S v. l. *sahasra°*.

r. 12 *sampun*, vgl. Mbh. P. 13, 14 b (266 II/7 I d).

r. 17 *tatra*, ~ Mbh. P. 16 I (269 II), waar *t. mahābalāḥ*, cf. Bđ. Mt. Vā. (Hilgenberg, t.a.p.).

r. 20 *striyaḥ*, = Mbh. P. vlg.; ± and. vlg.

r. 24 *candra°*, = BZ vlg. a, ± C vlg. a, cf. P. vlg. a; = and.

r. 27 *pūrṇa°*, = Mbh. P. and. vlg. b.

¹⁾ Vgl. Kirfel, Kosm., 108 vlg., waar de plaatsen. ²⁾ Zoals reeds door Hilgenberg, p. XXXII is opgemerkt. ³⁾ Zie Kirfel, Kosm., pp. 18* vlg. e.a.

- r. 29 *candra*°, ~ Mbh. Bḍ. Vā. vlg. a, °*gātryaś*; ~ P. Mt. vlg. a, °*gātrās*, O.-J. in overeenstemming met citaat.
- r. 31 *ṛtta*°, = SZ vlg. b (17 d), ~ BC vlg. b; and. geheel anders.
- p. 21,** r. 1 *daśa*° = Mbh. vlg. (18 I, 271 II), = P. 18 I beh. voc.; cf. and.
- r. 3 *nitya*, O.-J. in overeenstemming met Mbh. P. vlg., waar *nityam samsthāyauvanāḥ*, and. geen *nityam* en *sthīray*.
- r. 5 *daśyīṇe* (slot?), ± Mbh. (behalve S, waar hier volgt Mbh. C 281; dus 9 śl. niet aanwezig) P. (°*uttareṇa tu*) 19 I (272 II), a in and. geheel anders, n.l. met de correcte aanduiding van de plaats: *Meros tu daśyīṇe pārśve* (Mt. 114, 73 II e.a.).
- r. 6 *Sud.*, = Mbh. P. and. vlg. In de parafr. is *tan pah. h.* wsl. verklaring van *Sudarśana*.
- r. 11 *tasya*, = Mbh. 20 II (274 I), P. 20 II, ~ and. (Mt. 114, 75 I enz.).
- r. 13 *kunāḥ*, de boom is hoog 1100 yojana's, zó ook Mbh. P. vlg., ook (doch enigszins andere lezing) and. vlg.; *suṇḍul*, Mbh. and. vlg.; *līmavēlas*, „de grootte ervan is 15 y.", bedoeld z'n omvang?, of in de Vorlage van de grootte van z'n vruchten?, afw., Mbh. vlg. *aratnīnām sahasraṃ ca śatāni dōṣa pañca ca* is de omvang van de vruchten; and. (beh. Mt.) vlg. is dit 861 aratni's; dus O.-J. dicht bij Mbh.; *satus iṃu*, niet Mbh. and.; *sahwira*, afw., doch vgl. Mbh. 23 II *rasabhedīnām*; niet and.
- r. 17 *patam.*, ~ Mbh. 23 I (276 II); ~ and. beh. Mt. (C = and.); vgl. Hilgenberg, p. XXX, sub 19.
- r. 19 *mijil*, vgl. Mbh. vlg., waar 't sap is *rajasamūbham*; and. niet.
- r. 21 *tasyā*, ± Mbh. 24 I (277 II), waar *jambvāḥ*; ~ Bmḍ. 27 II (evenzo,... *prasarpātī* i.p.v. *j.*), Mt. Vā. geringe afw.
- r. 22 *Meroḥ*, ± Mbh. vlg. (*Meruṇ*), c ± and. (*Meruṇ*), d geh. afw. and., and. vlg. men drinkt dit in *Ilāvṛta*.
- r. 25 *ya ta*, t/m r. 27, vgl. Mbh. 25 (278 II/9 I), waar *tara*, °*maraṇa* geen tegenhangers hebben (and. echter *duḥkham*); enige Mbh.-hss. wijken af, daar *nityam* (cf. O.-J.); and. afw. woorden (Bḍ. 1, 17, 29 d *mṛtyur*; Mt. 114, 78 d *duḥkham*); vermoedelijk gaat O.-J. terug op 'n vierde lezing. — Vanaf *suṇḍul* (r. 14) ontbreekt P.; Mbh. heeft nu nog 2½ śl., waarvan and. 1; dan:
- r. 28 *yathā*, ~ Mbh. 7, 27 II, niet P.; 7, 28 II (282) begint Mbh. P. eender als 7, 27 II (a = a); dat niet O.-J.; Mbh. maakt de indruk van een gedeeltelijke doublure; Bḍ. 1, 15, 56 II etc. niet O.-J.; S heeft daar b geheel afw.
- r. 28 *nāmnā*, = Mbh. 7, 28 I. De merkwaardige vermelding van het *Samvartaka*-vuur op deze plaats deelt O.-J. Bhp. dus met Mbh.; vgl. ook Kirfel, Kosm. p. 101; Gonda, O.-J. Bmḍ.-Pur., p. 329 vlg.; over de andere teksten Hilgenberg, p. XXXI.
- p. 22,** r. 1 *mahā*°, ~ Mbh. 7, 29 II (283 I), and. (Hilgenberg, t.a.p.), alle sing.; Mt. *yatra*.
- r. 3 *sarve*, ~ CS 283 d, P. 4, 23 b (°*vādināḥ*), zó ook enige Mbh.-hss.; BC and. hss. afw.
- r. 4, enz. *sāttwika* enz., vgl. Mbh. P. vlgg., waar Mbh. 30 c *tapas tapyanti te tīvram* (S *tapas te tapyamānās tu*) P. afw.; *brata* geen par.; *Sūryam.*: *divā-karam*; Mbh. P. 66000 in aantal zijn ze, O.-J. 60000 jaren zijn ze daar; de rest

wijkt af: na de zon 66000 jaren omgeven te hebben gaan ze *śaśimanḍalam*, O.-J. na hun verblijf in *Sūryamaṇḍala* gaan ze voor 6000 jaar naar *Īvamaṇḍala*; merkwaardig uit sektarisch oogpunt; vgl. b.v. de Īvaïtische termen in de Bhagavadgītā, p. 42, 5; 7 (*mala*).

r. 10 *dakṣ*, = S 6, 8, 2 (288) I, BCP. en op één na alle door Hilgenberg vergeleken hss. onjuist *Niśadhasyott*, één hs. BN, *Nirodhasyott*; = Bđ. 1, 15, 61 II (*ca*); = Vā. 45, 2 I; Mt. 113, 60 II afw. (*Nīla* en *Nīś*), Var. 84, 2 afw. adhyāya-overgang in O.-J. geen tegenhanger.

r. 11 *varṣam*, ± Mbh. P. Bđ. Vā. vlg. (*j. tatra*); cf. Mt. vlg., cf. Vā. vlg. De parafrase heeft *muwah* enz. verm. als uitbr.; *Ramavarṣa*, O.-J. corruptie?; *mahā*°, geen parallel, *litu-h*, vgl. Mbh. P. 3 (289) I, ook and.; *śakta*, vgl. S Bđ. Mt. *ratipradhānā(h)*; *sap*°, Mbh. 11500, één hs. en Mt. 11000; *jarā*°, niet Mbh. P., *jarā-durgandhavarjitāḥ* Vā. 3 b; vgl. Bđ. 62 d.

r. 18 *dakṣ*, ± Z 5 I, S 5 I; BCP. tussen *Īveta* en *Niśadha*!; and. zakelijk als SZ en O.-J.

r. 19 *varṣam*, ± S 5 II (*tatra*), ± C B Z P. vlg. (*Hiraṇmayam*), = Bđ. 66 I; and. *Hiraṇvatam* (vgl. Hilgenberg, p. XXXI).¹⁾

r. 24 *yakṣa*°, ~ Mbh. 6 (291) II (*yakṣānvagā*; S *yakṣoragā*), P. and. in 't eerste woord afw.; hiervoor 291 I nòch S, nòch O.-J.

r. 26 *sumantan* geen par., *towin*, vgl. Mbh. P. vlg.; Mt. 65 I (zie ook Hilgenberg, t.a.p.).

r. 28 *āyuh*°, ~ BSZ P. 8 I and. cf. C; zie crit. aant.; vert. „1000 jaar”.

r. 30 *utt*, ± Mbh. P 10 I (II), 295 II, Mbh. *janādhipa*, P. and. voc.; cf. and.

p. 23, r. 1 *Uttara*°, geen par.; *Air*, Mbh. P. vlg.

r. 3 *na*, = Mbh. 11 a (296 c), cf. P. 11 c, = and.

r. 5 *na ca*, = Mbh.-hs. BN, Vā. 46, 11 d; Bđ. 1, 17, 10 b hieruit bedorven; °*vyādhi*° niet Skt.; *kadi*, vgl. Mbh. P. 12 I etc.; *gandha*, vgl. Mt. *padma-gāndhās*, elders *padmapatra*°.

r. 10 *sājñā* etc., afw. van Mbh., P. niet.

r. 11 *uḍuh* etc., afw. van Mbh. 305 vlgg., P. niet.

r. 14 *ilcāṇ Bh.*, cf. Mbh. 309 (9, 1); P. 6, 1.

r. 16 *sājñā* etc., afw.; 311, 312 hier niet.

r. 18, 19 ~ Mbh. 9, 6; P. 6, 3 (b *mahātmanah*), vgl. 5 c *priyam Indrasya* etc.; *prasiddha m. Bh.* afw.

r. 22 *Wenya* etc., par.; *kapwa* etc. afw.; (25) *bheda*, cf. Mbh. 9, 7 (*Īwi*, *Auśinara*, dan *Īśabha*, doch S *Bharata*, dan *tath-Ailasya Nṛgasya*); *kapwa* etc. afw.; (29) *hana*, derhalve hier niet 315 II/6 I (S; P. 6, 5), evenmin in S, met 4 andere namen; *hana*, vgl. vs. 9.

r. 30 *tat*, = Mbh. 10 I; ~ P. 6, 7 I.

r. 33 *nihan*, afw., doch cf. Mbh. 10 II.

p. 24, r. 1. Van hier af tevens te vergelijken Kirfel, *Bhāratavarṣa*, pp. 37 vlgg.; O.-J. Bmđ. Pur. p. 139, 9 vlgg. — *Mahendro*, ~ Mbh. 6, 9, 11; Bmđ. 1, 16, 18 II/19 I etc. (Kirfel, Bh.²⁾ p. 37, 9); b vele varianten: S *Īkṣasamjñakah*; *Kṣaravān* < *Īkṣavān*.

¹⁾ O.-J. *Heranvata* voor *Hiraṇvata*.

²⁾ Voortaan = K. B., met bladzijde en sloka.

- r. 5 *pinaksaw.*, explicatie; *nda*, cf. Mbh. 13 I.
 r. 8 *āryā*, ± 13 II (*Kauravya*), cf. Bmđ. 1, 16, 24 I.
 r. 11 *nadīh*, ~ Mbh. 14 (*nadīm pibanti vipulām*, BN, *bahulām*; *Godāvarīm*, behalve BN₂ -rī; Bmđ. etc. afw., cf. K. B. 38, 14 II, diehtst erbij Mt. 114, 20 II *pibanti bahulā nadyo*. In het volgende in 't algemeen opsomming als Mbh. en P. doch minder namen. Tussen de teksten onderling (ook S) vele varianten; zie ook Hilgenberg, p. 18 vlgg. — *Çatadru* Mbh. 15 etc.¹⁾, *Sthūla*°, eigennaam, vgl. ook Kirfel, Kosm., p. 68; *Togikī?*; *Rathaspa*: S 18 a *Rathassthām*, BCZ P. *Rahasyām*; *Cetrawatī*, hs. BN, *Caitra*°, and. o.a. *Vetray.* ook K. B. p. 39; *Geṇa*, cf. *Veṇā* BK e.a. 20 b; *Bherawatī*, cf. BN, *Bhair.*, and. afw.; *Wegapatī*, vgl. hs. D, waarvan de lezing, nu S (21 b *Vegavatīm*) bekend is, de voorkeur verdient: °*watī*; and. *Oghavatī*; *Pippalvatī* S 21 d, BN₁; *Pulo?*, *Ghrtawatī* BZ P., niet S; *Wastu* S, zó C, *Vāstu* *Suvastu* S (24 a), *Jy.*, G. geen par.²⁾; *Car.* 31 b *Varāṇasīm* BZ, C afw., S afw., C., geen par.; *Mañjulā*, 34 b.
 r. 22 *Mandākinī*, cf. 34 II/5 I, vele verschillen, ook elders.
 r. 26 L., 35 c; K., cf. *Kumārīm* 36 a; E., cf. *Ṛṣikulyām* (id.), B., cf. *Brahmakulyām* S BN₁ (id.).
 r. 27 *viśvasya*, ~ Mbh. 9, 37 a-c, P. 32 a-c (*sarvās caiva m.*; *tv aprak.*, P. *suprak.*); in b en c afw. and., cf. KB. 42, 28 parafrase met afw.
p. 25, r. 3—5, afw., vgl. *aprakāśāh* in Mbh. bij *hana tan*; *satus* etc. bij Mbh. 9, 37 d, P. 32 d.
 r. 6. *ity*, ± Mbh. P. vlg. (b °*smṛtī* BN₁ als O.-J., d *nībodha*).
 r. 11 *Cedī*°, cf. Mbh. 40 II, 41 c, 40 b etc., behalve S *Cedī-Matsya*- K.; parafr. niet volledig.
 r. 15 *Surasena*, eerder, 39 c (S 37 c), *Yug.* 41 d, *Av.* 43 a, *Vidarbha* 42 d, *Anūpa*: *Vidarbhānūpavāsakāh* S, *Vidarbhānūpa*° BN₂, andere afw.; *Sur.* 8 42 a *Surāṣṭrāh*, C *Pāṇḍurāṣṭrāh*, and. afw.; *W.* 45 c; *Magaka*, cf. *Magadhāh* id.†; *Balwa*, geen par., *Aṇṣa*, cf. *Aṅga* 46 a, *Aw.*, *Vaṅgāh* id. (Gonda, Bmđ. Pur., p. 327); *M.*, id. c; S., geen par.; *Suw.*, cf. *Sudeṣṇāh* id. c, *Wakwaia*, ~ *Bāhlikā(h)* 47 a†. *A.*, *Andhrāh* 49 c, P., vermoedelijk ~ *Puṇḍrā* 51 a (niet S), *A.* 49 d, *W.* (B.), 50 a.
 r. 19 *Çakā*, a = 51 c, P. 46 c; b = 53 d, P. 48 d; c ~ id. c (*Sindhussaw.*), d geen par., *Trivargāh*, in de parafr. *Trigarta* (cf. Mbh. 61) S., geen par.
 r. 23 *Kukunda*, geen par.; *W.*, ~ *Tiragrahāh* 52 c, *M.*, C BN₁ e.a.; *W.*, *Bh.*, geen par.; *K. G.*, 56 c; *L.*, *Jāṅgalāh* id. d; S., *sa-Sairindrāh* BN₂ 57 c en P. 52 c.
 r. 25 *naḥm*, niet Mbh. P.; zó wel de Pur. teksten bij KB. 45, 39; 46, 42; verscheidene der hier genoemden zijn daar echter *prācyā janapadāh*; *kumañ*, vgl. 58 I.
 r. 28 *Dr.*, a ± 58 c, P. 53 c (*Prācyā(h)*); b, cf. 59 b *Mūṣikās tathā* P₂;

¹⁾ De niet vermelde namen zijn in overeenstemming met Skt. Mbh.

²⁾ Dwz. in het overeenstemmende tekstdeel in de vergeleken teksten geen parallel of tegenhanger.

and. afw.). *Vilchandā*; c¹⁾ cf. 60 b *Mūlavā narāḥ* (S *Malayālakāḥ*, C *Mālavānakāḥ*); d = S 55 d; and. *Pul°* (ook and. afw.).

p. 26,

r. 3 *Kirāta*, cf. 57 a¹, *Dhw.* 61 a; *Pr.* 61 c; rest afw.

r. 5 *Yav.*, I = Mbh. 65 II, P. 60 II; II cf. vlg. I; *Pārāpataiḥ* parafr. anders.
r. 10 *Čūdrabhiru*, cf. 67 c *Čūdrābhārāḥ*; *D.* id.; *Wosika* cf. 68 d *Stanaposikāḥ*
met var.; *R.* afw.; *Atr. Bh.*, 68 c; *Kir.*, = 69 b, = K. B. 45, 38 b.

r. 14 *uddeśa°*, ± 70 II (*-ā vibho*); parafr. uitvoeriger; *mahāp.* etc., afw.
in details, cf. Mbh. 71 a etc., niet P.

r. 21 *tasmāt*, I = BCZ 75 I, ~ S 69 I (*bhuvi* P.); II ± S II (*ca pārthiva*),
~ BCZ II; parafr. wat uitgebreid, doch veel beknopter dan Mbh., enigszins afw.; niet in P etc.

r. 28, 29, behalve *Sanjaya* niet Mbh. 385/6; 10, 1/2; P. 7, 1/2; *kunaḥ* etc.,
daar vraagt hij uitvoeriger: ook naar Haimavata- en Harivarṣa; naar
pramāṇam āyusaḥ en *balam* (dit niet S).

r. 32 *atīta°*: *anāgatam atikrāntam vartamānam ca*, Mbh. 10, 2 I, P. 7, 2 I.

p. 27,

r. 3, ± S 6, 10, 3, waar alleen ook *puṣyam*, elders Mbh. *tiṣyam*, P₂ *kaliḥ*;
vgl. K. B. 49, 55 II; 55, I; r. 1 en 2 wsl. O.-J. toevoeging, evenzo wel (6)
yathākrama etc.

r. 8, ± 5 (*a tu*; S *tu*, *Kurunandana*).

r. 13, *tathā*, = 6 I.

r. 16, *dāvāp.*, 6 c afw., elders *dve sahasre dvāpare tu* (*ca*).

r. 18, I ~ 7 I (*puṣye* slechts S, elders *tiṣye*); II ~ 7 II (*'tra tathā*).

r. 22 — 24 *hana*, toevoegingen? m.i. eerder reeds in Skt. tekst.

r. 25, I = S I; c, lezing zéér onzeker²⁾, cf. echter S 8 c *ajāyanta kṛte*
rājan (elders niet); d, = P₂ 8 d, Mbh. 9 d (niet S, waar ongrammaticaal:
bhāvayan bhātabhāvanāḥ); (29) *mahots.* etc. 10 I (S 9 I).

p. 28,

1, I ± S 10 I, C 396 I (*°varā y.*, C ook *°vīrā*); II ~ id. II (C
vaśavartināḥ, S *ca sahasraśaḥ*, merkwaardig: 3 teksten, 3 var.), „ingeschoben”,
Hilgenberg, p. 29, 11, n. 5. Evenwel O.-J. p. 27, 25—28, 15 geheel parallel
met S 10, 8—12; vormt een goed geheel. M.i. geeft O.-J. de meest oorspronkelijke
tekst, is in S 8 d (*bhāvayan*) verknoeid, is elders 8 II en 9 II
uit één vers ontstaan; 10 II en 11 (cf. 11 d *cakrav.* bij O.-J., p. 28,
r. 2) is een uitbreiding bij C 396, S 10, O.-J. 28, 1 en 2, als variant in C
tevens in de tekst gekomen; in BZ P. heeft hij 't oorspronkelijke vers verdrongen.
r. 6, *sarve*, I ± C 397 I (*dv° sati*), ± S 11 I (*sarvav° ... dv° yuge, yuge*
ook P.); bij deze overeenst. vgl. boven; ~ and. Mbh. P. 12 I; II = S 11 II
enkele hss.; tekst *°hitaiṣiṇaḥ*; *°vadh°* ook BN₂ P, ~ and. 12 II; parafr.
vermoedelijk uitbreiding van den O.-J. vertaler.

r. 11, *tejas.*, ~ Mbh. P. 13, 't dichtst bij S: *puṣye, tiṣye* and.; alle and.
plur., O.-J. niet zeker (cf. crit. app.), *jāyanti* te lezen?; c S *anṛtināḥ*.

r. 15 *ḍataḥ*, cf. 14, andere woorden; *saṅkṣ.*, 15 a.

r. 17 *guy.*, a = 15 c; b = Mbh. 15 b (P. afw.); O.-J. schijnt *Haimavatam*
= *Bhāratawarṣa*, en wijkt in voorstelling af; Haimavata en Harivarṣa worden

¹⁾ Merkwaardig: de O.-J. weergave lacuneus of afwijkend.

²⁾ Er kan ook *kṛte* in schuilen; doch *kṛtayuge* heeft vermoedelijk ook in
het niet-geciteerde, wel-vertaalde vers bestaan.

daar in de O.-J. tekst niet genoemd. *Haim.* heeft twee betekenissen: a) = *Bhāratavarṣa*, vgl. bv. Vā. Pur. 34, 28 *idaṃ Haimavatam varṣam Bhārataṃ nāma viśrutam*, en het tweede gebied, en wel bij de Jaina's, vgl. Kirfel, Kosm. pp. 215, 222 e.a. Hier derhalve O.-J. tegenover Skt. Mbh. P. + Jaina's. r. 21 *Uḍu*, etc. in bijzonderheden afw. van Mbh. 6, 11, 1—3, P. 3, 8, 1—3, waar opsomming van dvīpa's (cf. ook Kirfel, Kosm., pp. 56 vlg.); O.-J. vraagt Dh. naar de 7 dvīpa's en 7 sāgara's.

r. 25 *sājñā*, vermoedelijk van den bewerker.

r. 26 *Jambū*°, niet Skt. Mbh., niet P. deze opsomming van alle namen in één vers. Opsomming in één vers komt voor bv. Br. P. 18, 11 (andere groep).

Het is merkwaardig dat deze opsomming niet met die van Mbh. en P., doch met Kirfel's 2e groep (Kosm., p. 56/7), die van Bhaviṣya Pur. (I), Matsya-en Varāhapur. overeenstemt, evenals het O.-J. Brahmandapur. (vgl. Gonda, A. O. 11, 247). Mej. Hilgenberg betoogt¹⁾, dat de prosaparafrase van het Var. Pur. jong is, en dat we in Mt. met een jonge „sekundäre Umstellung“ te doen hebben. — Het Voor-Indische Mbh. is m.i. in dit punt een verdere ontwikkeling²⁾; het O.-J. gaat niet zover.

p. 29, r. 1 *Kṣīra*°, 't eerste woord is vermoedelijk vroeg corrupt geworden; zie de O.-J. parafrase. De namen van de oceanen zijn in O.-J. dus: *Lavaṇārṇava*, *Kṣīra*-zee, *Dadhī*-zee, *Sarpī*-zee, *Ikṣu*-zee, *Madya-udadhī*, *Svādūdaka*, een lijst die belangrijk afwijkt van Skt. Mbh. en Padma P., waar ook een opgave in één vers niet gevonden wordt; daar (ook S³⁾) *Lavaṇoda*, *Kṣīroda*, *Ghṛtatoya* (-*odaka*), *Dadhimaṇḍodaka*, -*na*), *Suroḍa*, *Jalasāgara*, dus slechts 6 namen. Echter ook geen overeenstemming met de groepen I en II, evenwel, behoudens synonieme namen (*sarpis* = *ghṛta*, *madya* = *sura*⁴⁾) in de volgorde 1, 2, 3, 4, 6, 5, 7 op 't Varāhap., in de volgorde 1, 2, 4, 3, 6, 5, 7 op het Matsyap. gelijkend. Op te merken is, dat *Sarpis* en *Dadhī* verder alleen in teksten van groep I voorkomen, waar ook *Kṣīroda*, wat vermoedelijk ook in O.-J. of z'n Vorlage gestaan heeft (ook Mbh. hs. BN₁ (410 a)⁵⁾). In de parafrase is vreemd *pēhan* (4), *wuduk* (7). O.-J. schijnt mij een ander stadium te vertegenwoordigen dan P. Mbh.

r. 7 *nahan* etc., naar de inhoud overeenstemmend met de andere teksten.

r. 11 *Anakku* etc., deze vraag afwijkend van de andere teksten.

r. 15 *Sājñā*, O.-J. toevoeging.

r. 16 *Lavaṇena*, ± Bmḍ. Pur. 1, 15, 13 I; Vā. 34, 12 III, waaruit blijkt dat O.-J. *Bhīṣmap. parvataḥ* < *sarvataḥ*; niet in Mt. 113 begin, waar minder tekst dan Bmḍ.

r. 18 *Kuṣa*° en *Çāka*° verwisseld!, zie boven.

r. 25 *ḍuḥ*, hier vraagt Dhṛtarāṣṭra dus naar bijzonderheden over *Çākadwīpa*, vgl. BCZ 11, 2 (402), P. 8, 2, waar hij naar *Çāka*-, *Kuṣa*-, *Çālmali*- en

¹⁾ Die kosmogr. Episode, p. XII. ²⁾ Hilgenberg, pp. XIV, LIII, ook XLVI. ³⁾ Vier hss. evenwel: *Ikṣūdaś ca Surodaś ca Sarpikṣīrodadhī tathā/Dadhimaṇḍodakāś cāśya Çuddhodadhīr atho mahān*. ⁴⁾ In Var. en Mt. *Ghṛta*-en *Dadhimaṇḍoda*.

⁵⁾ Bhaviṣya Pur. 1, 126, 3 heeft ten dele afwijkende namen, door Kirfel, Kosm., p. 57 niet vermeld.

Krauñca-dvīpa vraagt; S. afw. (11, 2): *Plakṣa*-, *Kuṣa*-, *Ḡālmala*- (sic), *Krauñca*-, *Ḡāka*-. — Sañjaya beantwoordt deze vraag niet daar dat te ver zou voeren. — Van p. 28, r. 31 tot p. 29 ond. derhalve afwijking van P. Mbh., waar twee *adhyāya*'s, resp. 8 en 9, en 11 en 12 behalve 't slot aan de beschrijving van de ringcontinenten etc. gewijd worden. Over de verhouding daarvan tot Bḍ., Mt., Vā. etc., vgl. Hilgenberg, pp. XXXIII—XLIII. O.-J. maakt de indruk van een opzettelijke verkorting te zijn (vgl. ook Sañjaya's woorden). Zie beneden.

O.-J. wisselen Sañjaya en Dhṛtarāṣṭra dus enige woorden, waarop (p. 30, 1) de *yonitattwa* van de wereld aan de orde gesteld wordt; deze passage over de vijf *mahābhūta*'s etc. wordt in het Skt. Mbh. en in Padma Pur. veel eerder aangetroffen (6, 5, 3 vlgg.; 6, 178 vlgg.; S. 6, 5, 23 vlgg. Padma P. 3, 3, 3 vlgg.). O.-J. in deze volgorde alleen.

p. 30, 5 = Mbh. 6, 5, 3 (178), Padma P. 3, 3, 3; S heeft e *bhūtāni*. Parafrase uitgebreid.

r. 11 *ndya*, deze vraag niet Skt. Mbh. en P.

r. 12. Evenmin; 13 *bhūmīr*, = Mbh. P. vlg. (behoudens *vāyur*), behalve S (24) *āpas tathāivāgnīr vāyur*, zo ook parafr. (*teja* = *agnīr*). Parafr. uitgebreid; de vraag is O.-J. verhaaltrant.

r. 21, *śabdaḥ*, = Mbh. 5 I; P. 5 I.

r. 22, *cātvaro*, ~ 6 I (Mbh. *cātvaro 'psu guṇā rājan*). De halve śloka 5 II niet in S en O.-J., hoewel men de vermelding van de toekenning van de 5 *guṇa*'s aan de aarde mist, al is de passage er zonder niet onbegrijpelijk.

r. 26, *tejaso*, ± ('*tha*) BCZ, P. 6 b; ~ S 26 b *tejaso ete guṇās trayah*; de parafr. noemt de ontbrekende *guṇa*'s, 6 a in de Skt. teksten de aanwezige.

r. 29, *śabdaḥ* ~ Z 7 a (*ca vāyau dvau*), ~ BCS P. 7 a (*ca vāyos tu*); parafr. uitgebreid.

p. 31, r. 1 *ākāśe*, = P. id. b (BCZ, hss. *tu*, S *hi*).

r. 4 *varānte*, met r. 6, cf. BCZ P. 8 I v. *sarvalokeṣu y. bhūtāḥ p.*; evenwel ~ S BN₂ v. *sarvabhūteṣu*¹⁾ *yeṣu lokāḥ p.* In de Vorlage van O.-J. moet de constructie anders zijn geweest (de nom. *°bhūtāni* wordt door de parafr. gedekt, al geeft deze met *pañcamahābhūta* weer). De gedachte van de Jav. tekst is: door de 5 *guṇa*'s bestaan de 5 *mahābhūta*'s, waarop de wereld berust. Ondanks het verschil 'n merkwaardig samengaan met S. In Padma Pur. volgt dit deel op de schepping (zie boven), in een natuurlijker samengang dan in het Mbh. (Hilgenberg p. XLIX); O.-J. leert nu, dat z'n plaats in het Mbh. niet steeds eender was.

r. 9, *Mēne*, afwijking in volgorde van Skt. Mbh., waar het nu hier volgende het begin van Sañjaya's uiteenzettingen vormt. De vraag van Dhṛtarāṣṭra is daar anders: „de aarde moet wel vele kwaliteiten hebben, dat zo velen er om willen vechten en er hun leven voor over hebben; vertel mij daarvan”. Vgl. Mbh. 6, 155 vlgg.

r. 11, *Sāfṇā*, S.'s antwoord wijkt af: „de aarde is de belichaming van de 5 *mahābhūta*'s”.

¹⁾ Bij Hilgenberg, p. 1, 8, n. 1 schijnt in het citaat uit BN₂ het woord *yeṣu* te zijn uitgevallen.

r. 14 *dvi*°, ~ C 164, B 4, 10, ~ S 5, 10. De specificatie die Mbh. geeft niet O.-J. II wordt in de Jav. bewerking geëxpliceerd.

r. 22, *udbh.*, b corrupt, verder = C 171, B 4, 14, S 5, 16. De explicatie in O.-J. alleen.

p. 32, r. 1, ± S 19, ~ B 20, C 174.

r. 6, *ndan*, afw.

r. 8 *U*, afw. vraag (cf. Mbh. 6, 12, 38 II/9 I; 480), vgl. echter vlg. *śl.*, waar S.'s antwoord: *graham* (BN_{1.2.3} *grahān*) ... *śṛṇu*. Hier, aan 't eind van de uiteenzetting in O.-J. ook het eind ervan in Mbh. Van Mbh. 6, 12 is het eerste, grootste deel, over de andere *dvīpa*'s, niet aanwezig; men lette er op, dat juist in dit deel veel parallellen met Bḍ., Vā., Mt.-Pur. voorkomen. Het in O.-J. vertegenwoordigde staat tot aan *śrutvā* (p. 33, r. 2) niet in Padma Pur.

r. 12 *pari*°, ~ Mbh. 12, 40 II/1 I (482)¹, in de O.-J. vertaling mist men *Svarbhānu* of een aanduiding ervan; let op *āroha* als weergave van *viṣkambha*.

r. 16 *pari*°, = 41 c; de ingewikkelde uitdrukking van het getal 42000 (36000 + 6000) is in het O.-J. in de war geraakt; vgl. r. 20 *satus n.p.*

r. 18 *ṣaṣṭim* = (behoudens *budhāḥ*) 42 a — c; vgl. crit. app.; O.-J. vert. klopt verder met 42 d, 43 a.

r. 23 *trayas*, = 43 b; Mbh. is 't getal 33000 + 5900; O.-J. is met de puranische leer (ontrek = 3 × middellijn) in overeenstemming; toeval door uitvallen van 'n halve *śl.*? De zon, in Mbh. volgende, hier niet behandeld; uitgevallen? (zie beneden).

r. 25 *sa*, = 46 II, *etau* = zon en maan; *ndatan* in de O.-J. vert., „niet”, ontkent het in het citaat gezegde; *mañajarakēn*, niet Skt.

r. 29 *candra*°, ~ 47 I (°po 'yam u-aḥ); ook hier de zon.

p. 33, r. 1 *tasmād*, = 49 I; *śrutvā*°, = 49 II, P. 39 I. In het volgende afwijkende volgorde:

r. 7, = 50 Mbh. behalve S II (°vratāḥ), ~ S; 8, = S 51 I, ± BCZP. (*ca pīt.*).

r. 12, 13, I = 50 I; II ~ S 50 III (*t. cāsya viv.*); ~ and. (*ā. b. ca kīrtiś ca*), waarbij O.-J. weergave uitgebreid. — P. 33, r. 1 is een invoeging in Mbh. (niet P.), een opmerking van Sañjaya tot Dhṛtarāṣṭra, niet nauwkeurig vertaald; bij *śrutvā* begint de *śravaṇaphala*, in O.-J. met het vorige verbonden.

r. 19 *Uḍu*, afw.; niet Skt.

Ofschoon de passage p. 32, 11 vlgg. een gehavende indruk maakt, is reeds de aanwezigheid ervan in O.-J. van belang. Hij ontbreekt in P. Mej. Hilgenberg ziet er ²) een latere toevoeging in, O.-J. stelt hier een termijn.

Utrecht, 1933; 1937.

¹) Bijzonderheden over *Svarbhānu* Kirfel, Kosm., pp. 128 vlg., waar ook over de afmetingen van zon en maan.

²) p. XLVII.

